

DEBRECENI EGYETEM

KERPELY KÁLMÁN DOKTORI ISKOLA

Doktori Iskola vezető:

Prof. Dr. Nagy János

egyetemi tanár, az MTA doktora

Témavezető:

Dr. habil. Köpeczi-Bócz Tamás, PhD

**A FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK REGIONÁLIS BEÁGYAZOTTSÁGA
AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓBAN**

Készítette:

Lőrincz Mónika

doktorjelölt

Debrecen

2016

**A FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK REGIONÁLIS BEÁGYAZOTTSÁGA
AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓBAN**

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
Regionális tudományágban

Írta: Lőrincz Mónika okleveles közgazdász

Készült a Debreceni Egyetem **Kerpely Kálmán Doktori Iskolája**
Regionális tudományok doktori programja keretében

Témavezető: Dr. habil. Köpeczi-Bócz Tamás, PhD

A doktori szigorlati bizottság:

	név	tud. fokozat
elnök:	Dr. Sinóros-Szabó Botond	DSc
tagok:	Dr. Filep Gyula	PhD
	Dr. Szabó Gyula	PhD

A doktori szigorlat időpontja: 2016. március 07.

Az értekezés bírálói:

név	tud. fokozat	aláírás
.....	.....	.....
.....	.....	.....

A bírálóbizottság:

	név	tud. fokozat	aláírás
elnök:	.....	.....	.....
tagok:	.....	.....	.....
	.....	.....	.....
titkár:	.....	.....	.....

Az értekezés védésének időpontja: 20... ..

TARTALOMJEGYZÉK

1.	BEVEZETÉS.....	5
1.1.	A témaválasztás indoklása.....	5
1.2.	A kutatás célkitűzései és hipotézisei.....	6
2.	IRODALMI ÁTTEKINTÉS.....	8
2.1.	A gazdaság szerkezeti transzformációja időben és térben.....	8
2.2.	A területfejlesztés ágazati feltételrendszere.....	10
2.3.	A gazdasági szerkezet és a területi versenyképesség kapcsolata.....	12
2.4.	A felsőoktatás és a területi versenyképesség kapcsolata.....	15
2.5.	A felsőoktatás funkcióinak területi dimenziói.....	18
2.6.	A felsőoktatás és a munkaerőpiac diszkrepanciája.....	21
2.7.	A regionális beágyazottság megközelítése.....	23
3.	ANYAG ÉS MÓDSZER.....	25
3.1.	Szakirodalmi adatgyűjtés és feldolgozás.....	25
3.2.	Statisztikai adatgyűjtés és adatelemzés módszertana.....	25
3.3.	Az empirikus kutatások ismertetése és a vizsgálati eredmények szintetizálásának módszertana.....	26
4.	EREDMÉNYEK.....	28
4.1.	A gazdaság szerkezetének transzformációja és a felsőoktatás fejlesztése közötti interakció a 19-21. századi gazdasági integrációs korszakokban Magyarországon.....	28
4.2.	Magyarország gazdasági szerkezete és a felsőoktatás fejlődése a dualista államszövetségben.....	30
4.2.1.	Az ország ágazati politikája.....	30
4.2.2.	Társadalmi folyamatok.....	32
4.2.3.	A piacgazdaság intézményrendszereinek fejlődése.....	32
4.2.4.	Gazdasági szerkezet, a gazdaság főbb jellemzői.....	34
4.2.5.	A magyar felsőoktatás fejlődése a dualizmus korában.....	41
4.3.	A dualista államszövetség felbomlásának kihatásai.....	44
4.3.1.	Trianon társadalmi és gazdasági impressziója.....	44
4.3.2.	A trianoni felsőoktatás helyzete.....	46
4.4.	Magyarország gazdasági szerkezete és a felsőoktatás helyzete az autarkias integráció periódusában.....	47
4.4.1.	Az autarkia ágazati politikája.....	47
4.4.2.	Az autarkia területi dimenziói.....	52
4.4.3.	Az autarkia urbanizációs tendenciái.....	54
4.4.4.	Az autark gazdaságpolitika kihatásai.....	55
4.4.5.	A magyar felsőoktatás helyzete az autarkias gazdaságban....	55
4.4.5.1.	A felsőoktatás funkciója.....	55
4.4.5.2.	A felsőoktatás ágazati irányítása	60
4.4.5.3.	A felsőoktatás fejlesztésének irányelvei a nyolcvanas években.....	62

4.5.	Magyarország gazdasági szerkezetének és a felsőoktatás funkcióinak transzformációja az európai integrációban.....	64
4.5.1.	A rendszerváltozás társadalmi és gazdasági hatásai.....	64
4.5.2.	Az Európai Unió ágazati politikája.....	68
4.5.3.	A magyar felsőoktatás funkcióinak fejlesztési direktívái az ezredfordulón.....	70
4.5.3.1.	A felsőoktatás és az integrált területfejlesztés összefüggései	70
4.5.3.2.	A felsőoktatás szabályozási feltételrendszere és az ágazat korszerűsítésének direktívái az ezredfordulón	71
4.6.	A gazdaság szerkezetének transzformációja az integrációs periódusokban.....	75
4.7.	A felsőoktatás funkcióinak transzformációja az integrációs periódusokban.....	77
4.8.	Az Észak-magyarországi régió helyzetértékelése.....	82
4.8.1.	Az Észak-magyarországi régió gazdaságának történeti előzményei.....	82
4.8.2.	Az ágazati szerkezet főbb jellemzői az Észak-magyarországi régióban.....	84
4.8.3.	A működő vállalkozások ágazati jellege.....	87
4.9.	A régió állami fenntartású felsőoktatási intézményei.....	89
4.9.1.	A felsőoktatás és az ágazati szerkezet összefüggésének munkaerő-piaci sajátosságai Észak-Magyarországon.....	90
4.10.	A képzési kínálat és a kutatás-fejlesztési potenciál regionális politikai vetületei.....	94
4.10.1.	A képzési kínálatot befolyásoló tényezők.....	96
4.10.2.	A kutatás-fejlesztési potenciált befolyásoló tényezők.....	98
4.11.	A K+F+I feltételrendszer és a vállalkozások együttműködési hajlandósága közötti kapcsolat vizsgálata – egy kérdőíves igényfelmérés bázisán –.....	100
4.11.1.	A kérdőíves felmérés célja és fókuszterülete.....	100
4.11.2.	A székhely és tevékenységi kör szerinti beágyazottság differenciáltsága.....	103
4.11.3.	A kutatás-fejlesztés és az innovációs környezet vállalati aspektusai.....	105
4.11.4.	A forrásközvetítés funkciója a kutatás-fejlesztési és innovációs folyamatokban.....	108
4.11.5.	A vállalkozások együttműködési hajlandóságát befolyásoló tényezők.....	111
4.11.6.	A vállalkozások erőforrás szükségleteinek szerepe az együttműködések kialakulásában.....	114
4.11.7.	Az együttműködési lehetőségek új alternatívái.....	117
5.	KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK.....	119

6.	ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	128
7.	GYAKORLATBAN ALKALMAZHATÓ EREDMÉNYEK.....	129
8.	ÖSSZEFOGLALÁS.....	130
9.	SUMMARY.....	134
10.	IRODALOM.....	137
11.	A PhD ÉRTEKEZÉS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ KÖZLEMÉNYEK	146
12.	NYILATKOZAT.....	148
13.	MELLÉKLETEK.....	149
	ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	149
	TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	150
	MELLÉKLETEK JEGYZÉKE.....	151
	1. melléklet: „Igényfelmérés a vállalkozások K+F+I elképzeléseihöz kapcsolódóan” tárgyú kérdőív.....	152
	KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	162

1. BEVEZETÉS

1.1. A témaválasztás indoklása

Minden egyetemet egy sajátos jegyekkel rendelkező történelmi korszakban alapítottak, sajátos államberendezkedés, sajátos tulajdonosi szerkezet és az adott korra jellemző sajátos gazdasági környezet közepette. A történelmi előzmények számottevő módon befolyásolják az intézmények helyzetét és szerepét, valamint fejlődési pályájukat. Rendelkeznek ugyan közös jellemzőkkel, de ezek térbeli vetületei már rendkívül heterogének. Magyarország 19. és 20. századi történelme folyamán, a gazdasági integrációs korszakokban az államberendezkedés módosulásával, a gazdasági és társadalmi környezet transzformációjával a felsőoktatás gazdasági és társadalmi funkciói is jelentős változásokon mentek keresztül, melyek a 20. század második felében és a 21. század elején kezdtek kiteljesedni.

A felsőoktatást érintő folyamatos változások és kihívások hatására, – a rendszerváltozást követő évtizedekben – az intézmények tudatosan összehangolt ágazati politikák hiányában kezdtek beintegrálódni a társadalmi és gazdasági folyamatokba. Napjainkban már az egyetemekkel szembeni kíváncságnak körvonalazódik, hogy – a Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia által kijelölt specializációkkal és irányokkal összhangban – vegyenek részt a technológia-intenzív vállalatok innovációs kompetenciájának felépítésében. Ennek egyik előfeltétele a tudásháromszög elemeinek az erősítése, az intézmények közötti K+F+I hálózatok kialakítása és nemzetközi beágyazottságuknak a fokozása. Szintén kritérium az egyetemek aktivitásának növelése a társadalmi kihívások kezelésében, a társadalmi innováció terjesztésében és a helyi gazdaságfejlesztésben.

A kutatási téma kiemelt aktualitással bír, ugyanis az Európai Unió kohéziós és strukturális politikájában kitüntetett szerepet kapott az innováció-orientált gazdaságfejlesztés, amelyben a felsőoktatás – mint a jövőbeni növekedés alapját képező egyik szektor – megkülönböztetett figyelmet kap, hiszen az egyetemek már nem csupán követői a társadalmi és gazdasági változásoknak, hanem hatással is lehetnek a gazdasági szerkezet strukturális arányainak elmozdítására és a gazdaság fejlődésére.

Az európai és a magyar területfejlesztési politika – a területi diszparitások mérséklése érdekében – a regionális versenyképesség alappillérei közül kiemelt jelentőséget tulajdonít *a régiók gazdasági szerkezetének* és az ágazati struktúra átalakítására való képességnek. Figyelembe véve az egyetemek egyre inkább

diverzifikálódó funkcióit felmerül a kérdés, hogy a felsőoktatás és a nemzetgazdasági ágak szerkezete közötti relációban mely tényezők szignifikánsak. A lehetséges összefüggések feltárását, a területi egyenlőtlenségek és a hátrányos jellemzők kialakulásának okait részben a gazdasági integrációs korszakok sajátosságain, részben pedig a halmozottan hátrányos jegyeket viselő Észak-magyarországi régió gazdasági szerkezetének és felsőoktatási intézményeinek helyzetén keresztül mutatjuk be.

1.2. A kutatás célkitűzései és hipotézisei

A disszertáció egyik célja annak bemutatása, hogy a gazdasági és regionális versenyképességi tényezők két jelentőségteljes pillére, az ágazati szerkezet és a felsőoktatás fejlesztési direktívái Magyarország 19. és 20. századi gazdasági integrációs korszakaiban miként és milyen tényezők hatására formálódtak. A prekapitalista, az autarkia, illetőleg a piaczgazdaság viszonyai között hogyan jellemezhető a korreláció jellege a nemzetgazdasági ágak és a felsőoktatás funkciói között, továbbá egy-egy érában miként differenciálódtak ezeknek a tényezőknek a tér és idő-specifikus jellemzői. Célunk volt annak áttekintése és vizsgálata is, hogy az integrációs periódusok attribútumai milyen szerepet játszottak a területi diszparitások kialakulásában és elmélyülésében, hiszen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a folyamatokat, melyek a jelenkori stádium kialakulásában szerepet játszottak.

A disszertáció másik célja, hogy az európai és a hazai regionális politika aspektusából megvizsgálja az ágazati feltételrendszert, az ágazati kapcsolatok jellegét és preferált irányvonalait, illetőleg a szektorális jellegzetességekből kifolyólag kialakult munkaerő-piaci diszkrepancia okait.

A disszertáció további céljai a nemzetgazdasági ágazatok és a felsőoktatás területi dimenzióinak az áttekintése, a területi leszakadás és a halmozottan hátrányos ismertetőjegyek bemutatása az Észak-magyarországi régió történelmi előzményein, társadalmi és gazdasági folyamatain, továbbá a régió felsőoktatási intézményeinek és a K+F+I feltételrendszer vállalati aspektusainak helyzetértékelésén keresztül.

A kutatás célkitűzéseivel, a téma hazai és nemzetközi szakirodalmának feldolgozásával és a kutatási eredmények szintetizálásával összhangban, a következő hipotéziseket helyeztük az előtérbe kutatásaink során:

- *Hipotézis 1:* Egy homogén funkciókkal rendelkező egyetem nagyobb mértékben függ a homogén regionális gazdasági szerkezet transzformációjától, mint egy

szélesebb K+F+I diszciplináris bázison alapuló és diverzifikáltabb funkciókat ellátó intézmény. A szélesebb K+F+I diszciplináris bázison alapuló intézmények aktívabban és magasabb határfokkal tudnak szerepet vállalni a lokális gazdaságok fejlesztésében, továbbá erősíthetik a felsőoktatás és a gazdaság térségi szerveződését és kohézióját.

- *Hipotézis 2:* A gazdasági szerkezet és a társadalmi folyamatok területileg differenciálják a tudás-intenzív ágazatok – köztük az egyetemek – szerepét és funkcióit. A hátrányosabb helyzetben lévő régiókban ugyanis a közszolgáltatások körébe tartozó tudás-intenzív ágazatoknak rövid távon jelentősebb a társadalmi haszna az általuk megtermelt áttételes hozzáadott értéknél. Ilyen körülmények között szinergikus párhuzamosság jelentkezik a lokális gazdaság és a felsőoktatási intézmények állapota között.
- *Hipotézis 3:* A regionális intézményrendszer szereplői tevékenységi hatókörének földrajzi kiterjedése befolyásolja a székhely (regionális) szerinti beágyazottságuk mélységét, ami a gazdasági tevékenységek és a nem piaci alapú források közvetítésében serkentheti a helyi együttműködések, hálózatok kialakulását, az információk áramlását és a résztvevők lokális szerepvállalását.
- *Hipotézis 4:* A vállalkozások iparági jellege és az általuk képviselt ágazatok nemzetgazdasági súlya tudományterületenként differenciálja a K+F+I igényes szakterületeket.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1. A gazdaság szerkezeti transzformációja időben és térben

A jelenlegi gazdasági szerkezet kialakulása több tényező együttes időbeli és térbeli hatásának az eredménye. A kutatási téma szempontjából azonban ezek gyökerei közül mindenképp Magyarország történelmi múltja, az ország területi struktúrájának a 19. század végén és a 20. század elején történő átalakulása, valamint az államberendezkedés formáinak a változása érdemel kitüntetett figyelmet, amelyek az egyes szektorok piacainak az átalakulását, elvesztését és a társadalmi folyamatok átstrukturálódását eredményezték. A 19. század második felében, az ipari forradalom gyökeresen átalakította az addig egyoldalú, a primer szektor dominanciájával jellemezhető magyar gazdaságot és a nemzetgazdasági ágak – a szekunder és a terciér ágazat megjelenésével – strukturális átalakulását eredményezte. A történelem folyamán a régi és az új ágazatok szerkezeti arányainak a transzformációja során az erőforrások áramlása és az egymásra épülő munkafolyamatok teremtettek kapcsolatot.

A nemzetgazdaság a gazdasági élet egészét, azaz a termelést, az elosztást, a forgalmazást, a fogyasztás egységét, vagyis a nemzetgazdasági ágak összességét jelenti. A nemzetgazdasági ágak a nemzetgazdaság alapvető, elkülönült részei, amelyek a termelőerők fejlődése és a társadalmi munkamegosztás során alakultak ki (*Katonáné Kovács, 2006*).

A nemzetgazdasági ágak és a gazdasági – ezen keresztül a területi – fejlődés szoros kölcsönhatásban állnak egymással. A gazdasági fejlődést meghatározó tényezők közül a gazdasági növekedésnek, a gazdasági egyensúlynak és *a gazdasági struktúrának, azaz a nemzetgazdasági ágak szerkezeti összetételének* van meghatározó szerepe. A gazdasági növekedést a nemzetgazdasági ágak időbeli teljesítményének változásával fejezhetjük ki. Az időbeli teljesítmény változása során nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy a gazdasági fejlődés függvényében a nemzetgazdaság struktúrája milyen irányban és mértékben változik.

A gazdasági struktúra változásának meghatározó hatása van az adott ország területi struktúrájára, termelési szerkezetének korszerűségére. A gazdasági struktúra és a gazdaság fejlettségének kapcsolata azonban nem egyirányú. Nemcsak a fejlettség befolyásolja a struktúrát. A gazdasági szerkezet tudatos alakításával gyorsítható vagy lassítható a gazdasági növekedés üteme, és ezen keresztül a gazdaság fejlettsége (*Stark, 2004*).

A szakirodalom a gazdasági szektorok közötti hangsúlyeltolódást, azaz az ágazatok szerkezetében bekövetkezett átalakulást gyakran gazdasági fejlődésnek definiálja. Az időbeli és térbeli folyamatok függvényében csupán változásról beszélhetünk, amely két vagy több elem (szektor) egymáshoz viszonyított arányának kontinuitása, majd diszkontinuitása következtében növekedést generálhat. Az elemszámok növekedése (új ágazatok megjelenése) egyrésztől megszakítja a korábbi elemek kontinuitását, azokat átstrukturálja, az új elem pedig növekedésnek indulva fejlődéshez vezet.

Maga a fejlődés, a növekedés és a struktúraváltozás együttese, amelyek új minőségeket létrehozó folyamatok. A fejlődés és a növekedés közötti különbséget az a tömör megfogalmazás tükrözi a leginkább, hogy a növekedésben a mértékek, a fejlődésben pedig az értékek változnak. A fejlődés időbeli vagy térbeli jelzővel történő felruházása csupán azt jelzi, hogy a térbeliséget nem a fejlődési folyamat – időben mindig jelen lévő – elemeként értelmezzük, hanem kiemelt vizsgálati szempontként kezeljük (*Nemes Nagy, 1998*).

Az elmúlt évtizedek nemzetközi és hazai vizsgálatainak egybehangzó következtetései szerint a modern gazdaságokban az ágazati gazdaságszerkezet és a gazdaság fejlettsége között – gazdasági ciklusoktól és fejlődési modellektől függően –, eltérő jellegű és szorosságú kapcsolat van, amelyet a területileg sajátos természeti, társadalmi adottságok és körülmények, továbbá a történelmi előzmények is befolyásolnak (*Nemes Nagy, 1987*).

A területi fejlettség és elmaradottság a társadalmi és gazdasági folyamatok összességéből adódó strukturális hatások eredménye, így érdemi befolyásolásukra csak strukturális eszközökkel van lehetőség. A kilencvenes években a magyarországi területi fejlődés főszereplőjévé egyértelműen a gazdaság vált. Erre való tekintettel a strukturális dimenziókban megnyilvánuló területi különbségeket nem lehet figyelmen kívül hagyni a hazai területfejlesztési koncepciók kialakítása során sem (*Enyedi, 1997; Kiss, 1998*).

A kilencvenes éveket követő egy évtizedben a magyar nemzetgazdaságban jelentős szerkezeti átalakulás ment végbe, amelynek mértéke nem, iránya viszont minden térségben azonos volt. Az ezredfordulót megelőző évtizedben *a gazdasági szerkezetátalakulás folyamata térben és időben egyenetlen volt*, gyorsabban ment végbe az ország nyugati és észak-nyugati térségeiben. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az ágazati szerkezet térségi dinamizáló hatásának két összetevője lehet. Az egyik, amikor az adott régió gazdaságában az országosan legdinamikusabb ágazatok részesedése növekszik a kevésbé dinamikusával szemben. Előfordulhat azonban olyan eset is,

amikor a régióba települt vállalkozások összességükben jövedelmezőbbek, mint ágazatuk országos átlaga. Az első esetben az előnyös ágazati struktúra, a másik esetben a lokálisan dinamikus szerkezet előnyét élvezheti a terület (*Nemes Nagy, 1987*).

A globális gazdasági rendszerek terjedése és – részben ennek hatásaként – a gazdasági szerkezet átalakulása a rendszerváltozást követően érte el Magyarországot, amely természetesen együtt járt a demokratikus államberendezkedés hatására megnyílt gazdasági, politikai és társadalmi környezet átalakulásával. A posztindusztriális korszak kezdetén, a terciarizálódás üteme minden régióban felgyorsult és általánossá vált. A globalizáció területi hatásainak és a változásoknak a mérése, *az egyes területi egységek gazdasági szerkezetében bekövetkezett átalakulásokkal* is jellemezhető (*Rechnitzer, 2008*).

Ezek a folyamatok nemcsak Magyarországon, hanem Európa magterületein és déli perifériáin is végbe mentek. A piacgazdaságra történő áttérés sajátos jegyei a szerkezeti problémák mélységében, területi kiterjedésükben és a rendszerváltozást követő időszak új feltételrendszerében mutatkoztak meg (*Lux – Mezei, 2012*). A kibontakozó félben lévő globalizációs tendenciák, a piacgazdaságba történő átmenet, valamint a szintén átalakuló társadalmi és gazdasági folyamatok regionális differenciáló erejének hatásai együttesen jelentkeztek (*Sucháček, 2008*).

A 21. században, a globális társadalmi, gazdasági folyamatok eredményeként a tudásalapú gazdaság kiépülésére került a hangsúly. Ebben a típusú gazdaságban csak azok a területi egységek (országok, régiók) lehetnek versenyképesek, amelyek a termelési szerkezetüket magas hozzáadott értéket (tudás) tartalmazó termékek és szolgáltatások előállítására programozzák át (*Gál, 2005*).

2.2. A területfejlesztés ágazati feltételrendszere

A területfejlesztés gyakorlatának – nemzetközi viszonylatban is – egyik gyakran alkalmazott elemét képezi *a gazdasági ágazatok átalakítása* és fejlesztése (*Nemes Nagy, 1987*). A regionális politika számára az egyik leglényegesebb kérdés abban nyilvánul meg, hogy az ágazatok termelékenységének térségi különbségei hatással vannak-e a területi egyenlőtlenségek alakulására és újratermelésére (*Kiss, 1998*).

Az ágazati politikák eltérő időtávon érvényesülő, a társadalmi és gazdasági folyamatokba tartósan beágyazódó jelenségsorozatokat indukálhatnak, amelyek térspecifikus jellemzőkkel rendelkeznek. Az ágazati politikák nemegyszer eltérő

indíttatásúak, ebből adódóan ellentmondásosak is. Ezek a döntéssorozatok együttesen befolyásolják egy-egy térség gazdasági növekedését, fejlődését és a lakosság életminőségének a változását. A növekedés és a fejlődés térben egyenetlen, hiszen a feltételrendszerek és a befolyásoló tényezők a tér minden pontján eltérőek (*Enyedi, 2004*).

A nemzetgazdasági ágak időbeli fejlődésük és változásuk folyamán a térben is átrendeződnek. Az idő és tér közötti szoros összefüggés a gazdaság mikro- és makrostrukturális átalakulásában, a különböző területi egységek más-más profilú termelő és szolgáltató tevékenységek befogadására való alkalmasságában és feltételrendszerében gyökerezik. A gazdaság térbeli differenciáltsága a társadalmi folyamatokra, az életkörülményekre és az életminőségre is hatással van (*Bartke, 1994*).

Magyarországon az ágazati szakpolitikák ugyan rendelkeznek területi relevanciával, de alapvetően ágazati és nem regionális célokat követnek, miközben az ágazati döntések jelentősen befolyásolják az egyes területi egységek társadalmi és gazdasági folyamatait. Az Európai Bizottság hatodik jelentése a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról nagy hangsúlyt fektet a „testre szabott” területfejlesztési politikára, kiemelt figyelmet fordítva a kutatás-fejlesztésre, az innovációra, az oktatásra és képességekre, a közlekedésre és az összeköttetésekre vonatkozó nemzeti szakpolitikák eltérő területi hatásainak mérséklésére (*Európai Unió, 2014*).

Nem véletlen, hogy a magyar területfejlesztési politikai egyik fő célkitűzése az ágazati stratégiák összehangolása és a területfejlesztési stratégiákkal való szinergia megteremtése. Az Országos Területfejlesztési Konceptió is ennek jegyében fogalmazta meg a területi prioritásokat az egyes ágazatok számára (*VÁTI, 2009*).

A térségi gazdaságfejlesztés egy adott térség versenyképességének javítására irányuló programok és akciók összeállítását jelenti. Ennek megvalósítása azonban már minden térségben egyedi, az endogén sajátosságokra épülő, alulról szerveződő, többszektorú integrált gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozását igényli (*Lengyel – Fenyővári, 2010*). *Egy régió teljesítőképesége* ugyanis megkülönböztetett módon függ az adott térségben jelenlévő *nemzetgazdasági ágazatok szerkezetének* összetételétől (*Horváth, 2001a*). Az ágazati szerkezet jelenlétét és a helyi gazdaságban képviselt arányát – a gazdaságpolitikai irányvonalakon túlmenően – olyan további tényezők befolyásolják, mint az adott régió endogén adottságai és erőforrásai. Egy-egy regionális erőter szereplőinek a lokális gazdaságba való beágyazottságának és együttműködésének

a mértéke, alapvetően befolyásolja az ágazati kapcsolatok preferált területeinek a főbb irányvonalait.

Ma már a nemzetállamok elementáris érdeke, hogy a gazdaságpolitikájuk irányítását a külső tényezők (globalizáció, integráció) hatásától, a nemzeti szintű döntési potenciál növelésével, továbbá a régiók szabályozott érdekérvényesítő képességének a fokozásával próbálják meg ellensúlyozni (Horváth, 2001b).

2.3. A gazdasági szerkezet és a területi versenyképesség kapcsolata

Az ágazati szerkezet összetétele kiemelt vizsgálati és kutatási szempont, tudniillik szoros kölcsönhatásban áll a régiók olyan versenyképességi tényezőivel és mutatóival, mint a foglalkoztatottság, az egy főre jutó jövedelem, a tőkekoncentráció mértéke és jelenléte, vagy a térségben lévő vállalkozások száma és profilja.

A régiók versenyképességére nagy hatást gyakorló szerkezetváltás gyorsasága elsősorban a kis- és középvállalkozások innovációs adaptálási készségétől és az innovációs kultúrától függ. Ugyanakkor a kis- és középvállalkozások nagy száma sem garantálja önmagában egy-egy régió sikerét, mivel nagyon eltérő tevékenységű, jövedelmű iparágakban működhetnek. Számos elmaradott régióban a kis- és középvállalkozások nagy száma a relatíve gyenge és elavult gazdasági szerkezetre és a vonzó üzleti befektetések feltételeinek a hiányára utal (Lengyel, 2003).

Több nemzetközi példa is bizonyítja, hogy a szerkezetváltás azon módja, melynek során a hagyományos ágazatok betelepülnek a fejlettebb területekről a periférikus régiókba csak átmeneti eredményeket hoz, ugyanakkor hosszú távon, a gazdasági szerkezet konzerválása miatt általában nem bizonyul eredményes stratégiának (Horváth, 1994).

Lengyel Imre a területi egységek versenyképességének piramis-modelljében öt alaptényezőt vett figyelembe. A modell sikerességi faktorait (magyarázó faktorok) az alapkategóriákat és alaptényezőket közvetve, áttételesen befolyásoló tényezőkként definiálta, amelyek hosszabb időn keresztül módosulnak, közvetett módon befolyásolják a régiók versenyképességét és hatással vannak a régiók tartós gazdasági teljesítményére is (Baranyi, 2013.).

A sikerességi faktorok között található a gazdasági szerkezetet is, amely szoros összefüggésben áll a régiók társadalmi szerkezetével. A sikeres régiókban a gazdasági szerkezet főbb jellemzőit tekintve elmondható, hogy a foglalkoztatottak a gazdasági

szolgáltatásokba és a feldolgozóiparba koncentrálnak. Ezekben az iparágakban a magas hozzáadott értéket produkáló, valamint a regionális multiplikátor-hatású tevékenységek vannak túlsúlyban. A magas hozzáadott értéket produkáló szolgáltató szektorokban egyaránt nő a termelékenység és a foglalkoztatottság, míg a feldolgozóipar sikeres ágazataiban magas és növekvő termelékenység mellett általában csökken a foglalkoztatottak száma.

Enyedi György európai városvizsgálatra vonatkozó kutatásai során a siker fogalmát a városokon túlmenően a régiókra is kiterjesztette és összességében tíz olyan alaptényezőt jelölt meg, amelyekkel a sikeres régiók jellemezhetőek. Enyedi György kutatásai is azt támasztották alá, hogy a versenyképességet hosszabb távú társadalmi, környezeti és egyéb folyamatok is befolyásolják. Ezeket a közvetetten ható tényezőket sikerességi faktoroknak is nevezhetjük (Lengyel, 2003).

Enyedi György véleménye szerint a régiók és a különböző területi egységek közötti versengés általánossá válása, gazdasági és politikai okokkal egyaránt magyarázható. A gazdasági folyamatok közül *a versengés elsődleges okaként a gazdaság szerkezeti átalakulását jelölte meg*, melynek során a szolgáltató szektor vált a fő foglalkoztatóvá. A siker tíz, egymással szorosan összefüggő tényezői közül *a gazdasági szerkezet átalakítására való képességet* első helyen jelölte meg. A gazdasági szerkezet – globális és hazai vonatkozásban is – jelentősen és folyamatosan módosul. Egy sikeres területi egység képes a változásokhoz való alkalmazkodásra és az ágazati szerkezetében az emelkedő, értéknövelő, multiplikátor-hatású ágazatokat túlsúlyban tartani.

A tartós válsággal jellemezhető magyar térségeket a kilencvenes években az elavult gazdasági szerkezet megmerevedése, vagy egy-egy alágazat leépülése esetén a felfutóban lévő ágazatokkal való felváltás képtelensége jellemezte. A felfutóban lévő ágazatok tér és idő függvényében rendkívül eltérőek lehetnek. A rendszerváltozást követő évtizedben Magyarországon a posztindusztriális korszak még kezdeti stádiumban volt és sikernek számíthatott a Nyugat-Európából kitelepülő, a hazainál fejlettebb technológiával rendelkező, jobb piaci pozíciókkal rendelkező feldolgozóipar megjelenése is. A terciér szektor térnyerése nemcsak hazai, hanem globális jelenség, *az egyoldalú ipari és ágazati szerkezet pedig sérülékennyé teszi a helyi gazdaságot*. Ennek ellenére egyes magyar régiók ipari jellege erős maradt, amely viszont nem jelentett foglalkoztatási többséget.

A sikeres térségek szolgáltató szektorában magas az érték húzó ágazatok aránya. Amennyiben a foglalkoztatottság szerkezetében a szolgáltatás kerül túlsúlyba, úgy

megkülönböztetett figyelmet érdemel, hogy mekkora a magas hozzáadott értéket képviselő ágazatok aránya. Azon szolgáltatások széles köre, amelyek *az alapellátást biztosítják* egy-egy régióban nélkülözhetetlenek, de *nem feltétlenül sikertényezők*. Ilyenek például a javító szolgáltatások, a kiskereskedelem, a közszolgáltatások köre. Sikertényezők viszont a magas hozzáadott értéket jelentő üzleti szolgáltatások, mint például a pénzügyi szolgáltatások, biztosítás, tanácsadó cégek, üzleti szakosodási ügyvédi irodák. Jelentős értékhozzáadó lehet ezeken kívül – a részben kvaterner szektorba tartozó – kutatás-fejlesztés, magas szintű kulturális szolgáltatás és nem utolsósorban a felsőoktatás (Enyedi, 1997).

A hátrányosabb jellemzőkkel rendelkező régiók szolgáltató szektorán belül továbbra is az olyan hagyományos – de részben tudás-intenzív – ágazatok dominálnak, mint a közigazgatás, egészségügy, közoktatás, közszolgáltatások, kereskedelem. Ezek többsége csak kisebb mértékben járul hozzá a helyi gazdaság jelenlegi vagy jövőbeni jövedelemtermelő képességének fokozásához és áttételes társadalmi hasznot termelnek, hozzáadott értéket viszont nem.

Számos újonnan alakult vállalkozás, amelyek többsége a terciér szektorban működik, csupán a szűkebb helyi piacokat megcélzó, tőke és információszegény vállalkozás. A szolgáltató ágazatban létrejött vállalkozások legnagyobb része egy-két főt foglalkoztat, munkaerő-piaci szerepük jelentéktelen. Mindebből az következik, hogy vidéken alacsony a terciér szektor termelékenysége (Baranyi, 1999; Kiss, 1998).

A sikeres régiókban erős az innovációs képesség, amely egyben azt is jelenti, hogy egy-egy térség folyamatosan rákényszerül a gazdasági szerkezetének a megújítására. Ehhez nélkülözhetetlen a kutatás-fejlesztés és a felsőoktatás jelenléte. *Az új ágazati szerkezet átalakíthatja a térségi társadalom szerkezetét is*. Csökken a szakmunkásréteg, többek között annak következtében, hogy a szaktudás beépül a számítógép vezérelte technológiák szoftverébe. A tudásigényes termelés, különösen a magas szintű üzleti, kulturális, tudományos szolgáltatások jelenléte jelentős számú felsőfokú képzettségű foglalkoztatottat igényel (Enyedi, 1997; Lengyel, 2003).

Az Európai Bizottság a regionális versenyképességi index (RCI) segítségével a versenyképesség különböző dimenzióit regionális szinten ragadja meg és differenciálja a komponensek korlátozott áttételes hatásait. A regionális versenyképesség 11 pillérét különbözteti meg annak megfelelően, hogy milyen típusú fejlettségi szintre utalnak:

- *Az alapkomponeenseket az intézmények minősége, a makrogazdasági stabilitás, az infrastruktúra, az egészségügy, valamint az alap és középfokú oktatás minősége alkotja, melyek a kevésbé fejlett régiók számára fontosak.*
- *A hatékonysági komponenseket a felsőfokú oktatás és az egész életen át tartó tanulás, a munkaerő-piac hatékonysága és a piaci hatókör alkotják, melyek az összes régió számára fontosak.*
- *Az innovációs komponenseket a technológiai készenlét, az üzleti fejlettség és az innováció alkotják, melyek a közepesen és különösen a magasan fejlett régiók számára fontosak (Európai Unió, 2014).*

2.4. A felsőoktatás és a területi versenyképesség kapcsolata

A felsőoktatás és a területi versenyképesség közötti kapcsolat tekintetében a szakirodalom rendkívül gazdag kutatási eredményeket szolgáltat, melyek egyik közös ismérve, hogy a regionális versenyképesség vonatkozásában a gazdasági szerkezetet kiemelt tényezőként kezeli. Ezzel szemben az Európai Bizottság már *az innovációból származó növekedést a gazdasági szerkezetátalakításból nyerhető növekedés elé helyezi*, ugyanis az innovációból származó növekedésnek nincsenek határai, így a termelékenység és a gazdaság hosszú távú növekedésének fontos mozgatórugója (Európai Unió, 2014).

Az európai és a hazai gondolkodásmód irányvonalának kollektív jellegzetessége, hogy a felsőoktatás modernizációja mindkét megközelítésben akkor lehet sikeres, ha az ágazat funkcióit a tágabb környezetével való összefüggései és kapcsolatai alapján vizsgáljuk. Az oktatás, a kutatás-fejlesztés és az innováció alkotta “tudásháromszög” alapján ugyanis a felsőoktatási intézmények elősegíthetik a foglalkoztatást, ösztönözhetik a gazdaság fejlődését és a növekedést a székhelyük szerinti régiókban. A gazdasággal történő együttműködésük alapján ki tudják használni a régiók erősségeit, olyan tudáshálózatként működhetnek, amely egyaránt szolgálhatja a helyi gazdaság és társadalom fejlődését, illetőleg versenyképességét.

A megfelelően kialakított felsőoktatási rendszer ezért meghatározó Európa és a tagállamok gazdasági jövője szempontjából, megerősítheti a társadalmi és gazdasági teljesítmények alapjait. A felsőoktatás modernizációját változatos környezetben, országoként és régióként különböző társadalmi, gazdasági kontextusban célravezető megvalósítani. Számos régióban – különösen a nagyvárosi területeken – kiemelt

jelentőséggel bír a felsőoktatás, a munkaerőpiac, a kutatás-fejlesztés, az innováció és a gazdasági szféra kapcsolata. Ennek okán a hazai regionális tudomány is egyre inkább a felsőoktatás felé fordul (*Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, 2011; Rechnitzer, 2010*).

Lengyel Imre véleménye szerint is számottevőek azok a társadalmi, gazdasági, környezeti és regionális folyamatok, melyek közvetett módon és hosszabb távon vannak hatással az intézmények teljesítményére, sikerére (*Lengyel, 2003*). *Török* álláspontja szerint a versenyképesség nem mutatható ki, hanem a gazdaság egy sajátos szempontból értelmezett állapotjelzője (*Török, 2007*).

A felsőoktatás, mint a jövőbeli növekedés alapját képező egyik szektor esetében, az intézményeket érintő strukturális átalakítási igényeket az adott régió társadalmi, gazdasági folyamataival, regionális beágyazottságának és szerepvállalásának figyelembe vételével érdemes számba venni. A lehetőségek hasznosításához közösen egy olyan rugalmas struktúrát érdemes kialakítani, amely figyelembe veszi a regionális adottságokat, a térségek lehetőségeit és szükségleteit. További kritérium, hogy az intézmények szerkezete alkalmas legyen a technológiai, gazdasági és társadalmi innovációk befogadására és képes legyen a szoros együttműködésre és kommunikációra a regionális gazdasággal (*Rechnitzer, 2009*).

Ahhoz, hogy egy-egy térség a fejlődőképes régiók között jelenhessen meg, a kutatás-fejlesztésnek, a felsőoktatásnak és a gazdaság strukturális átalakulásának szoros kölcsönhatásban kell megvalósulnia. Az ágazati és regionális elképzelések összehangolására még az uniós országokban sem került sor, amely nagyfokú bizonytalanságot eredményez a felsőoktatási intézmények funkcióinak strukturális átalakításában. Magyarországon ennek az egyik oka az, hogy az ország unitárius államberendezkedésének megfelelően, az ágazati szakpolitikák tervezése során felülről lefelé történő tervezés érvényesül. Az ágazati és a regionális célkitűzések összehangolásának hatékonyságát vélhetően elősegítené a kétirányú tervezés (felülről lefelé, illetőleg alulról felfelé), amely lehetőséget biztosíthatna a döntési kompetenciák fokozottabb decentralizálására.

A gazdaságfejlesztési koncepciók és a versenyképes nagy és közepes méretű vállalatok hiánya miatt a gazdaság részéről sem fogalmazódik meg az igény a strukturális átalakításokhoz szükséges irányok kialakításáról. A gazdaságfejlesztési paradigmákhoz igazodó, korszerű profilok csupán szűk keretek között alakultak ki, ezek viszont nem érik el azt a kritikus tömeget, amely a gazdasági fejlődés befolyásolásához

szükséges lenne. Ebben a kérdésben a gazdasági és iparkamarák felelőssége is felvethető.

A gazdaság modernizálásának már a nyolcvanas években akadályát jelentette, hogy a vidéki kutatás-fejlesztési centrumok az ország kevésbé fejlett régióiban helyezkedtek el, miközben az olyan iparosodott térségekben, mint az Észak-magyarországi régió is, gyenge kutatási kapacitások épültek ki. Az európai gazdaságfejlesztési gyakorlatban ma már kiemelt szempont az ipar, az ahhoz kapcsolódó magas szintű üzleti és műszaki szolgáltatások, a képzés és a kutatás intézményesített partnerségi kapcsolatainak megléte.

Az ipar és a felsőoktatás ágazati szerkezetét és területi elhelyezkedését jelentős egyenlőtlenségek jellemzik. A nagyfokú fővárosi koncentráció, a gyenge kutatási orientáció, az ipari kapcsolatok hiánya a felsőoktatás és az ipar fejlődését egyaránt kedvezőtlenül befolyásolja. Alapvető strukturális átalakulásokra van szükség, melynek egyik katalizátorai az egyes régiókban tevékenykedő felsőoktatási intézmények lehetnek. Ehhez azonban az intézményi funkciók transzformációjára is szükség van, a területi dimenziók figyelembe vételével. A rendszerváltozás időszakában nagy remények fűződtek a felsőoktatás regionális szerkezetének az átrendeződéséhez, ami azonban térben is és az alapfunkciók tekintetében is egyenetlen volt (*Horváth, 2013a*).

Amennyiben a felsőoktatást – és a hozzá kapcsolódó fejlesztéspolitikai irányvonalakat – regionális megközelítésben vizsgáljuk, a Goddard-féle regionális elkötelezettségű egyetem modelljének „víziója” lehetne a fejlesztési irányvonalak fő mozgatórugója. A modell általános kritériumai az alábbiak szerint kerültek meghatározásra:

- A hallgatók többsége a helyi régióból érkezik és a végzettség, diploma megszerzését követően a régióban helyezkedik el, mely előfeltétele egyrészt az elegendő számú potenciális állás és munkahely a friss diplomások számára, másrészt a felsőfokú intézmény elégítse ki a régió üzleti és gazdasági szférájának igényeit a képzési és továbbképzési programjaival, K+F és innovációs tevékenységével.
- Ez az együttműködés mindkét fél számára hasznos, hiszen a régió munkaerőpiaca megfelelő számú és összetételű képzett munkavállalóhoz jut, az egyetem pedig ellentételezésként a régió és a gazdaság sokoldalú támogatását élvezheti.

- Az egyetemen felhalmozott elméleti és gyakorlati tudásanyag arra predesztinálja az intézményt, hogy aktívan vegyen részt a régiót érintő fejlesztési programokban.
- Ez az együttműködés nem szűkíthető le egyetlen célra, az oktatás, kutatás, gazdaságfejlesztés funkcióhármását egyaránt be kell töltenie. A 21. század globálisan jelentkező új kihívásainak ugyanis csak egy tanuló egyetem által támogatott tanuló régió tud megfelelni, amely a két fél aktív, sokoldalú, állandóan megújulni képes együttműködését feltételezi (*Chatterton – Goddard, 1999; Stone, 2000; Tamándl, 2011*).

2.5. A felsőoktatás funkcióinak területi dimenziói

A regionális politika számára az egyik leglényegesebb kérdés abban nyilvánul meg, hogy az ágazati termelékenységek regionális különbségei hatással vannak-e a területi egyenlőtlenségek alakulására és újratermelésére. *A regionális és kohéziós politikák szoros kölcsönkapcsolatot igényelnek a gazdaság szerkezeti átalakítása, valamint a felsőoktatás fejlesztése és strukturális átalakítása között.* A felsőoktatás jelentős befolyással van a nemzetgazdasági ágak fejlődésére és teljesítményére, továbbá az ágazati szerkezeten alapuló gazdasági fejlődésre, de a régiók társadalmi, gazdasági folyamataira is.

A felsőoktatás területi dimenzióit, továbbá az ország vagy egy-egy régió gazdasági szerkezetét vizsgálva azt tapasztalhattuk, hogy a hátrányos vagy egyoldalú ágazati szerkezettel rendelkező térségekben komoly problémát jelenthet a felsőoktatás képzési kínálatának és a gazdasági szféra munkaerő szükségletének az összehangolása.

A régiók eltérő gazdasági szerkezetének összetételéből és a felsőoktatási intézmények regionális képzési kínálatának átalakítási szándékából arra a következtetésre juthatunk, hogy a területi dimenziók sajátos jellemzőit elsődleges tényezőként érdemes kezelni. Ellenkező esetben azon térségek esetében, amelyeknél a gazdasági potenciál és a vállalati szektor hátrányosabb jellemzőket mutat a fővároshoz képest, a felsőoktatási ágazat képzési szerkezetének a helyi gazdaság igényeinek megfelelő átstrukturálása nem ugyanarra az eredményre fog vezetni, sőt egyes esetekben akár negatív hatásokat is generálhat.

Az intézmények növekvő regionális szerepvállalásával párhuzamosan egyre elmélyültebbé válhat a lokális gazdaságba való beágyazottságuk mértéke is. A szakmai közösségekben elfogadott, úgynevezett első, második és harmadik generációs

egyetemek mellett már megjelentek a negyedik generációs egyetemek. A „generációk” fejlődése során az egyetemek célja, szerepe és output-ja – a társadalmi és gazdasági folyamatok változásával párhuzamosan –, egyre szerteágazóbb és összetettebb. A negyedik generációs egyetemek a kulcsfontosságú regionális intézményrendszer azon elemei, amelyek célja az oktatás, kutatás-fejlesztés, innováció, tudáshasznosítás és proaktív gazdaságfejlesztés. Jelentős szerepet vállalnak a regionális stratégiai irányok kijelölésében és a helyi gazdaság fejlesztésében (*Lukovics – Zuti, 2014*).

A felsőoktatás korábbi, kedvezőtlen területi szerkezete fennmaradt, továbbra is a fővárosba koncentrálódik a hallgatói létszám 40–55 százaléka. A műszaki felsőoktatás területi szerkezete azonban a legtöbb országban a nagy regionális központokba koncentrálódik, míg hazánkban a műszaki hallgatók 56 százaléka a fővárosban folytatja tanulmányait. A regionális fejlesztéspolitikában ugyanakkor elengedhetetlen szempont kellene, hogy legyen a műszaki felsőoktatás jelenléte valamennyi régióban (*Horváth, 2013a*). A strukturálisan gyenge műszaki felsőoktatás és kutatás, illetve ezek hiánya, több magyar régióban (Észak-Alföld, Dél-Alföld, Dél-Dunántúl) akadályozza a gazdasági növekedést (*Horváth, 2013c*).

Az intézményhálózat területi dimenzióinak az átstrukturálása a képzési és kutatási kínálat térbeli átrendeződését vonhatja maga után. A felsőoktatásnak decentralizálnak kell lennie, az intézményhálózat átalakítása során pedig figyelembe kellene venni az optimális méretgazdaságosság szempontjait is. Az ágazatban a centrumrégió (a Közép-magyarországi régió) dominanciája jelenleg nem teremti meg az esélyegyenlőséget a kutatási források megszerzésére és a nemzetközi kutatási-fejlesztési munkamegosztásba való bekapcsolódásra annak ellenére, hogy az európai uniós operatív programok ezt a régiót többnyire nem tekintik beavatkozási területnek (*Horváth, 2003*).

Az egyetemek a nemzetközi tudáshálózatokhoz való fokozottabb kapcsolódásuk révén potenciális tudásbázisként jelennek meg a közelükben elhelyezkedő vállalatok számára (*Gál, 2005*). A nemzetközi együttműködésekben való fokozottabb aktivitásra való törekvés mellett sem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az egyetemek közvetlen és közvetett módon fejtenek ki hatást a szűkebb és tágabb környezetükre. A nemzetközi hálózatokba történő bekapcsolódásuk nem jelenti azt, hogy veszítenének egy-egy régióban képviselt súlyukból és szerepükből, sőt ennek révén sokkal aktívabb katalizátorává válhatnak egy-egy térségnek.

A képzési szerkezet befolyásolhatja a kutatás-fejlesztési tevékenységet és aktivitást, hiszen egy szélesebb diszciplináris bázison szerveződő oktatási tevékenység magasabb

kutatás-fejlesztési aktivitást eredményezhet (Gál, 2014). A felsőoktatás képzési szerkezetének átalakításához és a regionális gazdaság igényeihez való alkalmazkodásához, a felsőoktatás, az országos és regionális gazdaságpolitikai és társadalomfejlesztési koncepciókat hosszú távon tudatosan kellene összehangolni és integrálni (Horváth, 2013b).

Az elmélyült vállalat-egyetem kapcsolatok alacsony intenzitásának egyik oka, hogy a hazai tulajdonú kis- és közepes vállalkozások alacsony innovációs aktivitásuk miatt, alig támasztanak keresletet az egyetemek kutatásai iránt. Több vidéki régióban pedig hiányoznak az egyetemekkel kooperáló innovatív nagyvállalatok. A jelentős innovációs teljesítménnyel rendelkező vidéki egyetemek innovációs transzferének támogatása közösségi szerepvállalást igényel, ha a helyi gazdaság hátrányos helyzetéből fakadóan az egyetemek K+F vállalati együttműködése akadályokba ütközik (Gál, 2014).

A regionális teljesítmény ugyanis jelentős mértékben függ az innovációra fordított közfinanszírozási támogatás rendszerének fejlettségétől, ami alapját képezheti annak, hogy a vállalatok minél nagyobb arányban részesülhessenek a különböző támogatási formákból. Az innovációs tevékenység ösztönzésében a közfinanszírozás ellensúlyozhatja a magánfinanszírozás hiányát (Európai Unió, 2014).

Egy-egy intézmény akkor tudja teljesíteni küldetését és regionális szerepvállalását, ha nem csak önmagában a felsőoktatás versenyképességét teremtjük meg, hanem a gazdaságfejlesztési és társadalomirányítási koncepciók hosszú távú, tudatos építkezésén keresztül sikerül az innovációk befogadására alkalmas gazdasági környezetet és az ehhez szükséges feltételrendszereket is megteremteni.

A megújulásra, vagyis az „innovációra” való törekvés az emberi természet alapja. A jobb életért való küzdelem – bármilyen formában is nyilvánuljon meg –, örök. Az emberi, társadalmi és gazdasági fejlődést szolgáló innovációs verseny nem ismer határokat – akadályoztatása legfeljebb időszakos –, melynek egyik lényeges színtere a felsőoktatás. A felsőoktatás rendkívül széles skálájú szerkezeti szintjei és eredményessége között évszázadok óta folyik a versengés, a világ mondhatni valamennyi térségében. Az intézmények oktatási és kutatási potenciáljukkal az ország, a régiók társadalmi, gazdasági fejlődését akkor tudják jó hatásfokkal szolgálni, ha a hosszú távú ágazati célok kialakításában és megvalósításában aktívan részt vesznek, illetve részt vehetnek.

2.6. A felsőoktatás és a munkaerőpiac diszkrepanciája

Napjainkban egyre fokozottabb elvárásként jelenik meg, hogy a felsőoktatás munkaerőpiaci kimenete – azaz a végzett hallgatók – és a tényleges munkaerőpiaci igények összehangolásra kerüljenek. Ehhez egyrészt elengedhetetlen az egyes nemzetgazdasági ágazatok szerkezetében bekövetkezett változások, tendenciák vizsgálata, hiszen ezek is befolyással vannak a felsőoktatás tényleges munkaerőpiaci igényeire. Másrészt a felsőoktatás munkaerőpiaci kimenetének feltérképezéséhez szükséges a felsőoktatási intézmények képzési kínálatának a vizsgálata és értékelése, továbbá a felsőoktatás, a gazdasági szerkezet és a munkaerőpiac kapcsolatának az elemzése. A humán tényezők formálásában részt vevő intézmények, továbbá a társadalmi feltételek és adottságok ugyanis együttesen jelentik azt a feltételrendszert, amellyel egy területi egység rendelkezik (*Rechnitzer, 2008*).

A rendszerváltozást követő időszakban – a nemzetközi trendekkel összhangban –, a magyar felsőoktatásban is jelentős átalakulások indultak meg, melyeknek egyik legfigyelemreméltóbb jele a hallgatói létszám folyamatos és dinamikus emelkedése volt. Majd a demográfiai tendenciáknak megfelelően, az ezredfordulót követő évtized második felében az extenzív növekedés megtorpant (*Rechnitzer, 2009*). A felsőoktatás területi dimenzióit, továbbá az ország vagy egy-egy régió gazdasági szerkezetét vizsgálva azt feltételezhetjük, hogy a hátrányos vagy homogén ágazati szerkezettel rendelkező térségekben komolyabb problémát jelenthet a felsőoktatás képzési kínálatának és a gazdasági szféra munkaerőpiaci szükségletének az összehangolása.

A fővárosban és vonzáskörzetében a gazdasági ágazatok szerkezetének az összetétele és megoszlása a nemzetközi tendenciákkal erőteljesebben korrelál, mint az ország többi régiójában. Utalhatunk itt mindazon regionális kutatások eredményeire, amelyek azt támasztják alá és erősítik meg, hogy a fővárosi centrumtérségekben, a napjainkban húzóágazatnak számító tercier és kvaterner szektorok koncentrált jelenlétét tapasztalhatjuk, miközben a vidéki térségekben ezeknek az ágazatoknak csupán csak a telephelyeivel találkozhatunk. Következésképpen a területi egyenlőtlenségek ezeknek a szektoroknak az esetében is fennállnak és vélhetően tartósan fenn is maradnak.

A régiók eltérő gazdasági szerkezettel, ágazati teljesítménnyel és termelékenységgel jellemezhetőek. A felsőoktatási intézmények regionális képzési kínálatának átalakítása során ezért a területi dimenziók sajátos jellemzőit elsődleges tényezőként érdemes kezelni. Ellenkező esetben azon térségek esetében, amelyeknél a gazdasági potenciál és

a vállalati szektor hátrányosabb jellemzőket mutat a fővároshoz képest, a felsőoktatási ágazat képzési szerkezetének a helyi gazdaság igényeinek megfelelő átstrukturálása nem ugyanarra az eredményre fog vezetni (Gál, 2014).

A Magyarországon működő vállalati szektor struktúráját jól tükrözi az a tény, hogy a bevezetés alatt álló duális képzés gyakorlati háttérbázisát biztosító vállalati kör 71 százaléka kis- és középvállalkozás és csupán szerényebb hányada nagyvállalat. Számos elmaradottabb régióban *a kis- és középvállalkozások nagy száma* kifejezetten a relatíve gyenge és elavult gazdasági szerkezetre utal (Lengyel, 2003). Következésképpen a kis- és középvállalkozások kiemelkedően magas részvételi aránya a duális képzésben szintén a kedvezőtlen gazdasági szerkezetre utalhat, amely megkérdőjelezheti a duális képzésben részt vevő hallgatók majdani munkaerő-piaci beilleszkedésének az esélyeit.

Ismeretes továbbá az a tény is, hogy a gazdasági élet munkaerő-piaci igényei gyorsabb ütemben változnak, mint ahogyan a magyar felsőoktatás erre a folyamatra reagálni tudna. Számos kutatási eredmény is megerősíti, hogy Magyarországon a felsőoktatás és a munkaerőpiac szerkezete közötti diszkrépancia erősödik, amely a két rendszer intézményi, szervezeti, szabályozási jellemzőiből és működési sajátosságaiból adódik.

A regionális, térségi szintű beágyazódás egyre hangsúlyosabban jelenik meg a felsőoktatási intézmények életében, azok megítélését azonban országos és nemzetközi szempontok határozzák meg. A térségi szint elvárásai, sajátosságai nem tükröződnek vissza a felsőoktatás ágazati tervezésénél. A felsőoktatás, a gazdaság és a munkaerőpiac közötti összefüggéseket vizsgáló tanulmányok is azt támasztják alá, hogy a felsőoktatás rendszere a gazdaság és a munkaerőpiac igényeire lassan tud reagálni az ágazat szabályozási háttere és működési sajátosságai okán, ezért – a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – legalább 5–10 éves közép és hosszú távú prognózisok lennének szükségesek ahhoz, hogy az ágazat fenntartója a diszkrépancia mérsékléséhez szükséges intézkedéseket meghozhassa (Kovács, 2012).

A felsőoktatás képzési szerkezetének és a tényleges munkaerő-piaci igényeknek az összehangolását tovább nehezíti, hogy Magyarországon jelenleg nem létezik közép és hosszú távú gazdasági és munkaerő-piaci előrejelzés. Ennek hátterében a hosszú távú, tudatos gazdaságpolitikai és gazdaságfejlesztési irányvonalak hiánya, az ágazati és a működő vállalkozások szerkezeti összetételének problematikája, a regionális politika koncepcionális hiányosságai állnak. Mindezek hiányában a munkaerőpiac várható tendenciáiról nincsenek valós és hiteles információk.

Emiatt a felsőoktatás erőforrás allokációját támogató információs rendszer sem jöhetett még létre, azaz a felsőoktatás területi és képzési szerkezetének átalakításához és a valós munkaerő-piaci igényeknek megfelelő kimeneti szerkezet biztosításához a legalapvetőbb feltételek sem biztosítottak még jelenleg. Itt szükséges felhívni a figyelmet arra is, hogy a felsőoktatási ágazat strukturális átalakítása önmagában is rendkívül idő és költségigényes folyamat. Az esetleges, teljes egészében nem megbízható előrejelzési rendszerhez, ma még csupán olyan statisztikai adatbázisok használhatók, mint a népszámlálások, mikro-cenzusok, munkaerő felmérések, továbbá a Foglalkoztatási Hivatal adatbázisai (Galasi – Varga, 2006).

2.7. A regionális beágyazottság megközelítése

„Az egyetem és a város” című könyvükben *Goddard és Vallance* (2013) lényegre törően úgy fogalmazzák, nem mindegy, hogy egy egyetem csupán „van” a városban, vagy a város szerves részeként aktívan hozzájárul annak fejlődéséhez. Azt, hogy egy-egy egyetem, vagy akár a gazdasági élet szereplői miként válhatnak egy területi egység szerves részévé, a gazdaság-szociológiai és szocioökonómiai szakirodalom segítségével közelítjük meg.

A *beágyazottság* kifejezés Polányi Károly gazdaságtörténésztől származik, aki azt az álláspontot képviselte, hogy a gazdaság integrációs¹ mechanizmusai adott társadalomszerkezeti és intézményi feltételekhez kötődnek, azaz a gazdaságintegrációs formák „nem-gazdasági” viszonyokba, hanem a kultúrába és/vagy a politikába ágyazódnak (Polányi, 1976; Szántó, 1994).

Granovetter a beágyazottság megközelítését tovább fejlesztette és annak többféle típusát különbözteti meg. A relációs beágyazottság a gazdaság aktorainak személyes kapcsolataira utal. A strukturális beágyazottság a teljes hálózat szerkezeti sajátosságait jelenti, vagyis azt, hogy a gazdasági tevékenység közvetítésében milyen mértékben képvisel a személyes kapcsolatok hálózata, vagy másként fogalmazva hogyan befolyásolják a résztvevők személyes kapcsolati tőkéi – a kapcsolatháló egésze és szerkezete – a gazdasági tevékenységeket, eredményeket és szervezeteket (Granovetter, 1985, 1990, 1992, 2006; Szántó, 1994).

A kis- és középvállalkozások (KKV) *székhely szerinti beágyazottsága* a helyi közösséggel való kapcsolatuk alapján jellemezhető (Supino – Proto, 2008; Fuller –

---

¹ A gazdasági integráció fogalmát jelen esetben nem közgazdaságtani, hanem szociológiai értelemben használjuk.

Tian, 2006). A KKV-k ugyanis nagyobb mértékben támaszkodnak a helyi erőforrásokra (pl. munkaerő), mint a nagyvállalatok, így jobban függenek – a különböző erőforrástípusok – regionális kínálatától.

A relációs és strukturális beágyazottság, a székhely szerinti beágyazottság, valamint a vállalkozások együttműködési hajlandósága között párhuzamosságokat, hasonló jellemzőket és erős korrelációt tapasztalhatunk. *A vállalkozások együttműködésének célja* általánosságban véve olyan előnyök elérése, amelyeket egyéni erőfeszítéseik révén nem, csak kollektív keretek között tudnak elérni (Brito, 2001; Schmitz, 1995). A vállalatok közti kapcsolatok rendszerét leegyszerűsítve hálózatként definiálhatjuk (Kocsis, 2000). A hálózati együttműködések előnye, hogy a vállalkozások olyan erőforrásokhoz is hozzájuthatnak a céljaik elérése érdekében, amelyeket nem egyénileg birtokolnak (Szerb, 2003).

Az együttműködések, kooperációk rendkívül sokfélék lehetnek. Ford (2003) megközelítése szerint a kapcsolatok annak függvényében szerveződnek, hogy mely dimenzió a meghatározó a hálózatok működésében. Három csoportra bontotta azokat a tényezőket, melyek a hálózatos együttműködés kialakulásában és működésében meghatározó jellegűek. Álláspontja szerint a tevékenység, az erőforrásigény, valamint a vállalkozások céljai dominálhatnak a hálózatok működésében.

Tamándl a regionális beágyazottságot a következőképpen körvonalazta: a felsőoktatási intézményen és a térség, a régió szereplőin egyformán múlik, hogy regionális fejlődésben a felsőoktatásnak milyen szerep jut. A felsőoktatási intézmények regionális fejlesztésben betöltött szerepének fontos eleme az oktatás, a kutatás, a kulturális és közösség fejlesztési feladathoz kapcsolódó tevékenységek területén meglévő regionális és külső kapcsolatok színvonala (Tamándl, 2011).

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

3.1. Szakirodalmi adatgyűjtés és feldolgozás

A disszertáció célkitűzéseivel összhangban tekintettük át és dolgoztuk fel a hazai és a nemzetközi szakirodalmat, melynek elsődleges forrásait a témához kapcsolódó, regionális tudomány körében megjelent könyvek, folyóiratcikkek és tanulmányok képezték. A szakirodalmi kutatás további forrásait levéltári dokumentumok, a közgazdasági, gazdaságtörténeti, felsőoktatás történeti, szociológiai publikációk, az Európai Unió és bizottságainak és egyéb szakmai szervezeteknek a kiadványai és jelentései, a felsőoktatás fejlesztésére irányuló kormányzati koncepciók és a tárgykörhöz kapcsolódó jogforrások jelentették.

A felhasznált irodalmi források feldolgozása folyamán:

- a gazdasági szerkezetet és a felsőoktatás funkcióit befolyásoló tér és idő-specifikus tényezők közötti lehetséges és feltételezett összefüggések feltárására;
- a területi és ágazati diszparitások ok-okozati kapcsolatainak a megvilágítására;
- a hazai és az európai regionális politika preferált irányvonalaira;
- a munkaerő-piaci diszkrépancia indokaira;
- az Észak-magyarországi régió helyzetének bemutatására;
- valamint a régió felsőoktatási intézményeinek és a K+F+I feltételrendszer egyetemi és vállalati aspektusainak értékelésére fókuszáltunk.

3.2. Statisztikai adatgyűjtés és adatelemzés módszertana

A szakirodalmi áttekintéssel és feldolgozással párhuzamosan, a kutatás sajátosságaihoz igazodóan, téma-specifikusan gyűjtöttük a hazai és nemzetközi statisztikai adatokat. A területi és ágazati statisztikák adatforrásait elsődlegesen a Központi Statisztikai Hivatal, a Területi Információs Rendszer, a Felsőoktatási Minőségfejlesztési Portál, Észak-Magyarország Statisztikai Évkönyvei, Felsőoktatási Statisztikai Évkönyvek, az Állami Számvevőszék jelentései, a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, nemzetközi és európai uniós statisztikai adatbázisok és jelentések és az OECD kiadványai alkotják.

A kutatási téma célkitűzéseire illeszkedő széleskörű adatgyűjtés során jellemzően idősoros statisztikák feldolgozásával és elemzésével támasztjuk alá kutatási eredményeinket, mutatjuk be a térbeli folyamatok tendenciáit, illetve azok ok-okozati összefüggéseit. A szekunder adatgyűjtés tárgykörét mindenekelőtt a gazdasági és regionális versenyképesség két jelentős tényezője, az ágazati struktúra és a felsőoktatás

alkotják, de nagy hangsúlyt fektettünk mindhárom gazdasági integrációs periódus társadalmi és gazdasági folyamatainak a transzformációját befolyásoló tényezők feltárására is.

Unikális jellegűnek értékeljük az adatgyűjtésnek és az adatfeldolgozásnak azt a folyamatát, melynek eredményeként egy táblázatban összegeztük a dualista államszövetség ipartelegein alapított felsőoktatási intézményeket, továbbá a jelenkori felsőoktatás képzési kínálatát és kutatás-fejlesztési potenciálját befolyásoló faktorok rendszerszemléletű kereszthatás mátrixainak a megalkotását, melyek részben az empirikus kutatásaink eredményeit is megerősítik, részben pedig a magyarországi regionális politika aktuális helyzetére is rávilágítanak.

A kiegyezés korától kezdődően összegyűjtöttük és áttekintettük a felsőoktatásra vonatkozó jogforrásokat és az ágazat fejlesztési koncepcióit. Külön említést érdemel, hogy az ágazat fejlesztési direktíváit jellemzően jogszabályokban rögzítették, maga a felsőoktatás azonban 1867-től kezdődően csupán 1993-ban emelkedett önálló jogszabályi rangra.

3.3. Az empirikus kutatások ismertetése és a vizsgálati eredmények szintetizálásának módszertana

A Miskolci Egyetemen igényfelmérést készítettünk olyan ágazatilag behatárolt, ámde többségében tudás-intenzív vállalkozás körében, melyek – innovációs aktivitásuk révén – a tudásalapú gazdaság megkülönböztetett jelentőséggel bíró szereplői, s ily módon az intézmény stratégiai célterületének fókuszába kerültek. Ennek keretében megkíséreltük feltérképezni a megkérdezett vállalkozások K+F+I területekre vonatkozó igényeit és elképzeléseit, továbbá azokat a tényezőket, amelyek a fejlődésük és a növekedésük, valamint az egyetemmel történő együttműködésük szempontjából meghatározóak lehetnek.

A Miskolci Egyetem erős műszaki gyökerekkel és tradíciókkal rendelkezik. Az intézmény hét kara között jelentős különbségek vannak az alapfunkcióikat illetően, így ennek okán elsődlegesen a műszaki karok (Műszaki Földtudományi Kar, Műszaki Anyagtudományi Kar, Gépészmérnöki és Informatikai Kar) jelenítik meg az innovációs potenciált és a kutatás-fejlesztési orientációt. A vállalkozások iparági összetételét tekintve így a járműipar és kapcsolódó gépiparra; a környezetiparra és energetikára; valamint az információs technológiára helyeztük a hangsúlyt.

A kérdőív céljának definiálását és az ágazatilag behatárolt célcsoport meghatározását követően állítottuk össze a vállalkozások K+F+I elképzeléseire és igényeire vonatkozó kérdéssort. A megkeresett vállalkozások körét akként határoztuk meg, hogy azok jellege, nagyságrendje és a képviselt ágazatok illeszkedjenek a felmérés céljaihoz. A kérdőív kitöltésével így olyan társaságokat céloztunk meg, amelyek elsősorban az Észak-magyarországi régióban rendelkeznek székhellyel, illetve olyan innovatív tevékenységet végeznek, amely releváns lehet a kiértékelés során kapott eredmények szempontjából. Ezen túlmenően célunk volt a régió határain túli vállalkozásokat is megszólítani annak érdekében, hogy tájékozódni tudjunk, hogy a *földrajzi helyzetük*, illetve a *földrajzi távolság* milyen módon befolyásolja a tevékenységüket.

A célcsoport, illetőleg a válaszadó vállalkozások átlagos mintanagyságot képeznek. Összesen 54 vállalkozástól kaptunk választ, ebből 51-et a kitöltött kérdőívek, hatot pedig konkrét együttműködési szándéknyilatkozat formájában.

A mintát rögzítettük és elektronikusan feldolgoztuk, az értékeléshez – a kérdőív tartalmával összhangban – többféle statisztikai módszert alkalmaztunk. A konfirmatív adatelemzés segítségével – a statisztikai értelemben vett – hipotéziseinket kívántuk megerősíteni. Az értékelés további folyamatában pedig egyváltozós eloszlások, leíró statisztikai eloszlások százalékos értékeinek bemutatását, átlagértékek megoszlását, ordinális skálátípust, változók és válaszlehetőségek megcímkezését, illetőleg több dimenziós skálázást applikáltunk.

A szakirodalmi adatgyűjtés folyamán, elsősorban a tudás-intenzív vállalatok működési sajátosságait leíró publikációkat, továbbá a téma szempontjából releváns gazdaságpszichológiai és szocioökonómiai irodalmat dolgoztuk fel. Ezek közül kiemelt figyelmet érdemel „A tudás-intenzív vállalkozások működési sajátosságai és formálódásukat befolyásoló tényezők” című tanulmány (*Bajmóczy et al, 2010*), melynek értékes tapasztalatai és tanulságai a felmérés értékelésének egyes pontjainak elméleti megalapozásánál segítségül szolgáltak.

A kutatási eredményeink szintetizálása során nem csupán a Miskolci Egyetem vonatkozásában, hanem – az eredmények jellegének függvényében – általánosságban fogalmaztuk meg következtetéseinket.

4. EREDMÉNYEK

4.1. A gazdaság szerkezetének transzformációja és a felsőoktatás fejlesztése közötti interakció a 19-21. századi gazdasági integrációs korszakokban Magyarországon

Magyarország 19. század második felétől napjainkig számított közel másfél évszázados történelme folyamán a magyar gazdaság szerkezetének összetételére, valamint az egyetemek fejlesztésére az integrációs és dezintegrációs korszakok, illetve ezek kísérő jelenségei meghatározó hatással voltak. Az ipari forradalmat megelőző tradicionális érárt a gazdasági szerkezet homogenitása, a primer szektor dominanciája jellemezte. A második ipari forradalmat követően a szekunder szektor mellett látványos fejlődésnek indult a terciér ágazat is.

A gazdasági integrációs korszakok (Osztrák-Magyar Monarchia, Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa, Európai Unió) közös jellemzője, hogy mindhárom esetben megváltozott az ország államberendezkedése, amely a nemzetgazdaság ágazati szerkezetének – olykor kényszerű – transzformációját eredményezte. Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés nemcsak az Osztrák-Magyar Monarchia dezintegrációjával, hanem Magyarország térszerkezetének drámai átrendeződésével is párosult. Az addig prosperáló magyar gazdaság feltétel és intézményrendszere – a területi veszteségek hatásaként – megrázó módon alakult át. Elveszítette a gazdaság növekedését támogató forrásokat, investíciókat és az ezek által megtermelt olyan hozzáadott értékek egy jelentős részét is, amelyek a többletérték visszaforgatása révén a további fejlesztések forrásait jelenthették volna (piacok elvesztése; a termelési erőforrások és feltételek, a megvalósult infrastrukturális és intézményi fejlesztések határon túlra kerülése). Ezek a folyamatok rendkívül kedvezőtlenül hatottak a gazdaság szerkezetére és növekedési ütemére. A nemzeti terek átrendeződését az új – elsődlegesen európai – piacok irányába történő nyitás kísérte.

A két háború közötti globális túltermelési válság, majd a II. világháború megtörte a magyar piacgazdaság hosszú távú fejlődési trendjét. A világ fejlett régióiban a II. világháborút követő helyreállítási periódusban már az autógyártás, a híradástechnikai eszközök gyártása, a műszeripar, a műanyagcikkek, az automatizálás, az elektronika, az atomenergetika és a fogyasztási cikkek gyártása jelentették a húzóágazatokat. A helyreállítási periódusban a termelés volumenének és a gazdaság növekedésének üteme – a hosszú távú trendekhez képest – sokkal gyorsabb és dinamikusabb volt, mint

normális fejlődés esetén (Jánossy, 1975). A világ fejlett térségeiben az átlagostól gyorsabb ütemű gazdasági növekedés mindaddig tartott, amíg az ágazatok el nem érték azt a tényleges termelési szintet, amit a gazdaság a háborús visszaesés nélkül, a hosszú távú trend alapján követett volna.

A negyvenes évek második felében – a világgazdaság szerkezeti változásainak hatására és a világ nagyhatalmainak két tömbre való szakadása következtében – a fejlett ipari országok és Magyarország fejlődési tendenciái szétváltak. Az autark gazdaságpolitika az 1940-es évek végére teljes mértékben felszámolta a piacgazdaság intézményeit, ami azt eredményezte, hogy megszűnt a kapcsolat a gazdasági ágazatok, a piac és a fogyasztók között. Az autark gazdaságok a mérsékelt gazdasági színvonaluk, a homogén gazdasági szerkezetük és a merev politikai rendszerük miatt alkalmatlanok voltak a világgazdaság új fejlődési tendenciáinak a követésére.

A nyolcvanas évek végén, az európai szocialista gazdasági rendszerek összeomlásával az ország ismételen piacok nélkül maradt, egy egyoldalú homogén gazdasági szerkezettel, amely gátolta az ország nyitását a nyugat-európai piacok irányába. A tervgazdaságot ismételen a piacgazdaság, az állami tulajdont pedig a magántulajdon váltotta fel. A kiegyezés óta eltelt több mint 120 évet követően, Magyarország újfent a piacgazdaság és intézményrendszerének a kiépítésével szembesült. A rendszerváltozást követően az országnak komoly gazdasági visszaesssel és ennek társadalmi hatásaival kellett szembesülnie. Ebben az időszakban a magyar gazdaságnak egyidejűleg több változáshoz kellett alkalmazkodnia. Az államszocializmusból a piacgazdaságba történő átmenethez, a gazdaság szerkezeti és technológiai transzformációjához, új jelenségként a globalizáció hatásaihoz és nem utolsósorban az európai gazdasági és politikai integrációs folyamatokhoz.

Az integrációs korszakokban az államberendezkedés változásával, a gazdasági és társadalmi környezet átalakulásával a felsőoktatás gazdasági és társadalmi funkciói is jelentős változásokon mentek keresztül. A világgazdaság szerkezeti átalakulásának folyamatában a fejlett ipari országok és az államszocialista országok egyetemének fejlődési trendjei is egyre inkább elágaztak. A fejlett országok többségében a képzési struktúra diverzifikált volt, ami a társadalmi és gazdasági fejlődés felgyorsulását, a munkamegosztás magasabb szintjét és a társadalmi szolgáltatások kiszélesedését eredményezte. A 20. század második felében Európa és a világ fejlett térségeiben széles körben bontakozott ki az egyetemek tudományos kutatási tevékenysége. Az 1990-es évek elejére ezekben az országokban már az egyetemek jelentették a kutatás-fejlesztés

legfontosabb bázisait. Ezekről a direktíváktól eltérően, az államszocialista országokban az egyetemek kutatási-fejlesztési és innovációs tevékenységei a háttérbe szorultak. Az egyetemek funkcióinak ezen behatároltsága korlátot szabott az együttműködések, kooperációk kiszélesítésének, a gazdaságba történő beágyazódásnak és a fokozottabb társadalmi szerepvállalás kibontakozásának.

Magyarországon a 20. század második felében és a 21. század elején kezdtek kiteljesedni az egyetemek társadalmi és gazdasági funkciói. A felsőoktatást érintő folyamatos változások és kihívások hatására, tudatosan összehangolt ágazati politikák hiányában kezdtek beintegrálódni a társadalmi és gazdasági folyamatokba. Csakúgy, mint a gazdasági szerkezet átalakulása, az egyetemek szerepvállalásának változása is az európai trendeket követte. Az Európai Unióhoz történő felzárkóztatásban és csatlakozásban, az integrációs szövetség kohéziós és strukturális politikájában kitüntetett szerepet kapott az *innováció-orientált gazdaságfejlesztés*, amelyben a felsőoktatás megkülönböztetett figyelmet kap, hiszen az egyetemek már nem csupán követői a társadalmi és gazdasági változásoknak, hanem hatással is vannak a gazdasági szerkezet strukturális arányainak elmozdítására és a gazdaság fejlődésére.

4.2. Magyarország gazdasági szerkezete és a felsőoktatás fejlődése a dualista államszövetségben

4.2.1. Az ország ágazati politikája

Szinte nincs Európa évezredes történelmében olyan hosszabb periódus, amelyben a keleti térségek kiemelkedő fejlődési pályát jártak volna be. A leszakadás hosszú trendjeit csak néhány alkalommal – a középkor felívelő évszázadaiban, a felvilágosodás, majd az ipari forradalom idején – szakították meg a felemelkedés rövid ideig tartó szakaszai (Horváth, 2013a).

Az 1867-es kiegyezést követően, az Osztrák-Magyar Monarchia alkotmányos keretein belül, Magyarország közjogi és belkormányzati önállóságának sértetlenségét és a közös érdekű ügyeket az *1867. évi XII. törvénycikk* rögzítette. A gazdaságpolitika közös vetületei három tényezőből tevődtek össze. Az egyiket a külügy és hadügy fedezetét szolgáló pénzügyi források jelentették, amelyekhez a két országrész előre meghatározott arányban járult hozzá. A gazdaságpolitika szempontjából további lényeges területei voltak a közös érdekű ügyeknek a régi államadósság, a vám és kereskedelmi szövetség, a fogyasztási adók közössége, a pénzrendszer és a mindkét

felet érintő vasúti fővonalak. A kiegyezést követően két lépcsőben liberalizálták a vámtarifákat, melynek eredményeként az államszövetség bekapcsolódhatott a legnagyobb kedvezményt biztosító szabadkereskedő világpiacba, ami a bilaterális kereskedelmi szerződések hálózatából fejlődött ki.

A Monarchia keretein belül a magyar gazdaságpolitika eszköztárából az agrárpolitika és az iparpolitika érdemel kitüntetett figyelmet. Az agrárpolitikai keretében 1885-ben került bevezetésre az úgynevezett őrlési forgalom, amely lehetővé tette a magyarországi malmok számára a vámmentes gabona behozatalt. Ez az intézkedés versenyhelyeztet teremtett a magyar agrártermelők számára és jelentősen növelte a magyar malmok nemzetközi versenyképességét is. A magyar országgyűlés 1908-ban alkotta meg az állattenyésztés fejlesztésére vonatkozó törvényt, amely elsődlegesen az elterjeszteni kívánt fajták kérdéskörében nyújtott útmutatást.

A magyar iparpolitika nem rendelkezett önálló minisztériumi irányítással, az ágazat érdekképviselőt az Országos Iparegyesület látta el. A magyar ipartámogatási politika a dualizmus érájában korán a nemzetközi érdeklődés fókuszába került, mivel olyan eszközöket alkalmazott, amelyeket az önálló vámpolitikával rendelkező államok nem vettek számításba. Több ipartámogatási törvény is született (1881, 1890, 1899, 1907). Ezek közül az első törvény 15 évre szóló adómentességet biztosított azoknak a vállalatoknak, amelyek új iparágakat honosítottak meg Magyarországon. A következő két törvény – a korábbi ösztönző eszközöket kiegészítve – az adó és illetékmentesség mellett már kölcsönt is biztosított a vállalatoknak. Erre a célra külön hitelintézetet alapítottak 1890-ben Magyar Ipar és Kereskedelmi Bank néven. Az 1907. évi ipartámogatási törvényben már a vissza nem fizetendő segélyek, a szubvenciók kerültek az előtérbe. A korabeli ipartámogatás részét képezte a közszállítások szabályozása is.

A magyar gazdaságpolitikai következetesen távol tartotta magát a gazdaságba történő direkt beavatkozásoktól, fő célkitűzése a magánvállalkozások szabad kiteljesítésének biztosítása volt. Az állam a magántevékenységek által szabadon hagyott piaci területeken kívánt befolyást gyakorolni a gazdasági növekedésre. Sikerült összhangot teremteni a kor liberális gazdaságpolitikája és a vámok, vámvisszatérítések, kamatgaranciák, szállítási tarifapolitikák, adómentességek, kedvezményes kölcsönök, a versenytárgyalásos közszállítások között (Kövér, 2001).

4.2.2. Társadalmi folyamatok

A történeti Magyarország lélekszáma (Horvát-Szlavónországgal együtt) 1857-ben 13,7 millió fő, 1869-ben 15,5 millió fő, 1910-ben 20,9 millió fő volt. 1869 és 1910 között az aktív keresők száma 7,3 millió főről 8,9 millió főre növekedett. Az eltartottak relatíve gyors növekedési üteme a megnövekedett átlagéletkor és a gyors természetes szaporodás következménye volt. Míg a jelentősebb ágazatok 1857-ben (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem) 1,1 millió férfimunkást foglalkoztattak, 1910-ben már 2,8 millió főt. A magyarországi népesség dinamikusan növekvő részén belül, az agrárfoglalkoztatottak összetétele határozta meg a munkaerő-piac szerkezetét. A munkaerő-piaci folyamatok hosszú távú tendenciáit jól illusztrálja, hogy a 19. század utolsó harmadában a napszámberék csökkentek, majd 1900 és 1914 között 74%-al emelkedtek.

A migrációs tendenciákat tekintve a belső vándorlásoknak három fő áramlata volt. A hegyvidékekről a folyó völgyek mentén az Alföldre, a falvakból a városokba történő vándorlás, valamint a tanyákra való költözés. A külső vándorlásokat a korabeli szakirodalom akként nevesíti, hogy a munkaerő exportja vált Magyarország legfontosabb kiviteli cikkévé. *A külső és a belső migráció gócpontjai azok az övezetek voltak, ahol a gazdaság a legkevésbé volt fejlett.* Ezeket az övezeteket öt felvidéki megye (Zemplén, Ung, Sáros, Szepes, Abaúj Torna) alkotta, ahol magas volt a népsűrűség, gyenge minőségű a termőföld, és erős volt a területi kapcsolódás a hagyományos és hanyatló iparágakkal. A városi népesség aránya 1857-ben 11,3% volt, amely 1910-re 20,3%-ra emelkedett (1. táblázat).

1. táblázat: A magyar városok népessége a dualista államszövetségben (1896–1910)

Év	Törvényhatósági jogú városok lélekszáma	Rendezett tanácsú városok lélekszáma	Összes város lélekszáma	A városi lakosság aránya az ország népességéből (%)
1869	1 016 161	988 832	2 004 993	14,76
1890	1 456 934	1 193 009	2 649 943	17,35
1910	2 197 619	1 515 173	3 712 792	20,36

Forrás: Thirring (1911): Városaink népességének alakulása 1787–1910.

4.2.3. A piacgazdaság intézményrendszereinek fejlődése

A 20. század elején a bankrendszer látványosan fejlődött, egyre jelentősebb szerephez jutott a pénzközvetítésben, mivel a jegybanki pénz mellett megnövekedett a bankszámlapénz jelentősége. 1878-ban – a korábbi Osztrák Nemzeti Bank – Osztrák-Magyar Bankká alakult át és az egész Monarchiára kiterjedő fiók és mellékhely

hálózatot épített ki. A korabeli pénzintézetek között megjelentek a kereskedelmi és hitelbankok. A szilárd alapokon nyugvó bankrendszer új szolgáltatásokat kínált nemcsak a lakosság, hanem a vállalati szféra számára is.

A magyarországi iparvállalatokban ágazatonként eltérő volt a külföldi tőke aránya (2. táblázat). A nemzetközi tőkekonzentrációt igénylő iparágaktól eltekintve, a hazai tőke aránya meghaladta a 70%-ot. A kulcsfontosságú iparágakban pedig (pl. malomipar) a külföldi tőkének sohasem jutott számottevő szerep. Az élelmiszeripari vállalatok folyó finanszírozását a hazai bankok váltó és folyószámlahitelei biztosították.

2. táblázat: A külföldi tőke aránya a magyar ipari részvénytársaságokban az I. világháború előtt

Iparág	Részvény-társaságok száma	Befizetett részvények és kötvények (millió korona)			Összes befizetett tőke (millió korona)
		Magyarországon	Ausztriában	Vámkülföldön	
Vas és fémipar	44	48	32	6	86
Gépipar, elektromossági ipar	128	136	37	20	193
Kő, agyag, üvegipar	189	94	8	4	106
Fa és csontipar	95	69	8	3	80
Bőripar	20	9	5	1	15
Fonó-szövőipar	53	63	21	10	94
Ruházati ipar	20	9	3	0	12
Papíripar	21	24	4	0	28
Élelmiszeripar	249	211	50	10	271
Vegyipar	101	96	29	40	165
Építőipar	29	15	1	2	18
Sokszorosítóipar	73	21	1	0	22
Összesen	1 022	795	199	96	1090
Befektetett tőke megoszlása (%)		73%	18%	9%	100%

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv (1913).

Az I. világháború előtt a vegyipar volt az egyetlen olyan iparág, ahol a vámkülföldi tőke részesedése meghaladta az osztrák részesedést és a kettő együtt komoly súllyal rendelkezett, mivel ebben az iparágban – a nemzetközi tőkeberuházást igénylő – kőolaj finomítás volt a meghatározó. Egyharmadnál nagyobb arányú ausztriai részesedést a vas és fémipar esetében tapasztalhatunk, ennek oka, hogy a részvénytársaságok hazai hitelforrásokat vettek igénybe, illetve önfinanszírozóvá váltak. A legnagyobb tőkeigénye az élelmiszeriparnak, a gépiparnak, az elektromossági iparnak és a vegyiparnak volt. A világháborút megelőző időszakban a magyar ipar ágazati összetétele és térszerkezete rendkívül diverzifikált volt. A nemzetközi értékpapírpiacnak

kiemelkedő szerepe volt a magyarországi infrastruktúra, a nehézipar és az energiaipar fejlődésében (Kövér, 2001).

4.2.4. Gazdasági szerkezet, a gazdaság főbb jellemzői

A századfordulóra az Osztrák-Magyar Monarchia egységes piacát képező magyar korona országok egy fejlett élelmiszeriparral és magas kiviteli hányaddal rendelkező agrárországgá fejlődtek. Az iparosodás térnyerése nem szorította vissza a mezőgazdaságot, sőt az élelmiszeripar előtérbe kerülését eredményezte. A korabeli gazdaságpolitika irányítói nem állították szembe az ipart a mezőgazdasággal, a gazdasági ágazatokat – az autark gazdaságpolitikától eltérően – nem egymás rovására fejlesztették. A hetvenes években Lewis (1978) Nobel-díjas közgazdász, gazdaságtörténész ezt a típusú gazdaságpolitikát úgy jellemezte, hogy egy ország iparosításának határát a mezőgazdasági termelékenység emelésében tett előrehaladása szabja meg.

A dualizmus korában a magyar mezőgazdaság termelékenysége (az egy foglalkoztatottra jutó termelés) éves átlagos növekedési üteme 1,5%, az ipari termelékenység növekedése pedig 2,3% volt. A mezőgazdasági termelékenységet az élőmunka-felhasználás határozta meg, az ipari termelés növekedésében a tőkeigényes ágazatok domináltak. A munkaerő-piacon az iparosodásnak így nem volt elszívó hatása, ellenben azt eredményezte, hogy a mezőgazdaságból kiszorult parasztság körében jelentős kivándorlási hullámot indított el.

A mezőgazdaság és az ipar között nemcsak a munkaerő áramlása teremtett kapcsolatot, hanem – a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozása során – az egymásra épülő munkafolyamatok is. A munkafázisok nem a mezőgazdaság és az ipar egésze, hanem a növénytermesztés, az állattenyésztés és az élelmiszer feldolgozás között alakítottak ki egymásra épülő termelési vertikumokat. *A gazdasági szerkezet átalakulása oly módon ment végbe*, hogy a korábbi mezőgazdasági tevékenységek egy része továbbra is az agrárágazatban maradt, egy részük pedig kivált a mezőgazdaságból és önálló ipari vállalkozássá alakult.

A malmok a kibontakozó félben lévő nagybirtoküzem részévé, illetőleg kereskedelmi malmokká váltak, így a mezőgazdasággal már nem voltak közvetlen kapcsolatban, ezt már a piac közvetítő szerepe helyettesítette. A mezőgazdasági szeszfőzdék ipari

szeszgyárákká alakultak át. Az élelmiszeripari üzemek és az iparvállalatok megjelenése azonban nem jelentette azt, hogy egyik ágazat alá lenne rendelve a másikkal.

A mezőgazdasághoz kapcsolódó élelmiszeripar mellett a 19. századi magyar gazdaság másik meghatározó ágazata a nehézipar volt, amely alapvetően a vasútépítéshez kötődött. Magyarország modernizációs programjai, a vasútépítkezések, a vízügyi munkálatok és az állami finanszírozású – elsősorban budapesti – közmunkák jelentős változásokat indítottak el az ország térszerkezetében a 19. század végén. Ezek döntő részben koncentrációs jellegűek voltak, a főváros országon belüli és nemzetközi pozícióit erősítették. Az akkori kormányzatok ugyan nem dolgoztak ki mai értelemben vett területfejlesztési politikát, azonban az elmaradott országrészekben kibontakozó modernizációs követelésekre válaszokat kellett megfogalmazniuk (*Horváth, 2013c*).

Az ezer főnél többet foglalkoztató gyárak száma 1890-ben 11, 1900-ban 29, 1910-ben pedig 36 volt. A húsz főnél többet foglalkoztató ipari üzemekben dolgozó gyári munkások aránya 1890-ben 14,4%, 1900-ban 23,3%, 1910-ben 16,9% volt. Az ezer fő feletti üzemek ágazati jellegét tekintve a vas és gépgyártás képviselte a legmagasabb arányt. Ennek az ágazatnak a részvénytársasági tőkekoncentrációs képességével csak az állam tudott versenyezni. A nagyvállalatok vertikális üzemszervezetet építettek ki, amelyet az egyes tevékenységi elemek gyártásának területi decentralizálása kísért. A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. például Ózdra helyezte az acélgyártást, Nádasdra a lemezhengerlést, Salgótarjába pedig a készárugyártást. A magyar gépgyártás 63%-át a közlekedési gépgyártás, 9%-át a mezőgazdasági gépgyártás adta (amely csak a Balkán irányába volt versenyképes), a termékek 16%-a pedig – nagyrészt a Japánba történő fegyver kivitel formájában – exportálásra került. A Németországba irányuló exportban a vasúti kocsigyártás dominált (*Kövér, 2001*).

1913-ban 47 ipartelep (3. táblázat) volt Magyarországon, ezek területi elhelyezkedése relatíve decentralizáltnak tekinthető, annak ellenére, hogy földrajzi elhelyezkedésüket elődegesen a természeti erőforrások és a nyersanyaglelő helyek determinálták. Az ipartelepek többségének az esetében általában több ágazat jelenléte volt a jellemző.

3. táblázat: Az ipartelepek és a felsőoktatási intézmények térszerkezete Magyarországon (1913)

Magyarország ipartelepei	Az ipartelepek ágazati jellege	A dualizmus korában az ipartelepeken működő felsőoktatási intézmények Magyarországon*	Felsőoktatási intézmények oktatási szerkezete**
Liptószentmiklós	Bőr- és textilipar, kő- és agyagipar, szeszipar, fűrésztelep és faipar		
Poprád	Szeszipar, kő- és agyagipar, egyéb élelmiszeripar, malomipar		
Rózsashegy	Gépgyártás, vasgyártás		
Besztercebánya	Szeszipar, bőr- és textilipar, kő- és agyagipar, malomipar, vegyipar		
Eperjes	Malomipar, gépgyártás, fűrésztelep és faipar, szeszipar	Eperjesi Ágostai Hítvallású Evangélikus Jogakadémia	Főgimnázium Evangélikus teológia Jogi tudományok
Nagyszombat	Vegyipar, szeszipar, egyéb élelmiszeripar, cukoripar		
Pozsony	Bőr- és textilipar, vegyipar, malomipar, egyéb élelmiszeripar, gépgyártás	Pozsonyi Jogakadémia Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem	Jogtudomány Jogtudomány Bölcsészet Orvos
Nagysurány	Egyéb élelmiszeripar, szeszipar		
Rozsnyó	Egyéb élelmiszeripar, kő- és agyagipar, vasgyártás, fűrésztelep és faipar		
Kassa	Vegyipar, egyéb élelmiszeripar, gépgyártás, malomipar, szeszipar	Kassai Jogakadémia Kassai m. kir. Gazdasági Tanintézet/Akadémia, Kassai Műegyetem	Jogi tudományok Bölcsészeti Közigazgatási szakemberek Agráróktatás Mérnökképzés
Losonc	Vegyipar, fűrésztelep és faipar, szeszipar, bőr- és textilipar, gépgyártás, malomipar		
Rimaszombat	Vasgyártás, egyéb élelmiszeripar, gépgyártás, szeszipar		
Sátoraljaújhely	Szeszipar, egyéb élelmiszeripar, bőr- és textilipar, vegyipar, malomipar		
Diósgyőr	Kő- és agyagipar, gépgyártás, bőr- és textilipar, egyéb élelmiszeripar, vegyipar, fűrésztelep és faipar, malomipar		
Ózd	Vasgyártás		
Eger	Vegyipar, egyéb élelmiszeripar	Egri Érseki Jogakadémia	Jogi tudományok

Vác	Vegyipar, szeszipar, bőr- és textilipar		
Mosonmagyaróvár	Egyéb élelmiszeripar, malomipar, szeszipar, gépgyártás	Magyaróvári Gazdasági Tanintézet	Agrároktatás (gyakorlatorientált képzés, a mezőgazdaság gépesítésének időszaka)
Sopron	Vegyipar, fűrésztelep és faipar, egyéb élelmiszeripar, szeszipar, bőr- és textilipar		
Győr	Szeszipar, malomipar, gépgyártás, egyéb élelmiszeripar	Győri Királyi Akadémia	Hittudomány Bölcséleti tanfolyam Jogi tudomány
Budapest	Kő- és agyagipar, malomipar, vegyipar, bőr- és textilipar	Állatorvosi Főiskola, Keleti Kereskedelmi Akadémia Budapesti Kereskedelmi Akadémia Műegyetem József Nádor Műszaki Egyetem Közgazdasági Osztály Paedagogium – Erzsébet Nőiskola – Tanárképző Magyar Iparművészeti Egyetem Magyar Képzőművészeti Egyetem Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Színház és Filmművészeti Egyetem Kertészeti felsőoktatás intézményei	Állatgyógyászat Közgazdasági ismeretek Közgazdasági ismeretek Polgári mérnökképzés Közgazdasági ismeretek Polgári iskolai tanárképzés Iparművészeti oktatás Képzőművészeti oktatás Zeneművészeti oktatás Színészképzés Agrároktatás
Kecskemét	Malomipar, egyéb élelmiszeripar, bőr- és textilipar, vegyipar, gépgyártás	Református Jogakadémia	Jogi tudomány Bölcséleti oktatás Teológia
Sárvár	Egyéb élelmiszeripar, bőr- és textilipar, szeszipar		
Szombathely	Vegyipar, bőr- és textilipar, szeszipar, gépgyártás		
Nyíregyháza	Vegyipar, egyéb élelmiszeripar, gépgyártás, malomipar		
Debrecen	Vegyipar, egyéb élelmiszeripar, fűrésztelep és faipar, gépgyártás, malomipar, bőr- és textilipar	Debreceni Egyetem Országos Felsőbb Gazdasági Tanintézet	Református hittudomány Jog- és államtudomány Bölcsészeti-, nyelv- és történettudomány Agrároktatás

Nagyvárad	Egyéb élelmiszeripar, gépgyártás, malomipar, bőr- és textilipar, vegyipar	Nagyvárad	(Bölcsészet) Jogtudomány
Dés	Vegyipar, szeszipar, malomipar, bőr- és textilipar		
Kolozsvár	Szeszipar, gépgyártás, malomipar, fűrésztelep és faipar, egyéb élelmiszeripar, bőr- és textilipar	Kolozsvári Királyi Jogakadémia Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Kolozsvári Unitárius Kollégium Kolozsvári Református Kollégium Kolozsvári Gazdasági Akadémia	Jogtudomány Bölcsészet Hittudomány (Orvos) Jog- és államtudomány Orvos Bölcsészet-, Nyelv- és történettudomány Matematika – Természettudomány Teológia Filozófia Jogtudomány Bölcsészet Jogtudomány Teológia Agrároktatás
Marosvásárhely	Fűrésztelep és faipar, malomipar, szeszipar, vegyipar, egyéb élelmiszeripar	Marosvásárhelyi Református Jogakadémia	Filozófia (Teológia) Jogtudomány
Székelyudvarhely	Vasgyártás, szeszipar, bőr- és textilipar, fűrésztelep és faipar		
Nagyszeben	Bőr- és textilipar, szeszipar, gépgyártás, vegyipar, fűrésztelep és faipar	Nagyszebeni Evangélikus Jogakadémia	Jogtudomány (szász nemzeti jog)
Brassó	Vegyipar, szeszipar, bőr- és textilipar, gépgyártás, malomipar, fűrésztelep és faipar		
Temesvár	Bőr- és textilipar, szeszipar, gépgyártás, fűrésztelep és faipar, malomipar, egyéb élelmiszeripar	Temesvári Műegyetem	Műszaki szakemberképzés
Vajdahunyd	Vasgyártás		
Resicabánya	Fűrésztelep és faipar, bőr- és textilipar, szeszipar, gépgyártás, malomipar		
Békéscsaba	Bőr- és textilipar, malomipar		
Szentes	Bőr- és textilipar, fűrésztelep és faipar, malomipar		
Arad	Kő- és agyagipar, szeszipar, bőr- és textilipar, gépgyártás, malomipar, fűrésztelep és faipar		

Békéscsaba	Bőr- és textilipar, malomipar		
Szeged	Bőr- és textilipar, fűrésztelep és faipar, szeszipar, vegyipar, egyéb élelmiszeripar		
Eszék	Cukoripar, vasgyártás, szeszipar, gépgyártás, kő- és agyagipar, malomipar, fűrésztelep és faipar		
Pécs	Egyéb élelmiszeripar, szeszipar, gépgyártás, kő- és agyagipar, malomipar, vegyipar, bőr- és textilipar, fűrésztelep és faipar	Pécsi Királyi Akadémia Pécsi Püspöki Líceum (Jogakadémia)	Bölcsélet Jogtudomány Bölcsélet Jogtudomány
Kaposvár	Vegyipar, cukoripar, gépgyártás, szeszipar, bőr- és textilipar		
Fiume	Vegyipar, fűrésztelep és faipar, bőr- és textilipar, egyéb élelmiszeripar, gépgyártás, malomipar	Fiumei Kiviteli Akadémia	Exportkereskedelem
Zágráb	Bőr- és textilipar, egyéb élelmiszeripar, szeszipar, gépgyártás, malomipar, vasgyártás		
Nagykanizsa	Egyéb élelmiszeripar, bőr- és textilipar, szeszipar, gépgyártás, malomipar, fűrésztelep és faipar		

Forrás: saját szerkesztés.

Megjegyzés: * A dualizmus korában egy-egy intézmény neve több alkalommal is változott. ** Az intézmények oktatási szerkezete is átalakult a Monarchia fennállása alatt. A jogi oktatásban való jelentkezés előfeltétele a bölcséleti oktatásban való részvétel volt.

Az elmúlt évszázad hatvanas éveiben született modernizációs szakasz-elmélet átfogó magyarázatot nyújthat számunkra a magyar korona országokban végbe ment gazdasági szerkezetátalakulás folyamatának megértéséhez. A *Rostow* (1960) nevéhez fűződő elmélet szerint a tradicionális szakasz a prekapitalista társadalmi formációknak, az előfeltételek időszaka a feudalizmusból a kapitalizmusba történő átmenetnek, maga az ipari forradalom pedig a take-off (nekilendülés) periódusának feleltethető meg. *Rostow* elmélete a teljes gazdaságra vonatkozott, amely szerint a take-off indította el a rendszeres gazdasági növekedés időszakát. *Ez az a terminus*, amikortól a társadalom által megtermelt többletérték egy meghatározott részét visszaforgatják a gazdaságba. *Rostow* a későbbiekben adaptálta a forward linkage és a backward linkage közgazdasági fogalmakat (előre, illetve hátracsatolás), amelyek az ágazatok közötti toló, illetve húzó hatást jelentik és ezekkel magyarázta az ipari forradalom láncreakciószerű dinamikáját.

A húzóágazatok közül a malomipar növekedési üteme a mezőgazdaság függvénye volt, a nehézipar növekedésében pedig a vasúti fejlesztéseknek volt meghatározó jelentősége. A vasútépítés, a szénbányászat és a nyersvas termelés ciklikusságának vizsgálata (4. táblázat) támpontot nyújthat az összefüggések feltárásához.

4. táblázat: A vasútépítés, a szénbányászat és a nyersvas termelés növekedési üteme Magyarországon, % (1867–1913)

Időszak	Vasútépítés	Szénbányászat	Nyersvas termelés
1864-1876	10,7	8,3	0,7
1876-1890	3,8	5,4	6,3
1890-1900	4,3	7,3	4,3
1900-1913	1,9	3,5	2,4

Forrás: Komlos (1990): Az Osztrák-Magyar Monarchia mint közös piac.

A vasútépítés legdinamikusabb időszaka az 1876 előtti periódus volt. A nyersvas termelés növekedési üteme alapján azt feltételezhetjük, hogy nincs közvetlen összefüggésben a vasútépítéssel. A korreláció hiánya valószínűleg nem magyar sajátosság. A múlt század közepén több kutató érdeklődésének a középpontjába került annak a kérdéskörnek a vizsgálata, hogy *az ipari forradalom milyen húzóhatással volt az ipari ágazatokra, illetve az ágazatok közötti kapcsolatokra*. Két amerikai kutató, *Fishlow* (1965) és *Fogel* (1970) egy tényellenes hipotézis felállításával vizsgálták meg a vasutak hasznát. Álláspontjuk szerint a vasutak haszna oly módon válik mérhetővé, ha feltételezzük az ideiglenes bezárásukat. Tényellenes hipotézisükben nem a feltételezést nyilvánították valóságnak, hanem egy feltételezéshez mérték a valóságot. A vasutak leállása esetén a szállítandó árumennyiséget szekéren és hajón kellett volna szállítani. Térkép segítségével megjelölték a lehetséges szállítási útvonalakat, az úthossz és a másik szállítási típus díjtételeinek a segítségével kiszámolták az árakat. Valószínűleg a vasúttal történő szállítás olcsóbb volt, de vajon milyen mértékű társadalmi megtakarítást eredményezett. A társadalmi haszon a vasúton történő szállítás GDP százalékában kifejezett megtakarítás értéke. Számításaik alapján fővonalak kiépülésének időszakára relatíve alacsony megtakarítást kaptak (3,7%).

A piacra kerülés gyorsaságának ekkora már megnövekedett a jelentősége. A vasúti fejlesztések a térben is kirajzolták azokat az erővonalakat, amelyek mentén az iparosodás lezajlott. *Az iparosodás folyamatát* több kutató is regionális jelenségként értelmezte. A térbeliség szempontjából az ipari forradalom paradigmáját más kihívások is érték, köztük a centrum-periféria viszony kérdésfelvetései. A vasútépítés révén

ugyanis az árutermelő rurális vidékek központjai és az ipari centrumok között nemzetközi összeköttetés létesült, ami *a belső területi diszparitások növekedéséhez vezetett*. A centrumok a kapcsolatok intenzívebbé válásával kölcsönösen serkentették egymás fejlődését (Kövér, 2001; Pollard, 1981).

Az Osztrák-Magyar Monarchia gazdaságának növekedését és konjunkturális ingadozásait a bruttó nemzeti termék egy főre eső nagyságrendje (5. táblázat) alapján követhetjük nyomon.

5. táblázat: Az Osztrák-Magyar Monarchia és Európa bruttó nemzeti termékének alakulása (1870–1910) (millió USD, 1960 évi áron számolva)

Év	GNP		GNP növekedési üteme (%)		Egy főre jutó GNP		Egy főre jutó GNP növekedési üteme (%)	
	OMM	EU	OMM	EU	OMM	EU	OMM	EU
1870	11 380	114 966	1,1	2,0	305	359	0,4	1,2
1890	15 380	146 723	1,5	1,2	361	388	0,8	0,4
1910	23 970	231 550	2,2	2,3	469	499	1,3	1,3

Forrás: Bairoch (1976): Europe's Gross National Product 1800–1975 alapján saját szerkesztés.

A duális államszövetség Európa bruttó nemzeti termékének hozzávetőlegesen a 10%-át adta. A GNP növekedési üteme folyamatosan emelkedett a vizsgált időszakban, csupán 1870-ben volt az európai érték alatt. Az egy főre jutó GNP figyelemre méltó növekedését tapasztalhatjuk, amely ennek ellenére némileg elmaradt az európaiktól. Az egy főre jutó GNP növekedési üteme folyamatos volt, 1890-ben duplája volt az európai értéknek, amely 1910-re kiegyenlítődt. A becslések szerint a legdinamikusabb növekedés a századfordulóra következett be, mind a Monarchia, mind pedig Európa gazdaságában (Kövér, 2001.).

4.2.5. A magyar felsőoktatás fejlődése a dualizmus korában

Az 1867-es kiegyezés a közjogi és politikai viszonyok rendezésével megnyitotta az utat Magyarországon a nemzetállami keretek között kibontakozó tőkés gazdasági fejlődés és a polgári jellegű társadalmi átalakulás előtt. E változások lényeges mozzanata – s egyben a gazdasági és társadalmi átalakulás egyik fontos feltétele – a modern oktatási rendszer állami eszközökkel is támogatott megteremtése volt. Az oktatás, a közműveltség állapota ugyanis döntő módon határozta meg a fejlődő gazdaság és az átalakuló társadalmi munkamegosztás növekvő és differenciálódó igényeinek a kielégíthetőségét.

A magyar városok között komoly versengés folyt az egyetemek alapításáért, illetőleg megtartásáért. A dualista kor, de különösen az 1897–1918 közötti időszak legjellemzőbb törekvése arra irányult, hogy a nemzetiségek saját tanyelvű egyetemeket alapítsanak, ugyanis a századfordulón – a teológián és a jogon kívül – nem részesülhettek anyanyelvi felsőfokú képzésben.

Az oktatás ügyének nem volt önálló szabályozása, az uralkodói és miniszteri rendeletek mellett *a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. év XLIV. törvénycikk* keretében kapott helyet az oktatás. Az ország egyetemein az előadás nyelve magyar volt, azonban a lakosság és a hallgatóság etnikai összetételére való tekintettel minden Magyarországon használatos nyelv számára irodalmi és nyelvi tanszékeket állítottak fel. Valamennyi nemzetiségű honpolgárnak, a községeknek, egyházaknak jogukban állt saját erőből, vagy társulás útján felsőoktatási intézményt alapítani. Az egyetemeket a nyelv, a művészet, a tudomány, a gazdaság, az ipar és kereskedelem előmozdítását szolgáló intézményeknek tekintették. A magánkezdeményezések eredményeként létrejött intézmények egyenjogúak voltak az állam hasonló természetű és ugyanazon fokú intézményeivel. Az állami intézmények előadási nyelve a magyar volt, a magánintézmények nyelvét az alapítók szabadon határozhatták meg. A dualizmuson végighúzódo vitatémát jelentett az egyetemi képzés jellege, nevezetesen az, hogy általános vagy szakképzés legyen-e a német, illetve a francia modellek nyomán. A korszakban több egyetemi törvényjavaslat született Magyarországon, melyek elsődlegesen az egyetemi autonómia kérdéskörére fókuszáltak. A koncepciók azonban a javaslatok szintjén maradtak.

Az ágazat irányítása a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumhoz tartozott, melynek felsőoktatás politikája mentén fokozatosan alakult ki a magyar felsőoktatásnak – az átalakuló gazdasági, társadalmi és művelődési igényeihez igazodó – struktúrája: tudományegyetemek; műszaki és gazdasági felsőoktatás; művészeti felsőoktatás; egyéb felsőoktatási intézmények (jogi és hittudományi akadémiák).

A kiegyezést követő évtizedekben a gazdasági szerkezetváltással és a dinamikus gazdasági növekedéssel párhuzamosan figyelemre méltó változáson ment keresztül az egyetemi képzésekkel szemben támasztott elvárás. A klasszikus humán műveltség korábbi prioritását háttérbe szorította a természettudományos-műszaki orientáció iránti igény. Ebben a folyamatban a műszaki és a gazdasági felsőoktatást érték a legjelentősebb kihívások, amire ellentmondásos válaszok és részleges megoldások születtek.

A kiegyezés idején a magyar műszaki felsőoktatás bázisa a Budán működő József Polytechnikum volt. A magyar kormány ugyan jelentős erőfeszítéseket tett az intézmény újjászervezése és egyetemi rangra emelése, továbbá a működési feltételeinek a javítása érdekében. A prosperáló magyar gazdaság műszaki szakemberek iránti igényét azonban a növekvő hallgatói és oktatói létszám és a támogató körülmények ellenére sem tudta kielégíteni. A kor másik hazai műszaki felsőoktatási intézménye az 1867-ben állami irányítás alá volt selmecebányai Erdészeti és Bányászati Akadémia volt. Az intézmények a tudományosan megalapozott technológiai fejlesztés révén hozzájárultak a dualizmus gazdasági sikereihez.

Az agrárium változatlan gazdasági szerepe ellenére a mezőgazdasági szakképzés viszonylag elmaradott volt, retardált fejlődés jellemezte. Amíg az ipar és a kereskedelem fejlődése kikényszerítette az ipari és kereskedelmi tanoncképzést és differenciált fejlesztésüket, addig a mezőgazdasági szakképzés feladatai a népiskolákra hárultak. A magasabb szintű agrárszakképzés intézményei az 1870-es évek elejétől kezdtek kiépülni. Az agrárképzés mellett a felsőoktatás másik hiányossága – a pénzügyi és kereskedelmi körök által sürgetett – közgazdasági szakképzés megoldatlansága volt. A gazdasági szereplők differenciálódó szakember igényei mentén 1914-ben továbbképző jellegű közgazdasági tanfolyam indult a Budapesti Műegyetemen, ahol 1916-ban Közgazdasági Szakosztály létesült (Kelemen, 2009).

6. táblázat: A felső tanintézetek száma Magyarországon (1867–1917)

Intézmény jellege	Az intézmények száma					
	1867	1877	1887	1897	1907	1917
Tudományegyetem	1	2	2	2	2	4
Műszaki	1	1	1	2	2	2
Mezőgazdasági	0	1	1	1	5	5
Kereskedelmi	0	0	1	1	4	5
Művészeti	0	2	2	3	3	3
Katonai	0	1	1	1	1	1
„Modern” intézmény	2	7	8	10	17	20
Hittudományi akadémia	41	45	49	52	46	42
Jogtudományi Akadémia	12	12	12	10	10	8
Összesen	57	71	77	82	90	90

Forrás: Kelemen (2009): A magyar felsőoktatás története a dualizmus korában.

A dualista korszakban az oktatás ügyének ugyan nem volt önálló szabályozása és fejlesztési koncepciója, de a gazdaság szerkezetének az átalakulása, növekedési dinamikája, a piacgazdaság intézményrendszereinek a kiépülése nyomán megjelenő és

diverzifikálódó igények elindították a felsőoktatás területén azokat a folyamatokat, amelyek hatására az intézmények szerkezete átstrukturálódott és differenciálódott (6. táblázat). A túlsúlyban lévő tradicionális jogi és hittudományi képzések mellett fejlődésnek indult a műszaki, a kereskedelmi és a gazdasági felsőoktatás. Míg a tradicionális képzések az elit osztály kiváltságának számítottak, a gazdaság igénye mentén diverzifikálódó képzési szerkezet egyre szélesebb társadalmi körök számára tette lehetővé a felsőfokú képzésben való részvételt. 1867 és 1917 között látványosan megemelkedett a felsőoktatási intézmények száma Magyarországon és még látványosabb változást jelentett a hallgatói létszám növekedése, ami a századfordulón robbanásszerűen, közel a duplájára növekedett (7. táblázat).

7. táblázat: A hallgatói létszám alakulása (1867–1917)

Hallgatói létszám	1867	1877	1887	1897	1907	1917
	4 830	6 721	7 141	8 777	14 431	18 033

Forrás: Kelemen (2009): A magyar felsőoktatás története a dualizmus korában.

A magyar korona országokban *két jelentős felsőoktatási centrum* alakult ki Budapesten és Kolozsvárott. Az ipari és termelő ágazatok fejlődésének köszönhetően 1913-ban 47 ipartelep volt Magyarországon, amelyek területi elhelyezkedése relatíve decentralizált volt. Némileg ellensúlyozta a két felsőoktatási centrum dominanciáját az, hogy a műszaki, a kereskedelmi, az agrár és a gazdasági felsőfokú intézmények jelentős számban az ipartelepek székhelyein, illetve azok vonzáskörzeteiben jöttek létre (3. táblázat). Az intézménystruktúra területi szerkezetét tekintve a tudományegyetemek és az országos hatókörű szakegyetemek (orvos és állatorvos képzés) a nagyvárosi centrumokba koncentráálódtak, míg a gazdaság szakember utánpótlását biztosító, regionális hatókörű szakintézmények a kisebb vidéki centrumokban alakultak ki.

4.3. A dualista államszövetség felbomlásának kihatásai

4.3.1. Trianon társadalmi és gazdasági impressziója

Trianon szerves részét képezte a háborút követő európai békerendszernek, amelynek keretében a győztes hatalmak újraszabták Európa nemzetállamainak térszerkezetét. Az utódállamok az alábbiak szerint részesedtek a történeti Magyarország területéből és népességéből (8. táblázat).

8. táblázat: A trianoni békeszerződés hatása Magyarország térszerkezetére

Terület	Terület (km ²)	Népesség (fő)	Népsűrűség (km ²)
Csehszlovákiához	63 004	3 567 575	56,6
Romániához	102 181	5 236 305	51,2
SHS államokhoz	21 031	1 519 013	72,2
Ausztriához	4 026	292 588	72,7
Fiume	21	49 806	2 371,7
Összes elveszített terület	190 263	10 665 287	56,1
Történeti Magyarország	282 870	18 264 533	82,1
Trianoni Magyarország	92 607	7 599 246	64,6

Forrás: Buday (1923): Magyarország küzdelmes évei alapján saját szerkesztés.

A területi változások azt eredményezték, hogy az új ország iparosodottabb lett. A lakosság 41,6%-a, az ipari népesség 51,2%-a, a gyári munkásság 57%-a maradt Magyarországon. A gyárak 48,9%-a, a gyáripari léőröböl több mint 50%, a gyáripar összes termelési értékéből pedig 55,1% maradt a csonka területen.

9. táblázat: A népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlása (%), (1919)

Ágazat	Történeti Magyarország	Trianoni Magyarország
Östermelés	64,5	55,8
Bányászat, ipar	17,1	21,4
Kereskedelem, közlekedés	6,5	8,7
Egyéb	11,9	14,1

Forrás: Berend – Ránki (1966): Magyarország gazdasága az I. világháború után 1919–1929 alapján saját szerkesztés.

A népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlásából (9. táblázat) azt tapasztalhatjuk, hogy a trianoni békeszerződést követően a lakosság 21,4%-át foglalkoztatta az ipar, miközben az ipari népesség 51,2%-a, a gyári munkásság 57%-a maradt Magyarországon. A gyárak közel 50%-a, a gyáripar összes termelési értékéből pedig 55,1% maradt hazánkban. A statisztikai adatok között nyilvánvaló az ellentmondás, hiszen ha csupán ezeket a számokat vesszük figyelembe, az iparban foglalkoztatottak arányának is 50% körüli értéken kellene lennie.

A munkaerő-piac átstrukturálódásának okait abban kereshetjük, hogy Magyarország kikerült a világpiacon és külkereskedelemben utalt országgá vált. A *feldolgozóipar nyersanyagbázisa* nagyrészt az elcsatolt peremvidékeken volt, emiatt importálni kellett ahhoz, hogy az ország hozzájusson a termeléshez szükséges nyersanyagokhoz. Mindezen okok eredőjeként feloldhatatlan ellentmondás keletkezett a területcsökkenés mértékéhez képest aránytalanul nagy ipari kapacitások megmaradása és az elveszített nyersanyag, illetve fogyasztópiac között. A megmaradt ipari termelés értéke jelentősen

meghaladta a lakosság csökkenésének mértékét. Azokban az ipari ágazatokban, amelyeknek a kapacitása a dualista államszövetség igényeihez és piacaihoz volt méretezve, a problémák kumuláltan jelentkeztek. A gépgyártási kapacitások 82%-a maradt az országban, miközben a legfejlettebb ágának számító közlekedési eszközök gyártása elveszítette a piacait (Honvári, 2001a).

4.3.2. A trianoni felsőoktatás helyzete

Az új nemzetállami határok éppolyan drámai hatással voltak a felsőoktatásra, mint a társadalomra és a gazdaságra. A történeti Magyarország 47 ipartelepe közül a trianoni békeszerződést követően 27 a határon túlra került. Ezzel párhuzamosan a két nagy felsőoktatási centrumból Kolozsvár is, így *a magyar felsőoktatás egypólusúvá vált*. A dualizmus korában kialakult, jól tagolt intézményhálózat egy jelentős része – az ipartelepekkel együtt – szintén kikerült a korábbi nemzetállami keretek közül.

A 20. századi magyar történelem folyamán az 1920-as években készült olyan átfogó felsőoktatás fejlesztési koncepció, amelyben megfogalmazódott az, hogy *az ország lakosságának az iskolázatlansága gátolja a gazdasági felzárkózást*, mivel a gazdaság fejlődésének kulcsa és egyik hajtóereje a tudás.

Az 1922–1931 közötti dezintegrációs korszak felsőoktatás fejlesztésének – amely Klebelsberg Kunó miniszterségéhez kötődik – több faktor is különös jelentőséget adott. Az egyik tényező abból következett, hogy Trianon után számos egyetem a magyarországi határokon kívül rekedt és a felsőoktatás egypólusúvá vált. Klebelsberg *az ágazat fejlesztési programjában a decentralizáció elveit érvényesítette*. A budapesti központú felsőoktatás helyett három vidéki város egyetemi központtá történő fejlesztését valósította meg. Ennek köszönhetően a pozsonyi egyetem Pécsre, a kolozsvári egyetem Szegedre, a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia pedig Sopronba került. Az új székhelyek kijelölésén túl újabb felsőoktatási intézmények alapítására is sor került.

Az oktatás egészét magába foglaló koncepcióhoz kapcsolódott a magyar tudományos élet fellendítése is, több kutatóintézetet létesítettek ebben az időszakban. Klebelsberg a hazai tudomány nemzetközi színvonalra emelésének lehetőségét kívánta megteremteni a külföldi székhelyű Collegium Hungaricum intézmények létrehozásával, amelyek a hazai szakemberek külföldi kutatómunkáját segítették elő. Klebelsberg Kunó külön figyelmet fordított *a műszaki tudományok és a természettudományok fejlesztésére* és támogatására.

Ennek köszönhetően a korszak reálértelmiségének eredményei érzékelhetőek voltak a villamosági és gépiparban, a vegyiparban és a gyógyszeriparban. Az oktatási, kutatási és kulturális intézményeket az európai normákhoz szerette volna felzárkóztatni. Ennek érdekében a korabeli kormány a felsőoktatás költségvetési támogatását jelentősen megnövelte, ami rendkívül kedvezően befolyásolta az ágazat fejlődését. Klebelsberg a saját korát messze meghaladó szemléletével és tájékozottságával kultuszminiszterként olyan átfogó és integrált szemléletű felsőoktatás fejlesztési programot dolgozott ki és valósított meg, amely az ágazat 20. századi történetében gyakorlatilag egyedülállónak tekinthető.

4.4. Magyarország gazdasági szerkezete és a felsőoktatás helyzete az autarkia integráció periódusában

4.4.1. Az autarkia ágazati politikája

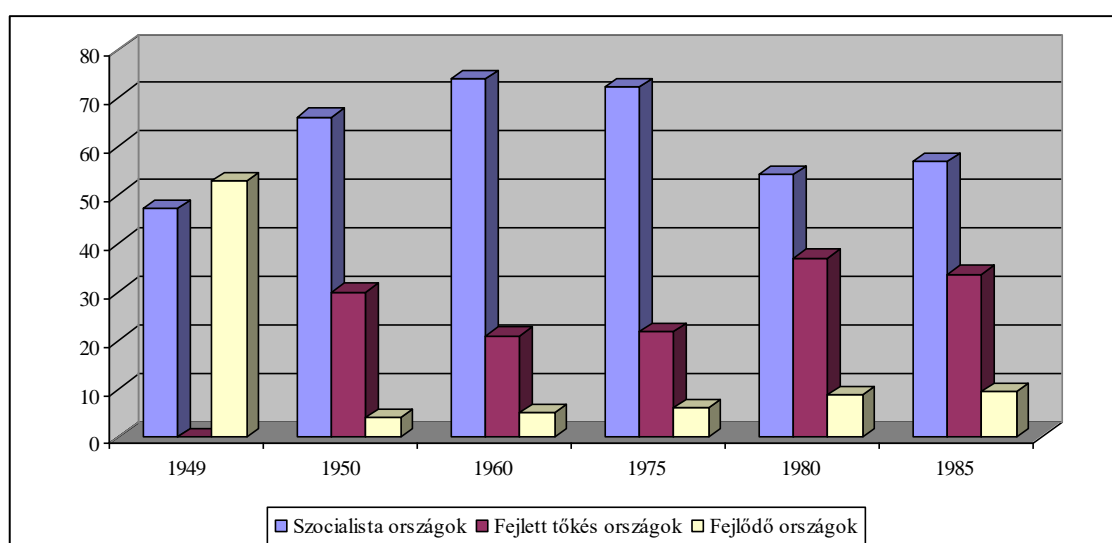
A II. világháborúban az USA, Franciaország, Anglia és a Szovjetunió között kialakult koalíció az 1940-es évek második felétől bomladozni kezdett, így az évtized végére a nagyhatalmak korábbi együttműködését a kelet és nyugat közötti hidegháborús konfrontáció váltotta fel. A világ két tömbre való szakadása 1947-re nyilvánvalóvá vált. A magyar pártvezetés arra a következtetésre jutott, hogy fel kell gyorsítani a társadalmi és gazdasági transzformáció folyamatait. A Szovjetunióban már az 1930-as évektől alkalmazott autark gazdaságpolitika adaptálását tekintették a stratégiai célok megvalósításának fő eszközeként. Magyarországon az 1948 után bevezetett új gazdasági stratégia a háborúra történő felkészülés gyorsítását szolgálta, ami egyben a dualizmus érájában kialakult és látványosan fejlődő piacgazdaság és intézményrendszerének a végnapjait jelentette.

A II. világháborút követően rendeleti úton államosították a 100 főnél több munkavállalót foglalkoztató gyárakat. Az intézkedés 594 vállalatot és 160 ezer foglalkoztatottat érintett. Az állami szektorban dolgozók aránya a bányászatban, a kohászatban, a villamosenergia-termelésben megközelítette a 100%-ot; a vas, a fém és gépiparban meghaladta a 90%-ot. Jelentősen csökkent a magántulajdon aránya a könnyűiparban is. Az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások területén 1949 végére teljes mértékben felszámolták a magántulajdont és rendeleti úton államosították a tíz munkásnál több munkavállalót foglalkoztató üzemeket, ami 1400 ipari, 400 építőipari vállalatot, 600 nyomdát, 220 közlekedési vállalatot és 80 vendéglátó-ipari üzletet

érintett. A javító-szolgáltató kisipart és kiskereskedelmet szinte teljes mértékben megszüntették. A magánkisiparosok száma 1945-ben még 180 ezer volt, 1953-ban már csupán 46 ezer. A kiskereskedők 1950-ben még a kereskedelmi forgalom 30%-át bonyolították, 1953-ban már csupán az 1%-át.

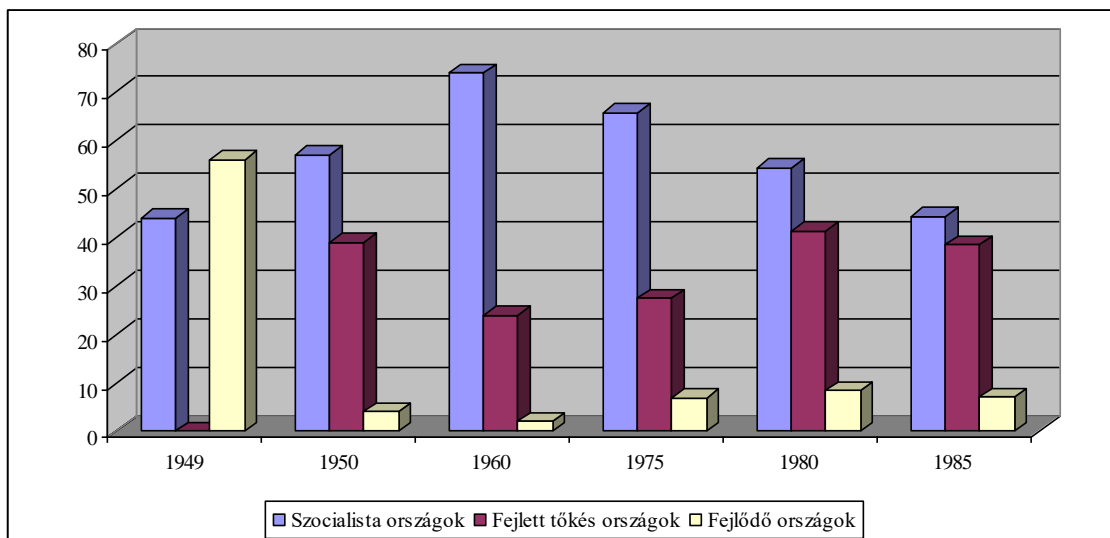
1950-ben a magánszemélyek nagykereskedelmi tevékenységét megtiltották, a magántulajdon kisajátítását pedig a közforgalmú gyógyszertárak államosításával folytatták. A magántulajdon és a *magánvállalkozásokhoz kötődő piacgazdasági intézmények 1948 elejére gyakorlatilag megszűntek.*

Még ebben az évben bezárták a budapesti tőzsdét, a kétszintű bankrendszert, valamint a pénz és hitelintézeti hálózatokat megszüntették. 1948–49-től a gazdaság irányítását a tervgazdasági rendszer segítségével, kötelező tervmutatók alapján végezték. Ezzel megszűnt az állami és nem állami javak egyenértékű cseréje. A szocialista nagyvállalatokat elszigetelten, konkurencia nélkül irányították. *Teljes mértékben megszűnt a kapcsolat a vállalatok és a piac, valamint a fogyasztók között.* Az államszocializmus jellegzetessége volt, hogy a politikai preferenciák uralták a gazdasági preferenciákat. A politikai preferenciáknak alárendelt gazdaságpolitikai súlypontok megmutatkoztak az ágazatok között, a szervezetek között, ami azt jelentette, hogy az állami gazdaságpolitikai az állami nagyvállalatokat részesítette előnyben. A gazdasági célkitűzések között az iparfejlesztés kapott elsőbbséget a többi ágazat rovására. Az ország későbbi lassú nyitása nyugat felé pedig a növekvő importot fedező exportorientációt (1. és 2. ábra) tett szükségessé (Barta, 1994; Honvári, 2001b).

1. ábra: A magyar export szerkezeti megoszlása (%), (1949–1985)

Forrás: Gulyás (2006): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák Magyar Monarchiától napjainkig adatok alapján saját szerkesztés.

2. ábra: A magyar import szerkezeti megoszlása (%), (1949-1985)

Forrás: Gulyás (2006): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák Magyar Monarchiától napjainkig adatok alapján saját szerkesztés.

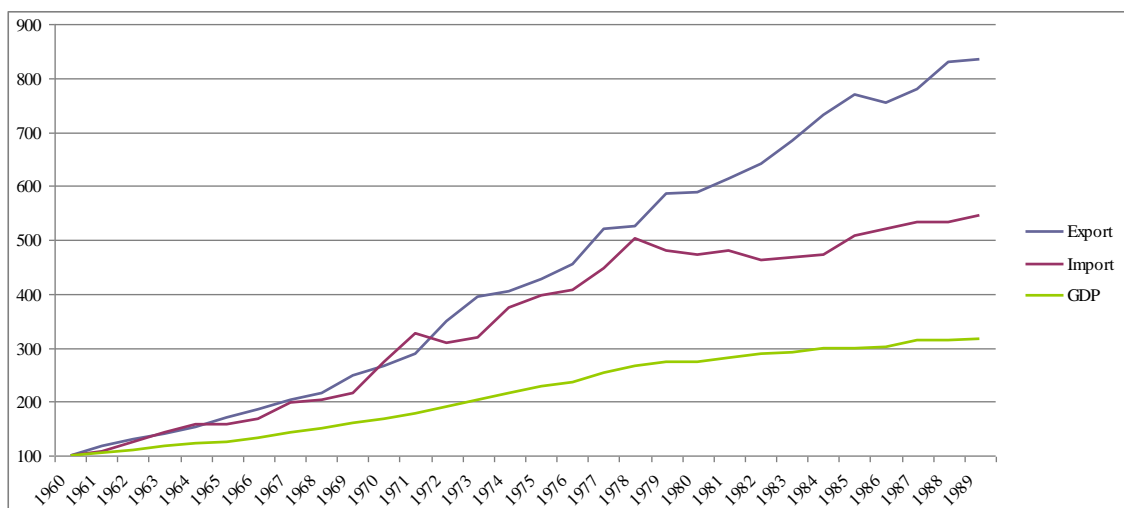
1949-ben a kelet-közép-európai szocialista országok megalapították a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát (KGST), ami *a piacgazdasági alapokat nélkülöző*, gazdasági rendszerváltozást jelentett, így nem is lehet a nyugat-európai gazdasági integrációkat leíró eszközökkel jellemezni. A szervezet célja a szocialista országok közötti politikai konszolidáció, a gazdasági integráció megerősítése, a gyengébb államok felzárkóztatása volt, elsődlegesen a munkamegosztás és a specializálódás segítségével. Ennek következményeként erősödött a kölcsönös függés a Szovjetunió és a többi tagállam között.

A KGST tevékenysége a kezdeti periódusban elsősorban az áruforgalom kiszélesítésére, tapasztalatcserére, műszaki segítségnyújtásra és a szakemberképzés területére korlátozódott. Majd a későbbiekben a tagállamok egyeztették a gazdaságfejlesztés főbb irányait, a termelésre, a fogyasztásra, a felhalmozásra (ami az erőltetett fejlesztések forrását jelentette) és a külkereskedelemre vonatkozó mutatóikat. A gazdaságilag erősebb országok kamatmentes vagy alacsony kamatozású hitelekkel támogatták az arra rászoruló tagországokat.

A KGST korai szakaszában nem szupranacionális szervezetként működött, sőt szervezeti kereteinek kialakítását és a szocialista országok termelési munkamegosztását csupán az 1960-as évek végén kezdték kidolgozni. Ennek értelmében javaslatokat tettek az egyes tagországoknak arra vonatkozóan, hogy olyan termékek gyártására specializálják magukat, amely által a teljes szocialista piacot elláthatták. A tagországok

között jelentős különbségek voltak a tekintetben, hogy milyen mértékű specializációt fogadtak el. A gépgyártás területén megegyeztek arról, hogy az egyes termékeket mely országok termelik. A megállapodás értelmében némely országok monopóliumot kaptak arra, hogy bizonyos termékek körét kizárólagosan gyárthassák. A tagországok között figyelemre méltó aránytalanságok voltak a terület, a népesség, a nyersanyagforrások tekintetében. A szocialista blokkon belül a népesség és a GNP kétharmadával, az olaj és a földgázkészletek, továbbá a vasérc készletek 90%-val a Szovjetunió rendelkezett (Gulyás, 2006). *Magyarország – elsősorban a nehézipari termeléshez szükséges – nyersanyagok csaknem 100%-át a KGST országokból származó import formájában szerezte be.*

Az autark gazdaságpolitika a lakosság életszínvonalának, az infrastruktúrának, a mezőgazdaságnak – általánosságban a fogyasztással és az életminőséggel szoros kapcsolatban álló gazdasági ágazatoknak – a terhére történő erőltetett iparosítást és a háborúra történő gyors felkészülést preferálta, mely a gazdaságban olyan szerkezeti aránytalanságokhoz vezetett, ami a termelés további fejlődésének is gátat szabott (3. ábra).

3. ábra: Az autark gazdaság tipikus mutatóinak alakulása Magyarországon (1960–1989)

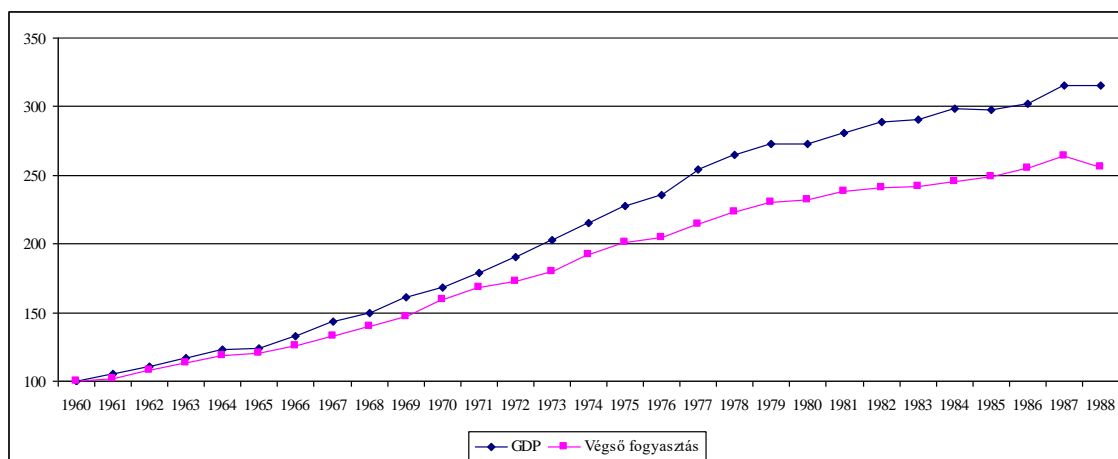
Forrás: KSH (2015) adatok alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: 1960=100

A korszak negyven esztendejének gazdaság és iparpolitikája leginkább azzal jellemezhető, hogy a visszafejlett (elmaradott) országokban a kiterjedt iparosítási folyamat beindulása előtti tipikus szituációt akként lehet leírni, hogy feszültség van a gazdasági tevékenységek tényleges állapota, az iparosítási folyamat útjában álló akadályok és a fejlődésben rejlő nagy ígéretek között (Gerschenkron, 1984). Ez a

folyamat az adott társadalmi rendszer alapelemeire való széthullásához, dezorganizációjához vezethet, melynek kiváltója többnyire az adott társadalmi rendszer belső ellentmondásainak folyamatos kiéleződése (*Social Science Research Council, 1954*).

A legsúlyosabb aránytalanság az ipar és a mezőgazdaság között alakult ki, az erőforrásokat a preferált ágazatra koncentrálták. Az iparon belül elsősorban az alapanyag-termelő ágazatokat, a bányászatot, a kohászatot és az acélgégyártást fejlesztették. Ezek mind olyan nemzetgazdasági ágak voltak, amelyeknek Magyarországon nem voltak meg a természeti feltételei. Az ipari kibocsátás 1953-ra a háromszorosára emelkedett, a mezőgazdaság viszont messze nem érte el a háború előtti termelési volument. A gazdaságban kialakult szerkezeti aránytalanságok és a növekvő társadalmi feszültségek okán 1953-ra olyan helyzet alakult ki Magyarországon, ami drasztikus beavatkozást igényelt (4. ábra).

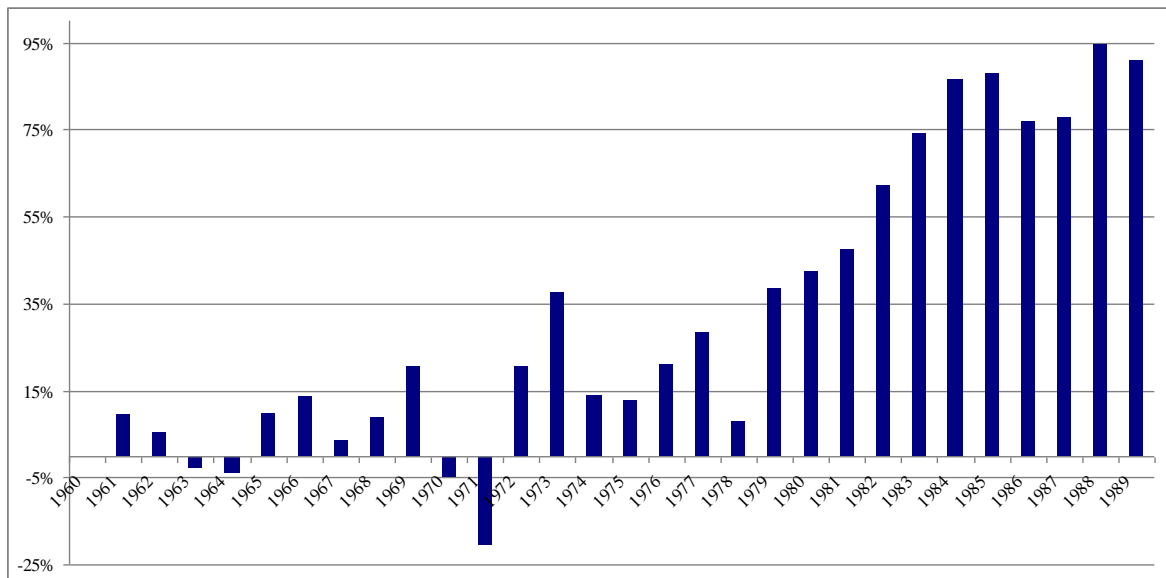

4. ábra: A GDP és a végső fogyasztás alakulása Magyarországon (1960–1988)

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: 1960 = 100

A szovjet vezetők a gazdasági és politikai irányvonal korrekcióját követelték. Az „új” gazdaságpolitikai irányvonalak az iparosítás ütemének, az ipari kibocsátás volumenének a csökkentésére, a könnyű és az élelmiszeripar fejlesztésének növelésére, a mezőgazdasági beruházások arányának és az ágazat kibocsátásának az emelésére, illetőleg a lakosság életszínvonalának növelésére irányultak (5. ábra). Az államszocializmus időszakának sajátos jegyei azonban azt eredményezték, hogy az ötvenes évek második felére már ismételten a szocialista iparosítás jelentette a fő fejlesztési prioritást (*Honvári, 2001b*).

5. ábra: Az autark gazdaság nyitottságának alakulása Magyarországon (1960–1989)

Forrás: KSH (2015) adatok alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: 1960=100, (Export-import)/GDP

4.4.2. Az autarkia területi dimenziói

Az 1940-es évek végén Magyarországot *jelentős területi és települési egyenlőtlenségek* osztották meg. Változatlan volt Budapest ipari és települési túlsúlya, a hagyományos ipari régiók (Budapest környéke, Észak-Magyarország, Észak-Dunántúl) ipari és infrastrukturális előnye az Alfölddel és a Dél-Dunántúllal szemben. Az egyenlőtlenségek felszámolását az elmaradott térségek és települések iparosításától várták. Az Országos Tervtanács 1948-ban Budapest, Miskolc, Ózd ipari központok fejlesztését, valamint a Duna mentén egy vasipari komplexum és település létesítését irányozta elő. A középtávú területi és települési kérdések kidolgozásával megbízott Területrendezési Intézet (TERINT) a centrumok fejlesztése helyett három regionális nehézipari együttműködés tervét készítette el. Egy Sajó-völgyi, egy Mecsek-baranyai és egy Zagyva-völgyi kooperációét. Mindegyik a meglévő központok (Ózd, Miskolc, Pécs, Salgótarján) túlterheltségét igyekezett csökkenteni és új városok létrehozásával kívánta fejleszteni a gyengén urbanizált térségeket.

A magyar társadalomtudományok viszonylag korán, már a hatvanas évtizedtől kezdődően fontos kutatási eredményeket szolgáltattak a térben egyenlőtlen fejlődésről és megkérdőjelezték a központi tervgazdálkodás, a helyi, regionális adottságokkal nem számoló gazdaságpolitika hatékonyságát. A tervgazdaságok térszerkezeti átalakulását elemző vizsgálatok eredményei arra hívták fel a figyelmet, hogy a Kelet-Közép-

Európában kialakult gazdasági szerkezet és urbanizációs típus nem önálló modell, hanem a nyugat-európaihoz hasonló urbanizációs és fejlődési szakaszok követték egymást jelentős késéssel. A területi fejlődésben megmutatkozó különbségek egyrészt a megkésettséggel, másrészt az államszocialista rendszer működésével magyarázhatók (Horváth, 2013a).

1949 elején a TERINT három új fő fejlesztési tengely kiemelt fejlesztésére tett javaslatot: egy észak-kelet dél-nyugati bányászati nyersanyagbázisra támaszkodó, de vízbázisban szegény tengelyre, valamint a Duna és a Tisza vízbázisára alapított egy-egy észak-déli tengelyre. A Területrendezési Intézet javaslatait nem fogadták el.

Az első ötéves terv kidolgozásához megadott irányelveknek megfelelően a kohászat, a gépipar, a vegyipar és a vasúthálózat fejlesztését szorgalmazták leginkább. A nyilvánosság előtt ugyan szó esett az ágazatilag és területileg kiegyensúlyozott fejlesztésről, a fejlesztések az iparosítás területi és települési elhelyezésére szűkültek úgy, hogy a telepítés² feleljen meg a nyersanyag adottságoknak, a műszaki, a munkaerő-gazdálkodási, a közlekedési és a katonai-védelmi szempontoknak. *Az első ötéves népgazdasági tervről szóló törvény* (1949) 263 új ipari üzemtelepítését írta elő, melyek 44%-át nehézipari üzemnek tervezték. Ezen túlmenően két új iparvidék (a borsodi és a Pécs–mohácsi) létrehozásáról is rendelkezett. Távlati célként fogalmazta meg az ország elmaradott térségeinek a felzárkóztatását, amelyet kizárólag ipartelepítéssel kívántak elérni. Az ötvenes évek elején azonban a nagyberuházásoknak – az ötéves tervtörvény előírásait mellőzve – egyedi eljárás során kerestek telephelyeket. Az ipari beruházások és a várostelepítések során a járulékos költségekkel és beruházási igényekkel (vízvezeték, csatorna, energiaellátás, útépítés, iparvágány) nem számoltak.

A terület és településfejlesztési törekvések eredményeként sajátos fejlődés következett be Magyarországon: bizonyos térségek és települések rendkívül dinamikus fejlődtek, mások kifejezetten hanyatlásnak indultak és válságba kerültek. Az ország nyugati és déli határ-menti területein az 1950-es években – a hidegháború következtében – fejlesztési tilalom volt érvényben.

A kedvezményezett ipari térségekben bőséggel nyílt munkaalkalom, azonban az elhanyagolt infrastruktúra egyre kevésbé tudott lépést tartani a szükségletekkel, amely komoly feszültségek forrásává vált. Ennek következtében az infrastruktúra területén is

---

² Az autark gazdaság telephely elméleteit a szakirodalom vitatja. Nyitott és megválaszolatlan kérdéskör maradt az, hogy a szocialista tervgazdaság esetében egyáltalán felmerülhet-e a tudományos értelemben vett, tudatos telepítési és telephely elmélet. Megjegyezni kívánjuk, hogy a vitatott kérdéskör nem képezte a kutatás tárgyát, az iparpolitika telepítési tényezői gazdaságtörténeti szempontból kerültek áttekintésre.

szelektív fejlesztési elképzelések fogalmazódtak meg. A dualizmus évtizedeiben a gazdaságba fektetett beruházások mintegy fele infrastrukturális jellegű volt, a fejlett országokban a múlt század közepére az infrastrukturális jellegű beruházások aránya elérte a 60%-ot. Magyarországon ebben az időszakban az anyagi és nem anyagi jellegű infrastrukturális fejlesztések aránya csupán 33% volt. Ez azt eredményezte, hogy a vasúthálózat, a villamosenergia-szolgáltatás a megnövekedett igényeket nem tudta kiszolgálni (Honvári, 2001b).

4.4.3. Az autarkia urbanizációs tendenciái

Az 1948–1953 közötti időszak meghatározó jelentőségű volt a magyar ipar szerkezetének és településstruktúrájának szempontjából, ugyanis a korábban megkezdett beruházások és városépítkezések kényszerpályára állították a későbbi fejlesztéspolitikát is. Nem lehetett félbehagyni a milliárdos investíciókat, a befejezésük azonban súlyos terheket rótt a nemzetgazdaságra.

Ez a periódus egyben a szocialista városok létrehozásának a korszaka is. A szocialista városok a szocialista redisztribúciós rendszerekben kiemelt helyzetben voltak, speciális ipari funkciókkal rendelkeztek, az ipari foglalkoztatottak túlsúlya, a városi tradíciók hiánya és a gyors népességnövekedés volt a főbb jellemzőjük (Ajka, Dunaújváros, Kazincbarcika, Komló, Oroszlány, Ózd, Salgótarján, Szászhalmabatta, Tatabánya, Tiszaújváros, Várpalota).

A szocialista rendszerben a fejlesztéspolitikai szigorú hierarchiában tagozódott: a politikai ideológia és a mindenkori katonapolitikai helyzet határozta meg a gazdaságpolitikát. A gazdaságpolitikai prioritások szabták meg az iparosítás struktúráját és ütemét. Az iparpolitika pedig irányt szabott a terület és településfejlesztési politikának. Egy-egy település és térség sorsa tehát a gazdaságpolitikán állt vagy bukott, önálló terület és településfejlesztésről a vizsgált érában aligha beszélhetünk. A vázolt hierarchia ugyanakkor a döntési szinteket is kirajzolta. Az egyes ágazati minisztériumok fejlesztési kérdésekben szűk mozgástérrel rendelkeztek (Germuska, 2002).

4.4.4. Az autark gazdaságpolitika kihatásai

Az 1960-as évek elejére már nyilvánvalóvá vált az integráció nyugati államoktól való lemaradása. Ekkor a szovjetek megkísérelték szupranacionális szervezetté alakítani az KGST-t. Magyarország a hatvanas évek második felétől a piaci mechanizmusok erőteljesebb érvényesüléséért küzdött a központi tervezéssel szemben. A kelet és nyugat közötti fejlettségbeli különbségek változásokat generáltak, a reformszocializmusként ismertté vált intézkedések során az állam – szigorú korlátokat felállítva – számos területet liberalizált. A kismagántulajdon megjelenése ugyan értelmezhető a gazdaság és a társadalom kommercializációjaként, az évtized végén bevezetett új gazdasági mechanizmus azonban nem tekinthető piacgazdasági átmenetnek.

A változások egyike sem jellemezhető a klasszikus kapitalizmus (prekapitalizmus) jellemzőivel, mivel annak feltétele még a hitel, a hitelből való gazdálkodás és az innováció megjelenése. A társadalmi berendezkedésben a termelés irányítása továbbra is központilag történt, de a vállalatvezetők nagyobb szabadságfokkal rendelkeztek annak érdekében, hogy a hatékonyságbővülés ne csupán terv maradjon (*Schumpeter, 2003*).

Az extenzív iparosítás tartalékainak csökkenésével a tervgazdálkodás azonban nem volt képes a mikrostruktúrákon belüli hatékony innovációk, a műszaki tudományos fejlődés és a termékszerkezet-váltás menedzselésére és fenntartására. A homogén gazdasági szerkezetből eredő problémák a hetvenes évek végén megjelentek, innentől a klasszikus ipari válságágazatok gondjai folyamatosan növekedtek. Ugyanis nem önmagában az ágazati jelleg, hanem az adott vállalat gyártmány szerkezete, technológiája és telepítési adottságai voltak a meghatározóak (*Illés, 2009*).

4.4.5. A magyar felsőoktatás helyzete az autarkitás gazdaságban

4.4.5.1. A felsőoktatás funkciója

Az integrációs korszakokban az államberendezkedés változásával, a gazdasági és társadalmi környezet átalakulásával a felsőoktatás gazdasági és társadalmi funkciói is jelentős változásokon mentek keresztül. Az autark tervgazdálkodás a felsőoktatást sem hagyta érintetlenül, tervtörvényben határozták meg az ágazat beruházásának volumenét. A korszakban a hálózat fejlesztésének alapvető irányát a specializált szakegyetemek, szakfőiskolák létesítése jelentette, ami azt eredményezte, hogy az intézményrendszer

jelentősen széttagolódott (10. táblázat). A fejlett országok többségében a képzési struktúra diverzifikált volt, ami a társadalmi és gazdasági fejlődés felgyorsulását, a munkamegosztás magasabb szintjét és a társadalmi szolgáltatások kiszélesedését eredményezte. Magyarországon ebben az időszakban a képzési ágak szélesebb körét felölelő, multidiszciplináris egyetemek létrehozására nem került sor.

10. táblázat: A felsőoktatás intézményhálózatának és oktatási szerkezetének az átalakulása az autarkia korában (1945–1986)

Év	Település	Intézmény	Oktatási szerkezet
1945	Budapest, Gödöllő	Budapesti Agrártudományi Egyetem	
1949	Veszprém	Budapesti Műszaki Egyetem keretében új, kihelyezett nehézvegyipari kar létesítése	Műszaki
1949	Budapest	Budapesti Műszaki Egyetem bánya-, kohó- és erdőmérnöki karán a bánya- és kohómérnöki képzés megszüntetése	Műszaki
1949	Miskolc	Nehézipari Műszaki Egyetem alapítása Bánya-Kohómérnöki és Gépészmérnöki Karral	Műszaki
1949			Bölcsész- és társadalomtudományi képzés újjászervezése, Szabadbölcészlet megszüntetése
1949/50			A hittudományi karok kiváltak az állami egyetemekből
1950	Budapest	Műszaki Tanárképző Főiskola	
1951	Budapest, Pécs, Debrecen, Szeged		Az orvosi fakultások önálló egyetemmé alakulása
1951	Szeged	Közlekedési Műszaki Egyetem alapítása	
1951	Veszprém	Veszprémi Vegyipari Egyetem alapítása	
1952	Budapest	Építőipari Műszaki Egyetem alapítása	
1952	Sopron	Soproni Erdőmérnöki Főiskola	
1952	Budapest	Budapesti Állatorvostudományi Főiskola	
1953	Budapest	Budapesti Kertészeti és Szőlészeti Főiskola	
1954	Mosonmagyaróvár Keszthely	Mezőgazdasági Akadémia	
1954	Budapest, Szeged, Pécs, Debrecen	Tanárképző Főiskolák alapítása	

1955	Budapest	Az Építőipari Műszaki Egyetem és a Közlekedési Műszaki Egyetem összeolvadásával Építőipari és Közlekedési Egyetem létrejötte	
1958	Budapest, Győr, Esztergom, Szeged, Debrecen, Jászberény, Baja, Kaposvár, Sárospatak, Szombathely, Nyíregyháza, Sopron, Szarvas	Felsőfokú óvónő- és tanítóképző intézetek alapítása	
1962	Sopron	Erdészeti és Faipari Egyetem (a korábbi főiskola egyetemi rangú lett)	
1962	Nyíregyháza	Nyíregyházi Tanárképző Főiskola	
1967	Budapest	Az Építőipari és Közlekedési Egyetem beolvadt a Budapesti Műszaki Egyetembe	
1968	Budapest	Kertészeti Egyetem (a korábbi főiskola átalakulása)	
1968	Győr	Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola	
1969	Budapest	Kandó Kálmán Villamosipari Műszaki Főiskola	
1969	Budapest	Bánki Donát Gépipari Műszaki Főiskola	
1969	Budapest	Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola	
1969	Kecskemét	Gépipari Automatizálási Műszaki Főiskola	
1970	Debrecen, Keszthely	Agrártudományi Egyetemmé alakulnak az elődintézmények	
1970	Szeged	Élelmiszeripari Főiskola	
1971	Budapest	Közlekedési és Távközlési Műszaki Főiskola	
1971	Budapest – Debrecen	Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola	
1971	Budapest	Könnnyűipari Műszaki Főiskola	
1974	Szombathely	Szombathelyi Tanárképző Főiskola	
1978	Budapest	Államigazgatási Főiskola	
1986	Budapest	A korábbi Kertészeti Egyetem Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetemenként működik	

Forrás: Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (2002): Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945 (1947/48), 1949. XXXII. és XXXIII. törvények.

Az államszocialista rendszer első két évtizedében a magyar felsőoktatás nagyarányú mennyiségi fejlesztése valósult meg. A II. világháborút megelőző tanévhez viszonyítva a hallgatói létszám több mint a hétszeresére növekedett. A hallgatói létszám alakulása a

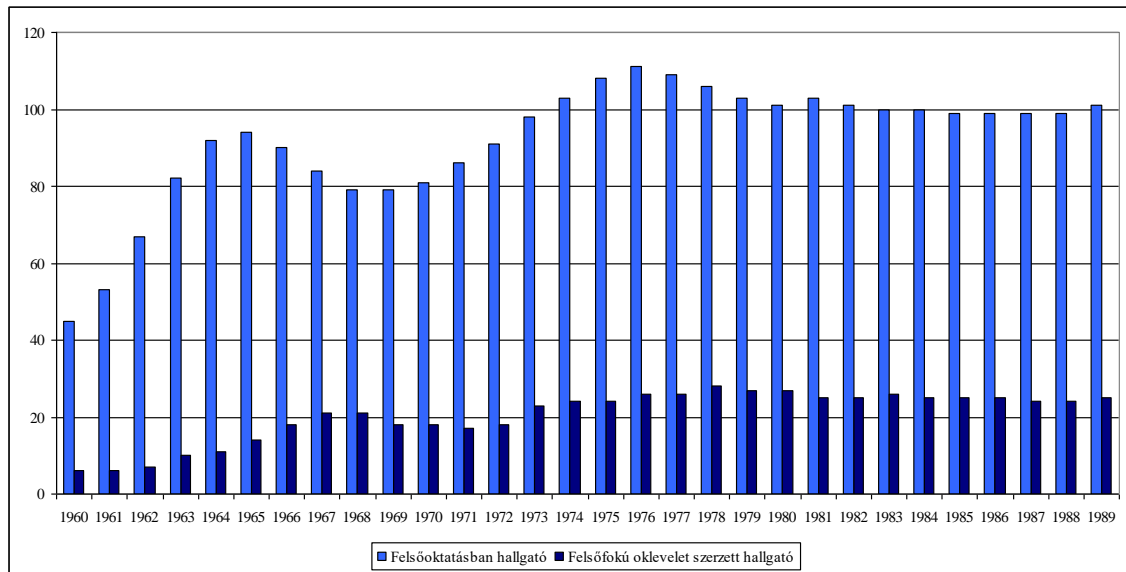
hetvenes évek közepéig – az átlagosnál nagyobb létszámingadozásokkal – lényegében az európai szocialista országokra jellemző trendet követte (11. táblázat). Az 1970-es évek közepétől kezdve a világgazdaság szerkezeti változásainak hatására a fejlett ipari országok és az államszocialista országok felsőoktatásának fejlődési trendjei egyre inkább szétváltak. A világgazdaság új fejlődési tendenciáinak követésére alkalmatlan autark gazdaságokban a felsőoktatás szerkezetében átrendeződés következett be (Horváth, 2004).

11. táblázat: 10.000 lakosra jutó felsőoktatási hallgatók létszámának alakulása az autarikás országokban (1960–1980)

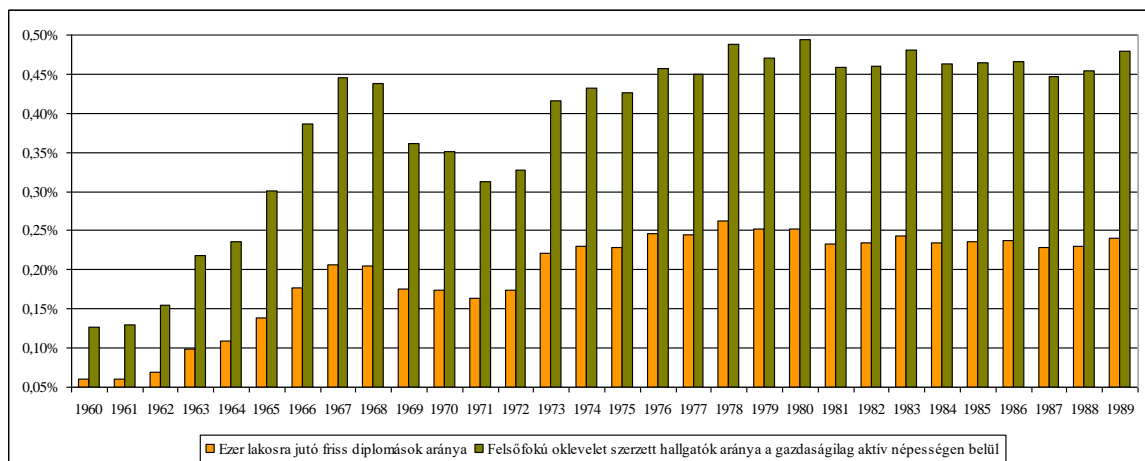
Ország	1960	1965	1970	1975	1980
Magyarország	45	93	78	103	93
Bulgária	70	103	105	121	94
Csehszlovákia	69	102	92	105	125
Jugoszlávia	76	91	128	180	n.a.
Lengyelország	69	108	122	169	109
NDK	131	132	182	174	78
Románia	63	107	93	94	80
Szovjetunió	112	167	189	191	196

Forrás: Országos Levéltár (1985): Előterjesztés az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság számára a felsőoktatási intézményhálózat korszerűsítéséről.

A hallgatói létszám az 1970-es évek közepétől lényegében stagnált, pénzügyi indítékok miatt a felvételi keretszámokat befagyasztották. Csupán a pedagógusképzésben résztvevők száma növekedett jelentősebb mértékben a hetvenes évek közepétől. A korábbi nagyarányú mennyiségi fejlesztés ellenére az ágazat alacsony hatékonysággal működött. A hallgatói létszámhoz viszonyítva a felsőfokú oklevelet szerzett hallgatók aránya alig érte el az egyötödöt (6. és 7. ábra).

6. ábra: A felsőoktatásban oklevelet szerzett hallgatók aránya (1960–1989)
 Forrás: KSH (2015) adatok alapján saját szerkesztés.
 Megjegyzés: adatok ezer fő

7. ábra: A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a teljes- és a gazdaságilag aktív népességén belül
 Forrás: KSH (2015) adatok alapján saját szerkesztés.

Kedvezőnek tekinthető viszont, hogy Budapest történelmileg kialakult túlsúlyát jelentősen mérsékeltek. 1950-ben a hallgatók 76%-a, 1984-ben 49%-a tanult a fővárosban. A felsőoktatási intézményhálózat földrajzi eloszlása arányosabbá vált, de az intézmények szűk képzési profilja miatt az egyes régiók közötti aránytalanságok fennmaradtak (12. táblázat). Folyamatos problémát jelentett az intézményhálózat szétagoltsága, amelynek létrejöttében többnyire területi (megyei, városi), ágazati, intézményi érdekek tükröződtek, nemegyszer a társadalmi érdekek rovására. A csoportérdekeket képviselő megyék és más tárcák jogos szakemberigényüket általában nem a meglévő intézményrendszer bázisán kívánták kielégíteni, hanem új intézmény

vagy kihelyezett tagozat létesítésével. A szétaprózottság következtében a felsőoktatási intézmények területi elhelyezkedése egyenetlenné vált (13. táblázat).

12. táblázat: A hallgatói létszám területi és ágazati megoszlása (1973, 1984)

Képzési ág	Körzetek												Összesen	
	Központi Körzet		Észak-magyarországi Körzet		Észak-alföldi Körzet		Dél-alföldi Körzet		Észak- és Közép-dunántúli Körzet		Dél-dunántúli Körzet			
	1973	1984	1973	1984	1973	1984	1973	1984	1973	1984	1973	1984	1973	1984
Állam- és jogtudomány	2 130	1 460	0	742	0	0	1 171	1 118	0	0	947	981	4 248	4 301
Bölcsészettudomány	3 246	3 459	0	0	1 118	1 101	924	1 008	0	0	0	0	5 288	5 568
Természettudomány	2 489	2 138	0	0	1 370	1 257	1 293	1 099	0	0	0	0	5 152	4 494
Közgazdasági	8 627	8 470	170	656	0	575	0	119	0	47	711	1 363	9 508	11 230
Műszaki	21 178	13 839	3 116	2 128	1 173	1 478	2 388	1 261	4 382	4 911	1 644	1 461	33 881	25 078
Mezőgazdasági	2 532	2 070	978	261	1 311	620	1 440	737	1 793	1 133	947	429	9 001	5 250
Egészségügyi	3 632	6 716	0	0	1 244	1 267	1 736	2 384	0	0	1 371	1 188	7 983	11 555
Művészeti	1 154	1 529	58	82	65	176	62	87	42	65	78	87	1 459	2 026
Pedagógiai	3 131	6 326	3 039	3 140	4 998	5 678	4 213	4 667	2 525	4 169	3 696	3 490	21 602	27 470
Összesen	48 119	46 007	7 361	7 009	11 279	12 152	13 227	12 480	8 742	10 325	9 394	8 999	98 122	96 972

Forrás: Országos Levéltár (1985): Előterjesztés az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság számára a felsőoktatási intézményhálózat korszerűsítéséről.

13. táblázat: Felsőoktatási képzőhelyek Magyarországon (1973)

Körzetek	Felsőoktatási képzőhelyek
Központi Körzet	Budapest, Gödöllő, Zsámbék
Észak-magyarországi Körzet	Miskolc, Eger, Gyöngyös, Putnok, Kazincbarcika, Sárospatak, Salgótarján
Észak-alföldi Körzet	Debrecen, Hajdúböszörmény, Jászberény, Mezőtúr, Szolnok, Nyíregyháza
Dél-alföldi Körzet	Szeged, Baja, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Szarvas
Észak- és Közép-dunántúli Körzet	Győr, Dunaújváros, Esztergom, Fertőd, Keszthely, Körmend, Mosonmagyaróvár, Sopron, Székesfehérvár, Szombathely, Veszprém
Dél-dunántúli Körzet	Pécs, Kaposvár, Nagykanizsa, Szekszárd, Zalaegerszeg

Forrás: Országos Levéltár (1985): Előterjesztés az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság számára a felsőoktatási intézményhálózat korszerűsítéséről.

4.4.5.2. A felsőoktatás ágazati irányítása

Az ágazat irányítása kezdetben szakminisztériumokhoz került, majd 1953-tól az oktatás önálló szaktárcát kapott, amely közvetlenül felügyelte az intézmények irányítását és szabályozta az általános felsőoktatási kérdéseket. Az ötvenes évek második felében napirendre került az egyetemi törvény megalkotása, melynek munkálatai fokozatosan lelassultak, majd az évtized végére le is kerültek a napirendről.

A dualista és az autark integrációs korszakok közös ismérve, hogy a felsőoktatás szabályozására ugyan mindkét periódusban történtek kezdeményezések, de ezek egyike sem realizálódott. Ennek kihatásaként 1949-től egészen a rendszerváltozást követő időszakig (1993) nem született a felsőoktatást szabályozó önálló törvény. Az államszocializmus negyven esztendeje alatt csupán két felsőoktatási vonatkozású törvény megalkotására került sor. Az *1949. évi XXXII. törvény a budapesti Műszaki Egyetem szervezetének módosításáról*, amely a műszaki felsőfokú szakképzés fokozása érdekében Veszprémben nehézszerkezeti kar létesítését irányozta elő az egyetem szervezeti keretein belül, továbbá előírta, hogy az egyetem bányá, kohó és erdőmérnöki karának bányá és kohómérnöki osztályát az 1949/50 tanévtől fokozatosan meg kell szüntetni. Ezzel párhuzamosan az *1949. évi XXXIII. törvény Nehézszerkezeti Műszaki Egyetem létesítését* írta elő Miskolcon a műszaki felsőfokú szakképzés fokozása céljából. Az egyetem bányá és kohómérnöki karra, továbbá gépészmérnöki karra tagozódott. Az ágazat szabályozását ezen túlmenően rendeleti szintű jogforrások alkották.

Az 1960-as évek elején újfent megkezdődtek a munkálatok, ennek eredményeképpen született meg az *1961. évi III. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről*, ami keret jellegű törvény volt, a teljes oktatási rendszer – köztük a felsőoktatás – szabályozási feladatait is ellátta. A felsőoktatás egyes részletkérdéseit az *1962. évi 22. törvényerejű rendelet és a 35/1962. (IX.16.) kormányrendelet* szabályozta. Az oktatási törvény a felsőfokú oktatási intézmények között felsőfokú technikumokat, felsőfokú intézeteket, főiskolákat, egyetemi jellegű főiskolákat és egyetemeket különböztetett meg. A törvényt 1969-ben, majd 1973-ban módosították, amellyel kiiktatták a felsőfokú technikumokat az intézményrendszerből.

A hetvenes évek végétől megkezdődött a felsőoktatási rendszer átfogó újrakodifikálásának az előkészítése. A hosszas előkészítő munkálatokat követően a minisztertanács csupán 1984-ben hagyott jóvá a felsőoktatás fejlesztésére vonatkozó programot (*2008/1984. (V.28.) MT határozat*). A Politikai Bizottság mindeközben 1981-ben határozatot hozott a felsőoktatás távlati fejlesztési irányairól. A határozat hosszú távú célkitűzésként fogalmazta meg, hogy a felsőoktatás regionális struktúráját közelíteni kell a területi szakemberellátás igényeihez.

Az ágazat irányítása – a növekedés és a differenciálódás következtében – a nyolcvanas években mély válságba jutott, a felsőoktatás központi irányítása ellehetetlenült. Az eltérő koncepciók alapján kialakult fejlesztéseket jelentős

aránytalanságok jellemezték, az egyes intézménycsoportokat eltérő mértékben és ütemben fejlesztették.

4.4.5.3. *A felsőoktatás fejlesztésének irányelvei a nyolcvanas években*

Az államszocialista rendszer első két évtizedében a magyar felsőoktatás nagyarányú mennyiségi fejlesztése valósult meg. A korszakban a hálózat fejlesztésének alapvető irányát a specializált szakegyetemek, szakfőiskolák létesítése jelentette, ami azt eredményezte, hogy az intézményrendszer jelentősen széttagolódott (14. táblázat). Az intézményhálózat széttagoltsága mellett jelentős kihívást jelentett, hogy a nagyarányú mennyiségi fejlesztés ellenére az ágazat alacsony hatékonysággal működött.

14. táblázat: A felsőoktatási intézmények száma Magyarországon (1950–1980)

Intézmény jellege	Az intézmények száma			
	1950	1960	1970	1980
Tudományegyetem	3	4	4	4
Műszaki	3	4	11	12
Közgazdasági	2	1	3	4
Mezőgazdasági	1	7	8	15
Pedagógusképző	5	18	18	22
Orvos- és egészség tudományi	0	4	4	5
Művészeti	4	4	4	4
Testnevelési	1	1	1	1
Egyéb	0	0	1	2
Összesen	19	43	54	69

Forrás: Országos Levéltár (1985): Előterjesztés az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság számára a felsőoktatási intézményhálózat korszerűsítéséről.

A fejlett országok többségében a képzési struktúra ekkor már diverzifikált volt, ami a társadalmi és gazdasági fejlődés felgyorsulását, a munkamegosztás magasabb szintjét és a társadalmi szolgáltatások kiszélesedését eredményezte. A 20. század második felében Európa és a világ fejlett térségeiben széles körben bontakozott ki az egyetemek tudományos kutatási tevékenysége. Az 1990-es évek elejére ezekben az országokban már az egyetemek jelentették a kutatás-fejlesztés legfontosabb bázisait. Ezekről a tendenciáktól eltérően, az államszocialista országokban *az egyetemek kutatási-fejlesztési és innovációs tevékenységei a háttérbe szorultak*. Az egyetemek funkcióinak ezen behatároltsága *korlátot szabott az együttműködések, kooperációk kiszélesítésének, a gazdaságba történő beágyazódásnak, a fokozottabb társadalmi szerepvállalás kibontakozásának*.

A felsőoktatási hálózat szétaprózottságát és az intézmények számának a csökkentését a lehetséges regionális, szakági kooperációk és integrációk figyelembe vételével kívánták végrehajtani. Felismerték ugyanis, hogy az intézményhálózat korszerűsítésében fontos szerepe van az ágazati koordinációnak és az új szervezeti, együttműködési keretek megteremtésének. A felsőoktatás 1984. évi fejlesztési terve és az 1985. évi oktatási törvény nyomán, a nyolcvanas évek második felében a Művelődési Minisztérium előterjesztést állított össze a felsőoktatási intézményhálózat korszerűsítésére. Ebben célul tűzték ki az intézmények közötti regionális együttműködés továbbfejlesztését és az egy régióban lévő felsőoktatási, kutatási és termelő szervezetek szakmai kooperációjában rejlő lehetőségek eredményesebb kihasználását. Az intézményhálózat korszerűsítése során már szemponttá vált az egyes régiók, illetve megyék szakemberszükséglete.

A felsőoktatás racionalizálásának regionális vonatkozása nehezen feloldható ellentmondások jegyeit viselte magán. Tovább kívánták csökkenteni a főváros túlsúlyát, azonban a nyolcvanas évek közepére felismerték azt is, hogy *Budapest centrum szerepe miatt a kooperáció és az integráció lehetőségei meglehetősen szűlesek*, annak ellenére, hogy a főbb nemzetgazdasági ágazatokat vidékre decentralizálták. Az egyetemi képzést továbbra is koncentráltan tervezték kezelni, a műszaki felsőoktatás kérdését pedig a műszaki fejlesztés gyorsításának feladataival kívánták összehangolni.

A felsőoktatási intézmények és a kutatóintézetek között nem alakult ki szabályozott és rendszeres kapcsolat. Ennek oka abban keresendő, hogy az *1949. évi XXVII. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról* az elméleti és alkalmazott kutatásokat az Akadémia hatáskörébe utalta. *Az egyetemek tudományos kutatási tevékenysége az 1950-es évek elejétől kezdve rohamosan csökkent és a kialakuló kutatóintézeti hálózattal szemben a háttérbe szorult.* Csupán a nyolcvanas évek felsőoktatás fejlesztési koncepciójában körvonalazódott az a célkitűzés, hogy az egyetemeken növelni kellene a kutatások – alapkutatások – részarányát, biztosítva ezzel az egyetemek aktívabb szerepét a kutató-fejlesztő hálózaton belül.

Ezen előzményeket követően született meg az *1985. évi I. törvény az oktatásról*, amely a felsőoktatási intézménytípusokat egyetemekre és főiskolákra szűkítette (G. Karácsony, 2014). 1988-ban a minisztertanács áttekintette a közoktatás és a felsőoktatás fejlesztési programjáról szóló *2008/1984. (V.28.) MT határozat* végrehajtásának a helyzetét. A teljesítés mértékében és az egyes határidők teljesítésében elmaradást tapasztaltak. Ekkor már a műszaki, tudományos fejlesztési és szerkezetátalakítási célok

elérésének, valamint a társadalmi haladás és a gazdaság versenyképességének egyik deklarált feltételeként tekintettek a szellemi tőkét, a szaktudás gyarapítását, melyek fő alkotó műhelyeinek az egyetemeket tekintették.

A felsőoktatás korszerűsítésének 1990-ig szóló cselekvési programja előtérbe állította a képzés tartalmi korszerűsítésének meggyorsítását, a felsőoktatás fokozottabb részvételét a társadalmi, gazdasági kibontakozás folyamatában és a növekedés feltételeinek javításában. A megújulás szellemi és emberi tényezőinek javítása érdekében szorgalmazták a felsőoktatás minőségi fejlesztését, a képzés folyamatos tartalmi korszerűsítését és a tantárgyi programok fejlesztését. Támogatták a műszaki, tudományos fejlődés gyorsítását szolgáló olyan új szakképzési ismeretek és módszerek meghonosítását, amelyek elősegíthetik a népgazdaság szerkezetváltását.

A felsőoktatási intézmények szakági, intézményközi és regionális együttműködéseinek bővítése érdekében felkérték a bankokat és a pénzügyintézeteket arra, hogy hitelezési tevékenységükkel támogassák a felsőoktatást, a kutatást, a tudományos és műszaki fejlesztést, valamint a termelés korszerűsítését szolgáló szakmai és regionális műszerközpontok, innovációs parkok, kutatási centrumok, kísérleti üzemek és közös vállalkozások létrehozását. Az intézményhálózat szétagoltságának a csökkentése, az egyetemek szelektív fejlesztése és az oktatás tartalmi korszerűsítése évtizedeket váratott magára. Némi ellentmondást jelentett az a tény, hogy a kilencvenes évek elejére a felsőoktatást elérte az a demográfiai hullám, ami szükségessé tette az infrastrukturális feltételek javítását. Mindezen célkitűzések azt az érdeket is szolgálták, hogy a nemzetgazdaság fejlődéséhez szükséges szellemi potenciál a megfelelő időben rendelkezésre álljon (2008/1984. (V.28.) és 1047/1988. (VI.21.) MT határozatok).

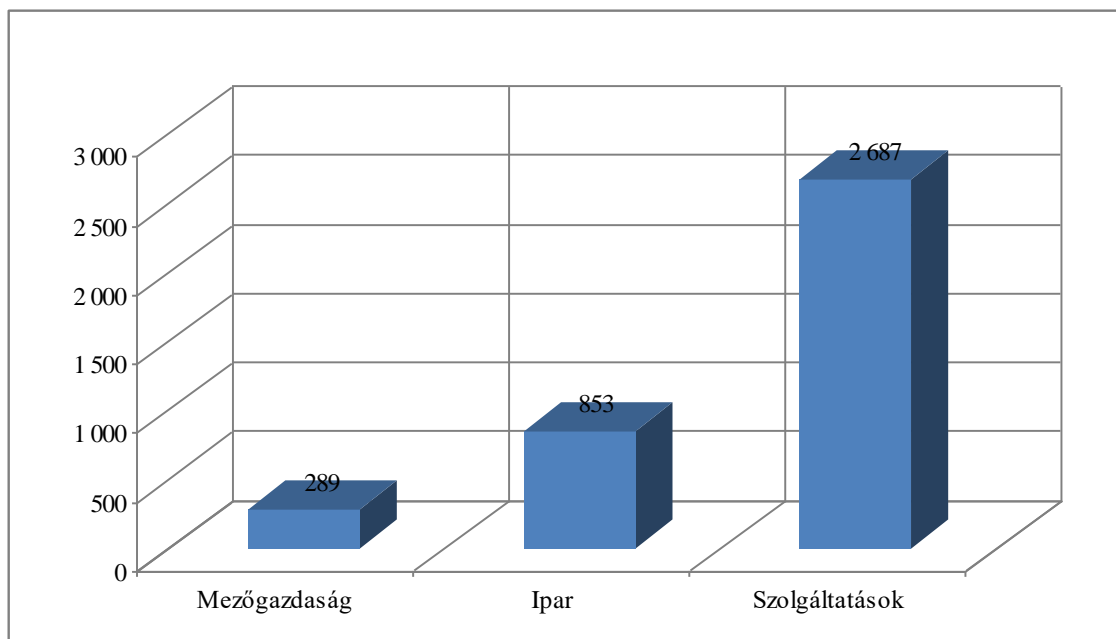
4.5. Magyarország gazdasági szerkezetének és a felsőoktatás funkcióinak transzformációja az európai integrációban

4.5.1. A rendszerváltozás társadalmi és gazdasági hatásai

A rendszerváltozást követően a tervgazdálkodást ismételten a piacgazdaság, az állami tulajdont pedig a magántulajdon váltotta fel. Majd negyven év elteltével a történelem megismételte önmagát. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát – az európai szocialista országok társadalmi, gazdasági rendszerük összeomlásával – 1991-ben feloszlatták. A kelet-közép-európai országok vezetői felismerték, hogy a piacgazdaságba történő átmenet akkor lehet a leghatékonyabb, ha együtt valósítják meg. A Visegrádi Négyek (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) vezetői

1991 elején megállapodtak abban, hogy közösen törekednek országaik felvételére az Észak-atlanti Szövetségbe és az Európai Unióba. Még ugyanezen évben Magyarország aláírta az Európai Unióval való társulási szerződést, amely 1994-ben lépett életbe. Az ország 2004-ben vált az unió teljes jogú tagjává.

Ebben a gazdasági integrációban, a tagállamok egyik fő célkitűzése az egységes európai belső piac megteremtése volt. A belső piac egy olyan belső határok nélküli térség, amelynek keretei között biztosított az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása. A belső piac egységesebbé válását hivatottak szolgálni a kohéziós és strukturális források is, melyeknek Magyarország is a kedvezményezettje. 1998 és 2008 között az Európai Unió gazdasága évente átlagosan 2,1 százalékkal növekedett, a szolgáltatási szektor 2,8 százalékkal. Hazánk – nettó szolgáltatásexportőrként – haszonélvezője volt ennek a növekedésnek. A 2004 óta csatlakozott tagállamok körében a GDP arányában vizsgált szolgáltatáskereskedelem volumene viszonylag magas (8. ábra).

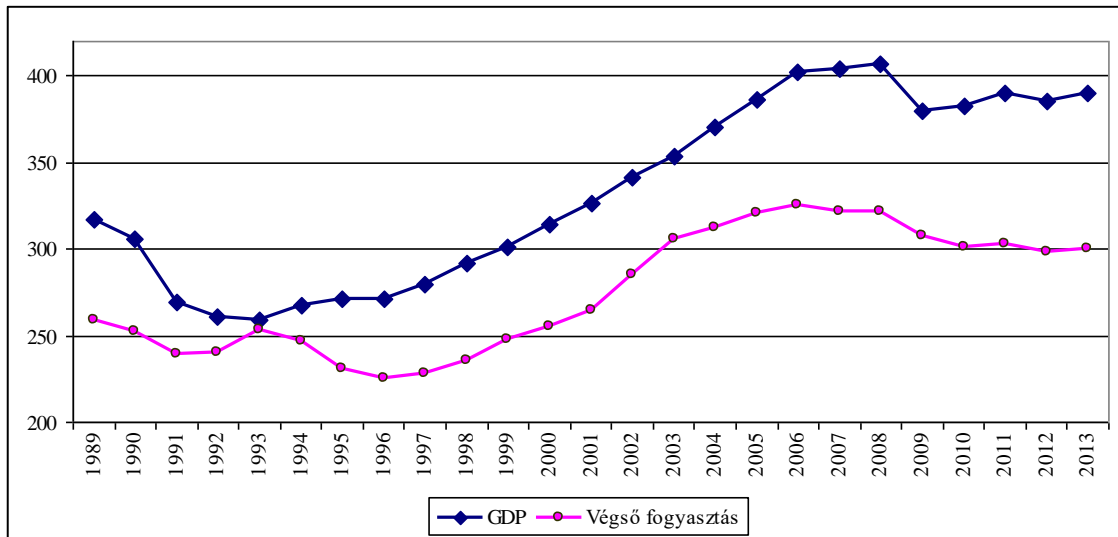
8. ábra: A GDP termelésében foglalkoztatottak ágazati megoszlása (2013)

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: adatok ezer fő.

A kilencvenes évek elején – az államberendezkedés változásának hatásaként – a társadalom még eufórikus állapotban volt, csak hogy az országnak komoly gazdasági visszaeséssel és ennek társadalmi hatásaival kellett szembesülnie (9. ábra). A magyar gazdaságnak egyidejűleg több változáshoz kellett igazodnia. Az államszocializmusból a

piacgazdaságba történő átmenethez, a gazdaság szerkezeti és technológiai transzformációjához, a globalizáció hatásaihoz és nem utolsósorban az európai gazdasági és politikai integrációs folyamatokhoz (Enyedi, 2000).

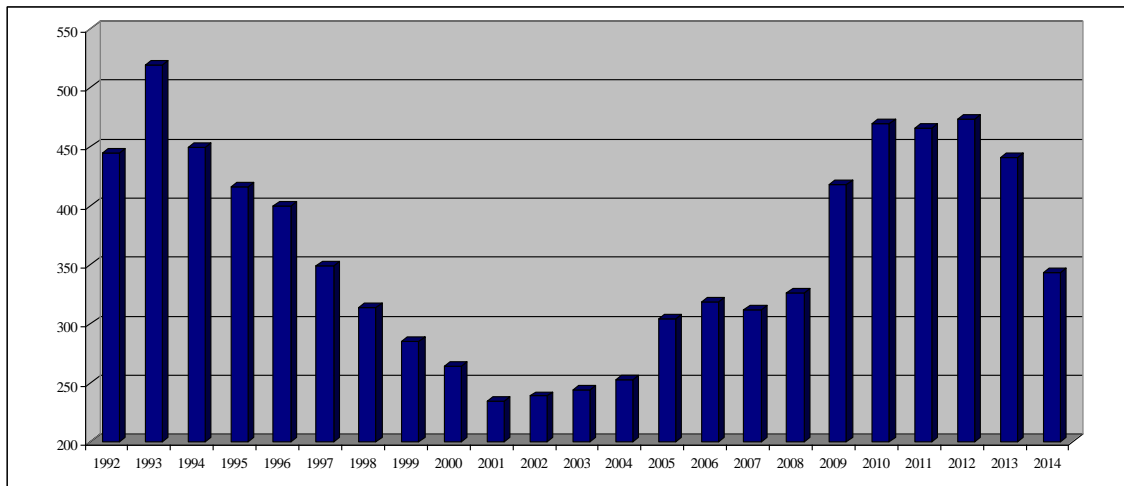

9. ábra: A GDP és a végső fogyasztás alakulása Magyarországon (1989–2013)

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: 1960=100.

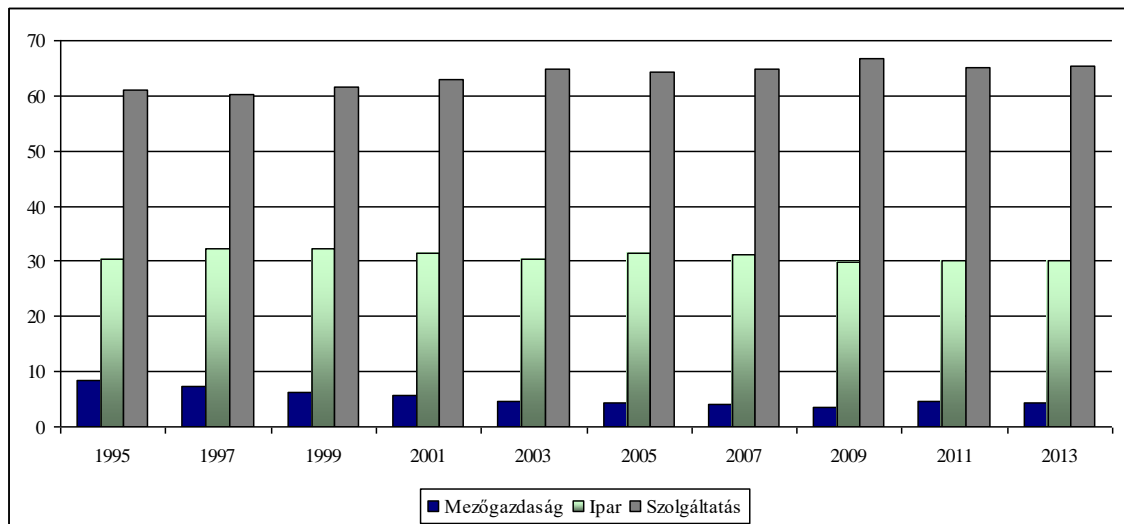
A gazdaság kényszerű transzformációjának a gyorsaságával, a globalizáció impresszióival, a társadalom és az újonnan kiépülő magángazdaság nem tudott lépést tartani. A piaci viszonyok újbóli kialakítása a nemzeti össztermék visszaesését okozta, tömegessé vált a munkanélküliség (10. ábra), amely az ország egyes területi egységeit differenciáltan érintette. A munkaerőpiac területi különbségei a korábbi gazdasági szerkezet átalakulásának a következményeként alakultak ki (Horváth, 2004). Az ország nemzeti jövedelme csupán az ezredfordulóra érte el, majd haladta meg a rendszerváltozás előtti szintet.

10. ábra: A munkanélküliek számának alakulása Magyarországon (1992-2014)
 Forrás: KSH (2015) adatok alapján saját szerkesztés.

A rendszerváltozást követő első évtizedben, a tartós válsággal jellemezhető magyar térségeket még az elavult gazdasági szerkezet megmerevedése jellemezte. A globális gazdasági rendszerek terjedése és a gazdasági szerkezet átalakulása a kilencvenes évek első szakaszában elérte Magyarországot is, amely együtt járt a demokratikus államberendezkedés hatására megnyílt gazdasági, politikai és társadalmi környezet transzformációjával. Ennek eredményeként a terciarizálódás üteme az ország valamennyi régiójában felgyorsult és általánossá vált (11. ábra). A változások eredményeként Magyarország gazdasági szerkezete ma már az Európai Unió átlagának felel meg. (Rechnitzer, 2009)

A gazdasági szerkezet átalakulásának megkülönböztetett szerepe van egy adott ország területi struktúrájának összetételében, valamint termelési szerkezetének korszerűségében. *A régiók gazdasági szerkezetének a változása* párhuzamosságot mutatott a főbb nemzetgazdasági ágak trendjeivel és a globalizáció tendenciáival. Mint ahogyan Európában, úgy Magyarországon is általános jellemzője a szolgáltató szektornak a centrumtérségekben tapasztalható koncentrált jelenléte, amely azt vetítheti előre, hogy a területi különbségek vélhetően ebben a szektorban is tartósan fennmaradnak.

11. ábra: A bruttó hozzáadott érték ágazati megoszlása (%), (1995–2013)
 Forrás: KSH (2015) adatok alapján saját szerkesztés.

4.5.2. Az Európai Unió ágazati politikája

Az Európai Unió ágazati politikájában számos, az egységes piacot kiegészítő politikát dolgozott ki. Az átfogó és harmonikus fejlődés előmozdítása érdekében a gazdasági, társadalmi és területi kohézió megerősítésére fókuszál, a különböző régiók fejlettségi szintjei közötti különbségek redukcója céljából. Ennek keretében kiemelt figyelmet kapnak a vidéki térségek, az ipari átalakulás által érintett térségek, továbbá a súlyos és állandó természeti, vagy demográfiai hátrányban lévő régiók. A közösség forrásainak egy jelentős részét, a kohéziós célok megvalósításának szolgálatába állítja. Ennek részét képezi a gazdaságpolitikák összehangolása és a strukturális alapok által nyújtott pénzügyi eszközök.

Az Európai Bizottság hatodik jelentése a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról nagy hangsúlyt fektet a „testre szabott” területfejlesztési politikára, kiemelt figyelmet fordítva a kutatás-fejlesztésre, az innovációra, az oktatásra és képességekre, a közlekedésre és az összeköttetésekre vonatkozó nemzeti szakpolitikák eltérő területi hatásainak mérséklésére. A kelet-közép-európai tagállamok régióinak versenyképességét vizsgálva a Bizottság megállapította, hogy a fővárosok többsége rendkívül versenyképes, de nem termelnek semmilyen mérhető áttételes hatást más régiók javára. Ezekben az országokban még a főváros-közeli régióknak sincs érzékelhető nyeresége és előnye a közelségből, miközben számos fejlettebb tagállamban a fővárosok szomszédságában lévő régiók versenyképessége is magas (*Európai Unió*, 2014).

Az európai történelem hosszú évszázadai alatt kialakult területi különbségek mérséklését szolgáló európai uniós infrastruktúra és gazdaságfejlesztési programokra irányuló kutatások igazolták, hogy a jelentős támogatások ellenére csak akkor következnek be változások, ha az uniós támogatások felhasználásában több évtizedes és következetes strukturális politika érvényesül. Ezt támasztja alá a kedvezményezett (15. táblázat), illetőleg a jelentős munkanélküliséggel sújtott települések magas aránya is (Horváth, 2004).

15. táblázat: Kedvezményezett települések száma Magyarországon (2015)

Régiók	Települések száma	Társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett települések száma	Jelentős munkanélküliséggel sújtott települések száma
Dél-Alföld	254	89	37
Dél-Dunántúl	656	333	265
Észak-Alföld	383	225	209
Észak-Magyarország	610	269	221
Közép-Dunántúl	401	41	26
Közép-Magyarország	188	3	1
Nyugat-Dunántúl	657	93	80
Összesen	3149	1053	839

Forrás: Területi Információs Rendszer (2015).

Megjegyzés: a 105/2015 (IV.23.) kormányrendelet alapján jelentős munkanélküliséggel sújtott településnek számítanak azok, amelyek esetében a munkanélküliségi ráta meghaladja az országos átlag 1,75-szörösét.

A területi fejlettség és elmaradottság a társadalmi és gazdasági folyamatok összességéből adódó strukturális hatások eredménye. A társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett települések aránya 33,44%, a jelentős munkanélküliséggel sújtott településeké pedig 26,64%. A Közép-magyarországi régió nélkül a társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett települések aránya 35,46%, a jelentős munkanélküliséggel sújtott települések aránya 28,27%. Az egyes régiókon belül jelentős aránytalanságokat tapasztalhatunk. Ennek konklúzióit akként értékelhetjük és summázhatjuk, hogy a régióknak nem a hagyományos infrastrukturális elemek fejlesztésére, hanem a modern területfejlesztési hajtóerőkre kell koncentrálniuk (innováció, üzleti szolgáltatások, modern iparszervezési megoldások, humán erőforrás-fejlesztés). Az autarkia érájában az iparosítás alakította egy régió gazdasági teljesítőképességét, ma viszont az ipar versenyképes ágazatai és a hozzájuk kapcsolódó termelési vertikumok (szolgáltatások) befolyásolják a regionális gazdaságok fejlődését (Horváth, 2004).

A 21. században, a globális társadalmi, gazdasági folyamatok eredményeként, a tudásalapú gazdaság kiépülésére került a hangsúly. Ebben a típusú gazdaságban csak azok a területi egységek (országok, régiók) lehetnek versenyképesek, amelyek a termelési szerkezetüket magas hozzáadott értéket (tudás) tartalmazó termékek és szolgáltatások előállítására programozzák át (Gál, 2005). Ennek feltétele, hogy a régi és az új ágazatok között az erőforrások áramlása kapcsolatot teremtsen, amely támogatja a termelési és szolgáltatási vertikumok fejlődését. Az államberendezkedés formáit és a gazdasági integrációkból eredő fejlesztési prioritásokat tekintve, az államszocializmus tervgazdasága a makroökonómiai szerkezetváltásoknak kedvezett, míg *az európai gazdasági integráció a mikrostrukturális szerkezetváltásokat preferálja*, amely a történelem folyamán kialakult területi különbségek és egyenlőtlenségek mérséklését hivatott szolgálni.

A gazdaság átrendeződésére kedvező hatást gyakorló tényezők sorában fontos szerepet kell tulajdonítanunk az európai integrációs kapcsolatoknak azokban az országokban, amelyek az elmúlt két évtizedben az Európai Unióval társulási szerződésre léptek. A csatlakozási partnerség alapkövetelménye volt ugyanis, hogy a leendő tagállamoknak hatékony területfejlesztési politika alkalmazására kell felkészülniük, gazdaságpolitikájukban a területi különbségek csökkentését szolgáló célokat és eszközöket kell alkalmazniuk, új intézményeket kell alapítaniuk, illetve meg kell teremteniük a regionális kohézió határokön átnyúló fejlesztésének lehetőségeit (Horváth, 2004).

4.5.3. A magyar felsőoktatás funkcióinak fejlesztési direktívái az ezredfordulón

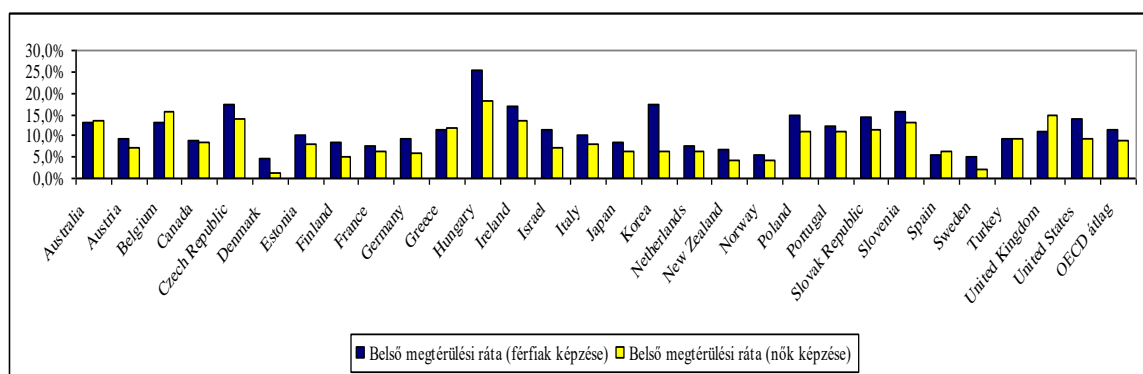
4.5.3.1. A felsőoktatás és az integrált területfejlesztés összefüggései

A felsőoktatás gazdasági és társadalmi hatása nemcsak hogy vitathatatlan, de a múlt század közepétől már számszerűsíthető is (12. ábra). Nemzetközi viszonylatban már a huszadik század második felének kezdetén felismerték, hogy az ágazat nemcsak egy-egy ország, hanem egy-egy régió fejlesztésének lehetőségeit is magában hordozza. Emiatt a nemzetközi gyakorlatban a regionális politika fejlesztési eszköztárában kitüntetett szerepet kapott a felsőoktatási intézmények területileg decentralizált telepítése.

A hátrányos helyzetben lévő rurális térségek, továbbá az ipari szerkezetváltásra kényszerülő régiók felzárkóztatási és fejlesztési koncepcióinak fókuszában a

felsőoktatási ágazat tér-specifikus dimenzióinak tudatos újragondolása és fejlesztése állt. A hetvenes években olyan térségekbe telepítettek felsőoktatási intézményeket, amelyek kedvezőtlen gazdasági szerkezettel, illetve hanyatlófélben lévő ágazatokkal rendelkeztek.

A felsőoktatás regionális szemléletű fejlesztése és egy-egy térség gazdasági szerkezetével történő összehangolása nemzetközi viszonylatban azt eredményezte, hogy az ágazat decentralizálttá vált, megszűnt a fővárosok elsődleges dominanciája és valamennyi országban többpólusú intézményhálózat alakult ki a térségi átstrukturálódás eredményeként (Rechnitzer, 2009).

12. ábra: Belső megtérülési ráta a felsőoktatásban, OECD országok (2009)
 Forrás: OECD, Education at a Glance (2013) indikátorok alapján saját szerkesztés.

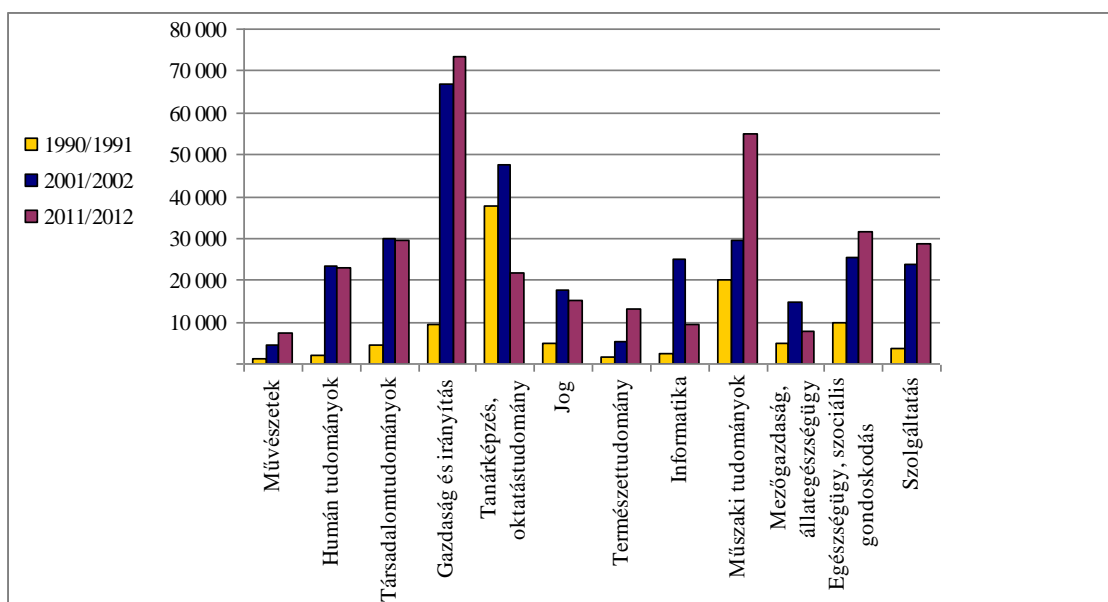
A felsőoktatás területileg decentralizált telepítésének egyik legismertebb európai példája Írország észak-nyugati részén Shannon városa, ahol integrált területfejlesztési koncepció keretében főiskolát létesítettek. A helyi gazdaság fejlesztése céljából repülőteret építettek, továbbá vám és adómentes ipari övezetet hoztak létre, ahová többségében nemzetközi társaságok települtek be, ami ösztönzőleg hatott a munkaerőpiaci keresletre. Írország észak-nyugati részének a területi diszparitása az integrált területfejlesztésnek köszönhetően fokozatosan mérséklődni kezdett.

4.5.3.2. *A felsőoktatás szabályozási feltételrendszere és az ágazat korszerűsítésének direktívái az ezredfordulón*

A rendszerváltozást követő évtizedig, *a felsőoktatási ágazat* – a történelmi múlt sajátos jegyeit magán viselven – *nem rendelkezett önálló jogi szabályozással és gyakorlatilag átfogó fejlesztési koncepcióval sem*, a Klebelsberg Kunó miniszterségével fémjelzett 1922–1931 közötti periódus kivételével. A magyar felsőoktatás fejlesztésére 1992-ben

készült el az a döntés-előkészítő tanulmány, amely szoros kapcsolatban állt a felsőoktatási törvény tervezetének előkészítő munkálataival. Az ágazati koncepció keretében az ezredfordulóig terjedő időszakra vonatkozó fejlesztési elvek fókuszában az állt, hogy Magyarország európai felzárkózásában, a gazdasági és társadalmi transzformációban, a tudományos kutatás átalakításában a felsőoktatás kulcsszerepet játszik és képes növelni a magyar gazdaság és társadalom versenyképességét.

A fejlesztési elképzelések akként irányultak a képzési szerkezet és az intézményhálózat átalakítására, hogy *az egyetemek multidiszciplináris, több karral rendelkező, regionálisan integrált intézményekké váljanak* oly módon, hogy a transzformáció folyamatában – a gazdasági és társadalmi fejlődéssel szinergiában – a diplomával rendelkezők szerkezete is átstrukturálódjon (13. ábra). A műszaki intézmények integrációs folyamatában kiemelt előnyt jelentett a regionális multidiszciplináris szerveződés. Nemzetközi összehasonlításban ugyanis *az egyetemi szintű oktatás feltételezte az adott terület legelmélyültebb művelését, azaz annak kutatását* és fejlesztését. A műszaki egyetemek ezeknek az elvárásoknak a teljesítéséhez szükséges feltételeket a múltban csak esetlegesen és korlátozottan, elsősorban szerződéses munkákra alapozva tudták teljesíteni.

13. ábra: A hallgatói létszám változásának tendenciái az ISCED képzési területek szerinti bontásban
Forrás: KSH (2013) adatok alapján saját szerkesztés.

A hallgatói létszámfejlesztés egyrészt a tudományegyetemekre fókuszált, mértékét pedig a társadalmi igények, azaz a felsőfokú tanulmányokat folytatni kívánók száma és

a nemzetgazdasági szektorok egyre differenciáltabb diplomás szakemberek iránti kereslete határozta meg.

A fejlesztési irányelvek között megkülönböztetett figyelmet kapott a termelő és szolgáltató vállalatokkal, intézményekkel való kapcsolattartás és együttműködés. Ennek legfontosabb megnyilvánulási formáit a termelési és műszaki fejlesztési feladatok, az innováció, a technológiai transzfer, a szaktanácsadás és a továbbképzés ellátásában jelölték meg. A vállalkozások tevékenységét ösztönző területek közül az innovációs tevékenység és szolgáltatás, a technológiai transzfert támogató K+F tevékenység, a vállalkozásokat támogató szolgáltatások köre, illetőleg a termelési és termelésfejlesztési szaktanácsadás került kiemelésre. A fejlesztési elvek megvalósításának egyik elengedhetetlen feltételét jelentette *az egyetemi és a kutatóintézeti hálózatok integrációja*, kooperációja és fejlesztése. A másik hangsúlyos kritériumot az oktatási és kutatási ágazatokon belüli és ágazatok közötti – a közoktatás, a szakoktatás, az Akadémia, az OTKA, az innováció és a felsőoktatás – összhang megteremtése jelentette (*Felsőoktatás-fejlesztési Tárcaközi Vegyes Bizottság, 1992*).

Az első önálló felsőoktatási törvény 1993-ban született meg, amely a rendszerváltozást követő években az egységes, demokratikus állami berendezkedésnek és a modern európai elveknek megfelelő szabályozást jelentett. A törvény a magyar felsőoktatás jövőbeli fejlesztésének csupán átfogó kereteit jelentette, de az ágazat korszerűsítésének tartalmi problémáit nem oldotta meg. Ennek az áthidalása érdekében a szabályozásban rögzítésre került, hogy a kormánynak a felsőoktatás fejlesztési tervére vonatkozó törvényjavaslatot 1994 végéig az Országgyűlés elé kell terjesztenie (*1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról*). Az ágazat fejlesztési célkitűzéseit összegző *Magyar Universitas Program* (1994) a megnövekedett hallgatói létszámnak megfelelő infrastrukturális fejlesztésekre, a minőségi képzés megteremtésére, a nemzetközi szinten is versenyképes tudás biztosítására, a hallgatók támogatására és mobilitására, az egyenlő esélyek megteremtésére, a K+F kapacitások bővítésére, a teljesítmény többszintű honorálására, a színvonalas oktatói és kutatói munkához szükséges feltételek megteremtésére, valamint a felsőoktatás és a gazdaság közötti kapcsolat intenzívebbé tételére fókuszált.

Egy évtizeddel később, 2003-ban újabb felsőoktatás fejlesztési koncepció született, ami a magyar felsőoktatás modernizációját, az Európai Felsőoktatási Térséghez való csatlakozást, az intézmények belső szervezeti és működési kérdéseit érintette. Az Európai Unióhoz és az Egységes Európai Felsőoktatási Térséghez történő csatlakozás

okán 2005-ben új felsőoktatási törvény született (2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról). Az integrációs folyamatok támogatásához az állam 1998-ban világbanki kölcsönt kapott, többek között az ezredfordulón végrehajtott intézményi integrációk végrehajtására. Az új szabályozást az Állami Számvevőszék kritikával illette a tekintetben, hogy nem előzte meg átfogó, megalapozott, hosszabb távú felsőoktatási stratégia elkészítése, csupán koncepcionális szakmai programok készültek. A stratégiai célkitűzések hiányában a szaktárca sem készítette el a felsőoktatás rendszerének fejlesztési terveit, beleértve a középtávú fejlesztési elképzeléseket is (Állami Számvevőszék, 2009).

Alig hat esztendő elteltével újfent egy újabb átfogó szabályozás készült a nemzeti felsőoktatásról (2011. évi CCIV. törvény). A törvény megalkotását követően, 2014-ben készült el a felsőoktatás – másfél évtizedet átfogó – hosszú távú fejlesztési koncepciója („Fokozatváltás a felsőoktatásban”). A stratégiában ismételten megjelenik a felsőoktatási intézményhálózat racionalizálása (16. táblázat) és az ország térszerkezetéhez igazodó intézményrendszer kialakítása és ezzel párhuzamosan az intézményi profilok differenciálása oly módon, hogy az egyes intézménytípusok (egyetem, alkalmazott tudományok egyeteme, közösségi főiskola) az elsődleges funkciójuknak megfelelően működjenek. Az intézményi profilok differenciálása során hangsúlyosan jelenik meg az a szándék, hogy a vállalati, munkaadói kapcsolatrendszer megerősítésével, a munkaadói igények épüljenek be a képzésekbe.

16. táblázat: A felsőoktatási intézmények számának alakulása Magyarországon (1993-2011)

Intézmény típusok	Az intézmények száma		
	1993	2005	2011
Állami egyetem	25	18	20
Nem állami egyetem		7	7
Egyházi egyetem	5		
Állami főiskola	34	13	10
Nem állami főiskola		34	30
Egyházi főiskola	24		
Magán- és alapítványi főiskola	4		
Összesen	92	72	67

Forrás: 1993. évi LXXX. törvény, 2005. évi CXXXIX. törvény, 2011. évi CCIV. törvény 1. számú mellékletei alapján saját szerkesztés.

Az egyetemekkel szembeni elvárásként jelenik meg, hogy az intézmények – a Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia által kijelölt specializációkkal és irányokkal

összhangban – vegyenek részt a technológia-intenzív vállalatok (elsősorban KKV-k) innovációs kompetenciájának felépítésében. Ennek egyik előfeltétele a tudásháromszög elemeinek az erősítése, az intézmények közötti K+F+I hálózatok kialakítása és nemzetközi beágyazottságuknak a fokozása. Kritériumként jelenik meg az egyetemek aktivitásának növelése a társadalmi kihívások kezelésében, a társadalmi innováció terjesztésében és a helyi gazdaságfejlesztésben („*Fokozatváltás a felsőoktatásban*”, 2014).

Míg a dualista és az autark integrációs korszakokat azzal a közös ismérvvel jellemeztük, hogy a felsőoktatás szabályozására csupán olyan kezdeményezések történtek, melyek a jogalkotás szakaszába már el sem jutottak, addig – a rendszerváltozást és az ezredfordulót követő periódus vonatkozásában – azt állapíthatjuk meg, hogy a felsőoktatás szabályozási környezete rendkívül rapid módon változik részben külső, részben pedig belső tényezők hatására.

4.6. A gazdaság szerkezetének transzformációja az integrációs periódusokban

A mezőgazdasági ágazatok élőmunka-felhasználás igényesek, az ipari termelés növekedésében – a piacgazdasági viszonyok között – a tőkeigényes ágazatok dominálnak, a szolgáltató és a kvaterner szektorban pedig a tudás-intenzív ágazatok a meghatározóak.

A dualizmus érájában a munkaerő-piacon az iparosodásnak nem volt elszívó hatása az ágazat tőkeigényes jellege miatt, de azt eredményezte, hogy a mezőgazdaságból kiszorult munkaerő körében jelentős migrációs hullámot indított el. Ugyanakkor a mezőgazdaság és az ipar között kapcsolatot teremtett egyrészt a munkaerő áramlása, másrészt – a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozása okán – az egymásra épülő munkafolyamatok is. A munkafázisok nem a primer és a szekunder szektor egésze, hanem a feldolgozóipar által érintett mezőgazdasági és ipari ágazatok között alakítottak ki egymásra épülő termelési vertikumokat. A prosperáló ipari ágazatok mellett a mezőgazdaság ágazati szerkezetének átalakulása – és ennek mentén a primer és a szekunder szektor fejlődése – oly módon ment végbe, hogy a korábbi mezőgazdasági tevékenységek egy része továbbra is az agrárágazatban maradt, egy részük pedig kivált az agráriumból és önálló ipari vállalkozássá alakult át. Annak ellenére, hogy a szekunder szektor földrajzi elhelyezkedését elsősorban a természeti erőforrások és a nyersanyaglelő helyek határozták meg, a tér-specifikus jellemzőit tekintve mégis

decentralizált volt és az ipartelepek többségét általában az ágazatok diverzifikációjával jellemezhetjük. A nehéziparhoz kapcsolódó vasúti fejlesztések révén a térben kirajzolódtak azok az erővonalak, amelyek mentén az iparosodás lezajlott. A térbeliség szempontjából az ipari forradalom paradigmáját többek között a centrum-periféria viszony kérdésfelvetései feszegették. A vasútépítés nemzetközi összeköttetést teremtett az árutermelő rurális vidékek központjai és az ipari centrumok között, ami *az ország belső területi diszparitásának növekedéséhez* vezetett. A centrumok közötti kapcsolatok intenzifikálódtak és ösztönzőleg serkentették egymás fejlődését. *A térben egyenetlen növekedés hatásai megjelentek a társadalom migrációs tendenciáiban is.* Azok a térségek váltak a külső és belső vándorlás gócpontjaivá, ahol a gazdaság a legkevésbé volt fejlett, magas volt a népsűrűség, gyenge minőségű a termőföld és erős volt a területi kapcsolódás a hagyományos és hanyatló iparágakkal.

Az autarkia érájában a piacgazdaság feltétel és intézményrendszereinek felszámolásával megszűnt a kapcsolat a gazdasági ágazatok, a piac és a fogyasztók között. *A gazdaságban a legsúlyosabb szerkezeti aránytalanság* az ipar és a mezőgazdaság között alakult ki, ami gátat szabott a termelés további fejlődésének. A homogén nemzetgazdasági struktúra problémakörét tovább súlyosbította az a tény, hogy az iparon belül azokat az alapanyag-termelő ágazatokat fejlesztették, melyeknek Magyarországon nem voltak meg a természeti feltételei. *Az országot számottevő területi és települési egyenlőtlenségek osztották meg.* Jelentős volt a főváros ipari és települési túlsúlya és a hagyományos ipari régiók infrastrukturális előnye az Alfölddel és a Dél-Dunántúllal szemben. A diszparitás mérséklését az elmaradott térségek és települések iparosításától várták, ami irányt szabott a terület és településfejlesztési politikának is. A terület és településfejlesztési törekvések eredményeként sajátos fejlődés következett be Magyarországon: bizonyos térségek és települések rendkívül dinamikusan fejlődtek, mások kifejezetten hanyatlásnak indultak és válságba kerültek. A korszak negyven esztendejének gazdaság és iparpolitikája összességében úgy jellemezhető, hogy az elmaradott országokban a kiterjedt iparosítási folyamat beindulása előtti tipikus szituációt akként írhatjuk le, hogy feszültség van a gazdasági ágazatok tényleges állapota, az iparosítási folyamat útjában álló akadályok és a fejlődésben rejlő nagy ígérek között. *Ennek a tipikus szituációnak és az autark gazdaságnak a paradoxona,* hogy a felsorolt tényezők közötti feszültség – az autarkia jellemzői okán – olyan folyamatot generál, amit nem lehet gazdaságpolitikai eszközökkel feloldani, s ez az adott társadalmi rendszer alapelemeire való széthullásához, dezorganizációjához vezet,

melynek kiváltó tényezője a társadalmi és gazdasági rendszer belső ellentmondásainak folyamatos kiéleződése.

A rendszerváltozást követő első évtizedben a magyar nemzetgazdaságban jelentős szerkezeti átalakulás ment végbe, amelynek mértéke nem, iránya viszont minden térségben azonos volt. A tartós válsággal jellemezhető magyar térségeket ebben a periódusban még az elavult gazdasági szerkezet megmerevedése jellemezte. A globális gazdasági rendszerek terjedése és a gazdasági szerkezet átalakulása a kilencvenes évek első szakaszában érte el Magyarországot. Ennek hatásaként a terciarizálódás üteme az ország valamennyi régiójában felgyorsult és általánossá vált. A gazdaság kényszerű átalakításának a gyorsaságával, a globalizáció hatásával a társadalom és az újonnan kiépülő magángazdaság nem tudott lépést tartani, ami a nemzeti össztermék visszaesését okozta. A globalizációs impresszió mentén kialakuló tudásalapú gazdaságokban azok a területi egységek lehetnek versenyképesek, amelyek olyan gazdasági szerkezettel rendelkeznek, ami magas hozzáadott értéket (tudás) képviselő termékeket és szolgáltatásokat állít elő. Ennek feltétele, hogy a régi és az új ágazatok szerkezeti átstrukturálódásának során az erőforrások áramlása és az egymásra épülő munkafolyamatok olyan kapcsolatokat teremtsenek, amelyek támogatják a termelési és szolgáltatási vertikumok közötti kölcsönös kapcsolatok kialakulását és fejlődését. Az Európai Unió ágazati politikájában – az átfogó és harmonikus fejlődés előmozdítása érdekében – a gazdasági, társadalmi és területi kohézió megerősítésére fókuszál, melynek részét képezi a nemzeti gazdaságpolitikák összehangolása. Az Európai Bizottság is nagy hangsúlyt fektet a térben differenciált, „testre szabott” területfejlesztési politikára és – a gazdaság fejlődése szempontjából – kiemelt jelentőséggel bíró nemzeti ágazati szakpolitikák (kutatás-fejlesztés, innováció, oktatás, képesség, közlekedés, összeköttetés) eltérő területi hatásainak csökkentésére. A területi diszparitások mérséklését szolgáló strukturális és kohéziós támogatások ellenére azonban csak akkor következnek be változások, ha *az uniós támogatások felhasználásában* több évtizedes és következetes strukturális politika érvényesül.

4.7. A felsőoktatás funkcióinak transzformációja az integrációs periódusokban

A dualizmus korában az oktatás ügyének ugyan nem volt önálló szabályozása és fejlesztési koncepciója, de a gazdaság szerkezetének az átalakulása, növekedési dinamikája, a piacgazdaság intézményrendszereinek a kiépülése nyomán megjelenő és

diverzifikálódó igények elindították a felsőoktatás területén azokat a folyamatokat, amelyek hatására az intézmények szerkezete átstrukturálódott és térben differenciálódott. A gazdaság igénye mentén diverzifikálódó képzési szerkezet egyre szélesebb társadalmi körök számára tette lehetővé a felsőfokú képzésben való részvételt. A magyar korona országokban *két jelentős felsőoktatási centrum* alakult ki Budapesten és Kolozsvárott. A túlsúlyban lévő tradicionális képzéseket és a két felsőoktatási centrum dominanciáját az ellensúlyozta, hogy a fejlődő regionális hatókörű szakintézmények (műszaki, kereskedelmi, agrár és gazdasági) a kisebb vidéki centrumokban, a helyi gazdaság ágazati jellegével összhangban, az ipartelepek, illetve azok vonzáskörzeteiben jöttek létre. Ezzel ellentétben a tudományegyetemek és az országos hatókörű szakegyetemek (orvos és állatorvos képzés) a nagyvárosi centrumokba koncentráálódtak. A nemzetgazdasági ágazatok területileg decentralizált és differenciált fejlődése mentén, a gazdaság és a termelési vertikumok diverzifikálódó igényeivel párhuzamosan *átstrukturálódott a felsőoktatási intézményhálózat tér és képzési szerkezete*. Az I. világháborút követő trianoni békerendszer éppolyan drámai hatással volt a felsőoktatásra, mint a társadalomra és a gazdaságra. A dualizmus korában kialakult, jól tagolt intézményhálózat egy jelentős része – az ipartelepekkel együtt – kikerült a korábbi nemzetállami keretek közül, számos egyetem a magyarországi határokon kívül rekedt és *a felsőoktatás egypólusúvá vált*. Az 1922–1931 közötti dezintegrációs korszak felsőoktatás fejlesztésének fókuszában Trianon hatásának a mérséklése és ellentételezése állt. A korabeli kormányzat *az ágazat fejlesztési programjában a decentralizáció elveit érvényesítette*, a budapesti központú felsőoktatás helyett három vidéki város egyetemi központtá történő fejlesztését valósította meg (Pécs, Szeged, Sopron). Az oktatás egészét átfogó koncepció keretében több kutatóintézetet létesítettek és megkülönböztetett figyelmet fordítottak *a műszaki tudományok és a természettudományok* támogatására. Ennek köszönhetően a korszak reálértelmiségének eredményei fokozottabban jelentek meg a villamosági és gépiparban, a vegyiparban és a gyógyszeriparban.

Az autarkia korában – a társadalmi és gazdasági környezet kényszerű transzformációjával – *a felsőoktatás funkciói is átstrukturálódtak*. Az iparpolitika nem csak a terület és településfejlesztés irányvonalait, hanem a felsőoktatási intézményhálózat átalakítását is meghatározta, melynek fókuszában a specializált szakegyetemek és szakfőiskolák létesítése állt. Az elméleti és alkalmazott kutatások a negyvenes évek végén az Akadémia hatáskörébe kerültek, emiatt *az 1950-es évek*

elejétől az egyetemek kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenységei súlytalanná váltak és a kialakuló akadémiai kutatóhálózattal szemben a háttérbe szorultak. Az egyetemek és a kutatóintézetek között pedig nem alakult ki szabályozott és rendszeres kapcsolat. Az egyetemek funkcióinak a korlátozása és behatároltsága gátolta az együttműködések, kooperációk létrejöttét, az egyetemek gazdaságba történő beintegrálódását és a fokozottabb társadalmi szerepvállalásuk kialakulását. Csupán három évtized elteltével, a nyolcvanas évek felsőoktatási fejlesztési koncepciójában kezdett körvonalazódni, hogy növelni kell az egyetemi kutatások részarányát és az intézmények aktívabb szerepvállalását a kutató-fejlesztő hálózaton belül. A fejlesztési koncepció hosszú távú célkitűzései között szerepelt a felsőoktatás regionális struktúrájának és a területi szakemberellátás igényeinek az összehangolása is. A homogén gazdasági szerkezetből eredő problémák ekkorra már nyilvánvalóvá váltak és a hetvenes évek végétől a klasszikus ipari válságágazatok dilemmái folyamatosan növekedtek. A mély krízisben lévő, ámde a nemzetgazdasági szerkezeten belül továbbra is domináns ipari ágazatok szakemberigényeihez illeszkedő regionális intézményi struktúra és az egyetemek háttérbe szorított kutatás-fejlesztési tevékenysége – a térségek ágazati jellegének függvényében, területileg eltérő hatással – egyes tudományterületek (elsősorban műszaki) válságához vezetett a kilencvenes évekre. A felsőoktatás racionalizálásának regionális vonatkozása más, nehezen feloldható ellentmondások jegyeit is magán viselte. Az autarkia érájában a főbb nemzetgazdasági ágazatokat vidékre decentralizálták, Budapest történelmileg kialakult túlsúlyát csökkentették, így a felsőoktatás földrajzi eloszlása ugyan arányosabbá vált, de a specializált vidéki intézmények szűk képzési profilja miatt a főváros és az egyes régiók közötti aránytalanságok fennmaradtak. A nemzetgazdasági ágazatok és a felsőoktatás szerkezetének a paradoxona, hogy Budapest centrum szerepe miatt a szakági kooperációk és az integrációk lehetőségei mégis szélesebbek voltak, mint a vidéki régiókban. Mint ahogyan a piacgazdaság intézményrendszerének a felszámolásával megszűnt a kapcsolat a gazdasági ágazatok, a piac és a fogyasztók között, úgy a felsőoktatás funkcióinak korlátozásával az intézmények is izolálttá váltak. Az oktatási és kutatási ágazaton belül számottevő strukturális aránytalanság alakult ki, ami gátat szabott az egyetemi funkciók fejlődésének (K+F+I+O). A hosszú távú tudatos gazdaságpolitika, az ágazati politikák és az egyes ágazatokon belüli koordináció hiányában, a gazdaságfejlesztési célkitűzéseket és a felsőoktatás fejlesztési koncepciókat nem sikerült összehangolni. Azokban a gazdaságokban, amelyekben a

domináns ágazat (államszocializmusban az ipar, a posztindusztriális korszakban a szolgáltatások) növekedési dinamikája, fejlődési tendenciája megtorpan, illetőleg hanyatlásnak indul és a területi egységek, az ágazatok, valamint a termelési vertikumok között nem alakul ki kapcsolat, *a gazdaság szerkezeti átalakulását gátolja* az, hogy a domináns vagy hanyatló ágazat fejlődőképes elemei nem tudnak kiválni és kapcsolatot teremteni más gazdasági ágazatokkal.

Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy ha a nemzetgazdasági ágazatokat területileg decentralizáltan és egyidejűleg differenciáltan, de ágazati kapcsolatok hiányában fejlesztik, továbbá az ágazatok működésének az alapfeltételei nem biztosítottak (iparnál alapanyag és természeti erőforrások, egyetemeknél kutatási tevékenység háttérbe szorítása, a homogén gazdasági szerkezethez illeszkedő szűk képzési profil), *a fejlesztési prioritások közötti szinergia hiánya* az adott területi egység diszparitásának konzerválódását és elmélyülését eredményezi.

A 20. század második felében, a fejlett ipari országok gyakorlata azt mutatta, hogy a hallgatói létszám növelése és a képzési struktúra diverzifikálása jelentős mértékben hozzájárult a társadalmi és gazdasági fejlődés felgyorsulásához, a munkamegosztás magasabb szintje pedig a társadalmi szolgáltatások kiszélesedését eredményezte. A korszerű ipari gazdaságokban az állami felsőoktatási rendszer további sajátos jellemzője a multidiszciplináris egyetemek kialakulása volt. Magyarországon némileg megkésve, a kilencvenes évek kezdetén bontakozott ki a felsőoktatásnak az a fejlesztési irányvonala, mely a képzési szerkezet és az intézményhálózat térstruktúrájának a transzformációja során, *multidiszciplináris, több karral rendelkező, regionálisan integrált egyetemeket* szándékozott létrehozni. A hallgatói létszámfejlesztés mértékét a társadalmi igények és a nemzetgazdasági szektorok egyre differenciáltabb diplomás szakemberek iránti kereslete határozta meg. A fejlesztési irányelvek között megkülönböztetett figyelmet kapott a termelő és szolgáltató vállalatokkal, intézményekkel való kapcsolattartás és együttműködés. A vállalkozások tevékenységét ösztönző területek közül az innovációs tevékenység és szolgáltatás, a technológiai transzfert támogató K+F tevékenység, a vállalkozásokat támogató szolgáltatások köre, illetőleg a termelési és termelésfejlesztési szaktanácsadás került kiemelésre. A kilencvenes évek elején a kooperációk kibontakozását hátráltatta a tulajdonosi szerkezet átalakulása, vagyis a magántulajdon újbóli megjelenése. A modern ipari országokban már az 1990-es évek elején az egyetemek jelentették a tudományos kutatás legfontosabb bázisait. Az egyetemek szervezetébe rendszerint közvetlenül beintegrálódtak a tanszéki kutatócsoportok, illetve

a nagyobb kutató és fejlesztőintézetek. Az európai tendenciáknak megfelelően, a fejlesztési elvek között kiemelt hangsúllyal jelent meg – az 1950-es évek elején kényszerűen szétválasztott – *egyetemi és kutatóintézeti hálózatok integrációja*, ami az egyetemi funkciók kiteljesedésének is kedvezett. Ennek elengedhetetlen kritériumát jelentette az oktatási és kutatási ágazatokon belüli és ágazatok közötti – a közoktatás, a szakoktatás, az Akadémia, az OTKA, az innováció és a felsőoktatás – összhang megteremtése. Közel egy évtizeddel később, 2014-ben készült a felsőoktatásnak egy újabb, hosszú távú fejlesztési koncepciója. A stratégiában újfent megjelenik a felsőoktatási intézményhálózat racionalizálása és az ország térszerkezetéhez igazodó intézményrendszer kialakítása, ezzel párhuzamosan az intézményi profilok differenciálása oly módon, hogy az egyes intézménytípusok az elsődleges funkciójuknak megfelelően működjenek. Az intézményi profilok differenciálásánál jelentős hangsúlyt kap az a szándék, hogy a vállalati, munkaadói kapcsolatrendszer megerősítésével, a munkaadói igények kerüljenek beépítésre a képzésekbe. Az egyetemekkel szembeni kíváncsalmként körvonalazódik, hogy – a Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia által kijelölt specializációkkal és irányokkal összhangban – vegyenek részt a technológia-intenzív vállalatok (elsősorban KKV-k) innovációs kompetenciájának felépítésében. Ennek egyik előfeltétele a tudásháromszög elemeinek az erősítése, az intézmények közötti K+F+I hálózatok kialakítása és nemzetközi beágyazottságuknak a fokozása. Szintén kritérium az egyetemek aktivitásának növelése a társadalmi kihívások kezelésében, a társadalmi innováció terjesztésében és a helyi gazdaságfejlesztésben. Magyarországon a 20. század második felében és a 21. század elején kezdtek kiteljesedni az egyetemek társadalmi és gazdasági funkciói. A felsőoktatást érintő folyamatos változások és kihívások hatására, tudatosan összehangolt ágazati politikák hiányában kezdtek beintegrálódni a társadalmi és gazdasági folyamatokba. Csakúgy, mint a gazdasági szerkezet átalakulása, az egyetemek szerepvállalásának változása is az európai tendenciákat követte. Az Európai Unióhoz történő felzárkóztatásban és csatlakozásban, az integrációs szövetség kohéziós és strukturális politikájában kitüntetett szerepet kapott *az innováció-orientált gazdaságfejlesztés*, amelyben a felsőoktatás – mint a jövőbeni növekedés alapját képező egyik szektor – megkülönböztetett figyelmet kap, hiszen az egyetemek már nem csupán követői a társadalmi és gazdasági változásoknak, hanem ma már hatással is vannak a gazdasági szerkezet strukturális arányainak elmozdítására és a gazdaság fejlődésére.

Az integrációs korszakok gazdaságának és felsőoktatásának sajátos jegyeit a 17. táblázatban összegeztük.

17. táblázat: A gazdaság és a felsőoktatás sajátos jegyei az integrációs periódusokban

Főbb jellemzők	Dualizmus	Államszocializmus	Európai integráció
GAZDASÁGI STRUKTÚRA			
Gazdaság	Prekapitalista, kapitalista	Autark	Kapitalista
Piacgazdaság intézményrendszerei	Kiépültek	Felszámolásra kerültek	Kiépültek
Tulajdoni forma	Magántulajdon	Állami tulajdon	Magántulajdon
Domináns gazdasági ágazat	Ipar	Ipar	Szolgáltatás
A domináns gazdasági szektor szükséglete	Tőke	Felhalmozás	Tudás, innováció
Ágazati fejlesztés irányvonalai	Harmonikus az ágazatok fejlődése és a termelési vertikumok közötti kapcsolat	Mezőgazdaság terhére történő erőltetett iparosítás	A szolgáltató szektor dominanciája mellett jelentős az ipari szektor aránya
Nemzetgazdasági ágazatok szerkezete	Heterogén	Homogén	Heterogén
A fejlődés hajtóerői	Ipari forradalom	Iparpolitika	Globális hatások, verseny
Térformáló erők	Gazdaság fejlődése	Iparpolitika	Globális hatások
FELSŐOKTATÁS			
A felsőoktatás önálló szabályozása	Nem volt	Nem volt	Van
A felsőoktatás fejlesztésének hajtóerői	Gazdasági fejlődés és növekedés	Iparpolitika	Külső- és belső tényezők, globális hatások, társadalmi és gazdasági igények
A felsőoktatás térszerkezete	Kétpólusú	Egypólusú	Egypólusú
A felsőoktatás funkciói	Oktatás	Oktatás	Oktatás, kutatás-fejlesztés, innováció, a társadalmi és gazdasági fejlődés tudatos elősegítése
Intézménytípusok	Egyetemek, specializált szakintézmények	Egyetemek, szakegyetemek, szakfőiskolák, technikumok	Egyetemek, főiskolák

Forrás: saját szerkesztés.

4.8. Az Észak-magyarországi régió helyzetértékelése

4.8.1. Az Észak-magyarországi régió gazdaságának történeti előzményei

Ismeretes, hogy a nógrádi és a borsodi szénmedencékre, a felvidéki ércbányákra alapozott bányászat és kohászat évszázadokon keresztül a jelenlegi Észak-magyarországi régió meghatározó iparága volt. A dualista államszövetség korában Magyarországon két nagy nehézipari centrum alakult ki, közülük az egyik az ország észak-keleti részében. A térségben már ebben az időszakban kedvezőtlen társadalmi és gazdasági folyamatok indultak el, mivel magas volt a népsűrűség, gyenge minőségű volt a termőföld és erős volt a területi kapcsolódás a hagyományos és hanyatló iparágakkal.

A történeti Magyarország gazdasága itt volt a legkevésbé fejlett, ennek eredményeként öt felvidéki megye (Zemplén, Ung, Sáros, Szepes, Abauj Torna) a külső és belső migrációs tendenciák gócpontjává vált.

A múlt század második felében – az államszocializmus tervgazdálkodásának erőteljes iparosítási törekvései nyomán – *a régiót ismételten tradicionális nehézipari központtá fejlesztették.* Ennek eredményeként a térségben kerültek kialakításra a nehézszevegipar és az energiaipar fellegvárai. A kohászat és a bányászat világválságának hatása hazánkban néhány év késéssel – a keleti piacok elvesztésével egyidejűleg –, a nyolcvanas évek második felében jelentkezett. Az Európában is hosszú éveket és jelentős anyagi erőforrásokat igénylő válságrendezés hosszasan elhúzódott a térségben. Az alapanyag és energiaszektor leépülésének kísérő jelenségeként a feldolgozóipar is a háttérbe szorult. A primer és a szekunder szektor jelenlévő ágazatainak az összeomlása egy hátrányos, helyenként halmozottan hátrányos, depressziós területi egységet és társadalmi teret eredményezett Észak-Magyarországon (NORDA, 2006).

Az 1990. évi rendszerváltozást követő gazdasági, társadalmi folyamatok kedvezőtlenebbül érintették a magyarországi régiók egy részét, köztük az észak-keleti országrészben az Észak-magyarországi régiót is, miután a magyar gazdaság átalakulása újfent egy elmélyült területi válság körülményei között ment végbe. Ennek alapvető jellemvonása az ország keleti részének további „leszakadása” volt (Baranyi, 2013). A gazdaság visszaesése a korábbi iparvidékeket kedvezőtlenül érintette.

A határ menti, periférikus helyzetben lévő térségeink mind gazdasági, mind társadalmi értelemben saját maguknak, a belső erőforrások, illetőleg a határ mentiségből származó előnyök lehető legjobb kiaknázásával kellene a felzárkózásukhoz, fejlődésük felgyorsításához és elszigeteltségük felszámolásához vezető kiutat megtalálniuk. Ám az önerőből történő kiútkeresés sikere, a periférikus helyzet jellemzőiből való kilábalás esélye külső segítség nélkül ma még hosszú távon is fölöttébb kétségesnek tűnhet (Baranyi, 1999).

A régió endogén adottságaira épülő, meghatározó jelentőséggel bíró korábbi húzóágazatai eltűntek, illetve egyes iparágak privatizálásra kerültek. Majd lassan megindult a nemzetgazdasági ágak szerkezeti összetételének az átrendeződése. Ennek a folyamatnak a társadalmi és gazdasági mutatókban megjelenő hatásai kedvezőtlen tendenciákat vetítettek előre.

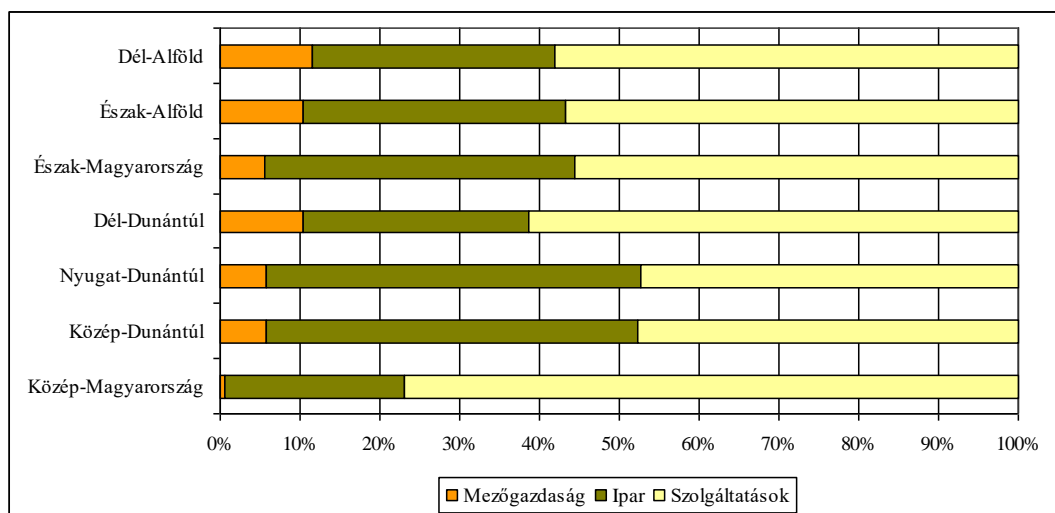
A kedvezőtlen és nehézkes ágazati szerkezetátalakulás foglalkoztatási problémákkal párosult. *A régió gazdasági szerkezetének a változása* párhuzamosságot mutatott a főbb

nemzetgazdasági ágak trendjeivel és a kibontakozóban lévő globalizáció tendenciáival. Figyelemre méltó hangsúlyeltolódás történt a szolgáltató szektor javára, szemben a mezőgazdasággal és a még napjainkban is jelentős súlyt képviselő ipari ágazatokkal.

4.8.2. Az ágazati szerkezet főbb jellemzői az Észak-magyarországi régióban

Észak-Magyarország hazánk észak-keleti részén helyezkedik el, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megyét öleli fel. A régió Magyarország és az Európai Unió egyik leghátrányosabb helyzetben lévő térsége, „megtartóereje” rendkívül gyenge. A regionális területi egyenlőtlenségek – a nemzeti és az európai uniós felzárkóztatási programok ellenére – évről évre növekednek. Ezért is igen fontos a halmozottan hátrányos helyzet jellemzőinek a feltérképezése, az érintett határ menti területek gazdasági, társadalmi fejlődésének előmozdítása. Ennek eredményessége jelentős mértékben *a régióban fellelhető tudástőke szerepétől függ*. Számos jel mutat arra, hogy a régtől fogva meglévő regionális különbségek konzerválódnak, s a területi periférizálódás veszélye fenyeget kiterjedt belső és külső (határ menti) területeket, kistérségeket és településeket egyaránt (Baranyi, 2004).

A területi bontásban rendelkezésre álló GDP adatok is azt támasztják alá, hogy a régiók között a különbségek növekedtek. Gazdasági mutatók, fejlettség alapján Észak-Magyarország helyzete az egyik legkedvezőtlenebb az országban. A régióban a bruttó hazai termék 2009-ben folyó áron 1606 milliárd forintot tett ki, az országos érték 7,4%-át. Észak-Magyarországon egy lakosra 1562 ezer forint bruttó hazai termék jutott, a régiók között a legalacsonyabb, mely az országos átlag 61%-a volt. A bruttó hozzáadott érték előállításában az egyes gazdasági ágak hozzájárulása területi egységenként jelentős eltéréseket mutatott (14. ábra). Országosan a GDP kétharmada a szolgáltatást nyújtó, egyharmada a termelő ágakból származott. Észak-Magyarországon a termelő ágak szerepe 41%, a szolgáltatásoké 59% volt.

14. ábra: A bruttó hozzáadott érték ágazati megoszlása (2013)
 Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2015) adatok alapján saját szerkesztés.
 Megjegyzés: bruttó hozzáadott érték=100%

Az ipari jellegű régiók fejlettsége figyelemre méltó eltéréseket mutat Magyarországon. A legmagasabb ipari foglalkoztatottsággal rendelkező régiók egyik csoportját a dinamikusabb fejlődéssel jellemezhető dunántúli régiók alkotják. A másik csoportot – a korábbi ipari tengely válságtérsége – Észak-Magyarország megyéi alkotják. Míg a dunántúli régiók iparosodottsága és fejlődési üteme jelentősnek tekinthető, addig az Észak-magyarországi régió esetében az országos átlagot meghaladó visszaesés indult meg a kilencvenes években. Ebből arra következtethetünk, hogy az ipari ágazat dinamikájának alakulása már a kilencvenes években is egyértelműen szinkronban volt a vidéki régiók területi differenciálódásával (Kiss, 1998; Nemes Nagy, 1997). A korábbi, túlságosan *egyoldalú ipari alapú fejlődés strukturális jellegű problémákat* eredményezett.

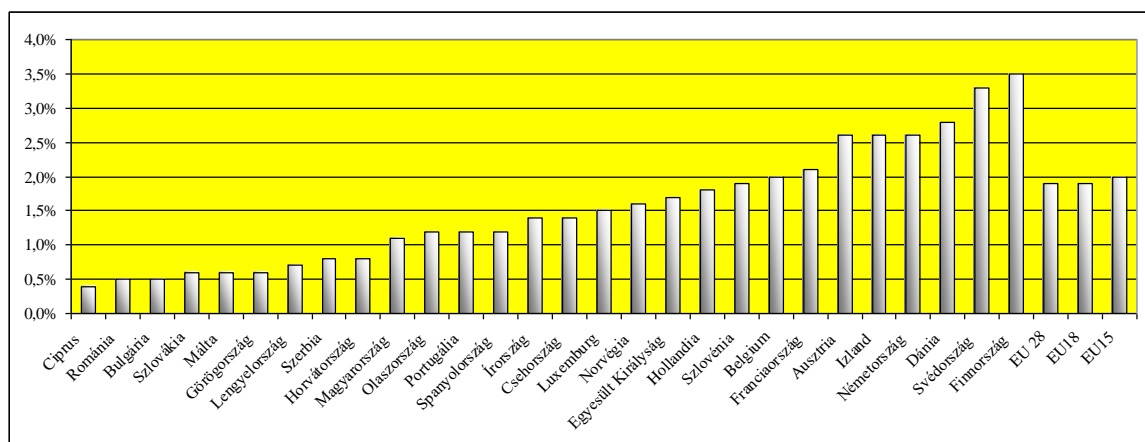
Az ágazati szerkezetátalakulás ellenére az ipar szerepe továbbra is számottevő Észak-Magyarország gazdaságában, az ágazat részesedése a bruttó hozzáadott értékből magasabb a hazai átlagnál. A térség az ország ipari termelésének 12%-át adta. Egy lakosra 2010-ben Magyarországon 2046 ezer forint, Észak-Magyarországon 2021 ezer forint ipari termelési érték jutott. A régióon belül Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ez a mutató 16%-kal magasabb volt az országos átlagnál.

A legnagyobb foglalkoztatók a fémalapanyag és fémfeldolgozási termékgyártás, illetve a számítógép, elektronikai, optikai termék gyártása ágazatok voltak. Az ipari szinte valamennyi ágazata jelen van a térségben, közülük néhány országosan is meghatározó. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legjelentősebb a vegyi anyag és termékgyártás, mely a megye ipari termelésének 42%-át adta. Az utóbbi időben a

térségbe települt gépipari vállalkozások szerepe egyre meghatározóbb, teljesítményük 35%-kal gyarapodott 2009-hez képest. A gépipar másik fontos ágazata a járműgyártás, amely a termelésből 11%-ot képviselt. A régióban az ipari vállalkozások termékeik kétharmadát külföldön értékesítették. A legjelentősebb exportőr a gépipar, melynek termékei 96%-ban külföldre kerültek.

Észak-Magyarország más területi egységekhez viszonyított hátrányos gazdasági helyzetét, valamint az országos átlagtól való lemaradását a beruházások területén tapasztalt negatív trendek is alátámasztják. A külföldi befektetők a régiót kevésbé keresik, amit az is tükröz, hogy itt tízezer lakosra 6,3 külföldi érdekeltségű vállalkozás jutott, miközben a hazai átlag ennek 4,7-szerese. A külföldi tőke tehát jelentősen kisebb mértékben van jelen a régióban, melynek okát a periférikus helyzetben lévő térség mostoha gazdasági, társadalmi és infrastrukturális állapotában kell keresnünk. A külföldi tőke nem szívesen települ oda – de a magyar tőke sem –, ahol tartós a leszakadás és konzerválódnak a periférikus területek jellemzői (Baranyi, 1999).

A kutatás-fejlesztési tevékenység GDP arányos növelése nemzetközi viszonylatban is a gazdaság fejlődésének elengedhetetlen követelménye (15. ábra). Észak-Magyarországon 2011-ben 191 kutatóhelyen végeztek kutatási és fejlesztési tevékenységet, amely az országban található háromezer kutatóhely 6,4%-a (18. táblázat). A kutatóhelyek 57%-a Borsod-Abaúj-Zemplén, 37%-a Heves, 6%-a Nógrád megyében működött. A kutató, fejlesztő helyek tényleges létszáma 2,8 ezer fő volt, ebből 1,9 ezer fő kutatóként dolgozott 2011-ben, akiknek 38%-a rendelkezett a tudomány doktora címmel vagy kandidátusa fokozattal.

15. ábra: GDP arányos K+F kiadások Európában (1994 és 2013 közötti átlag)
 Forrás: Deloitte (2016), Vállalati K+F jelentés 2015.

A térségben a K+F ráfordítások legfőbb pénzügyi forrásai a vállalkozások, amelyek részesedése 2005-ben 47% volt, 2011-re 56%-ra emelkedett, ezzel szemben csökkent a központi költségvetés finanszírozó szerepe. A nonprofit szektor és a külföldi pénzügyi forrás hányada a régióban nem számottevő. A kutatóhelyek 39%-án műszaki tudományokkal, 18-18%-ban természet és társadalomtudományokkal foglalkoztak, amelyek összefüggésbe hozhatók a régióban található főiskolai, egyetemi képzések profiljaival.

18. táblázat: Magyarország régióinak kutatás-fejlesztési jellemzői (2011)

K+F tevékenység területe	K+F helyek száma	K+F helyek ráfordítása (millió Ft)	K+F tevékenységet végző kutatók, fejlesztők tényleges létszáma (fő)	K+F tevékenységet végző segéd személyzet tényleges létszáma (fő)	K+F tevékenységet végző egyéb fizikai és nem fizikai foglalkoztatottak tényleges létszáma (fő)
Közép-Magyarország	1 471	202 589	21 464	5 117	4 710
Közép-Dunántúl	203	16 477	1 624	589	518
Nyugat-Dunántúl	256	15 532	2 137	452	562
Dél-Dunántúl	203	928	2 049	469	695
Észak-Magyarország	191	11 354	1 892	438	434
Észak-Alföld	307	27 321	3 073	1 039	956
Dél-Alföld	352	23 617	3 461	1 225	1 087

Forrás: Felsőoktatási Minőségfejlesztési Portál (2012).

4.8.3. A működő vállalkozások ágazati jellege

Észak-Magyarország gazdasági szerkezetére az ipari ágazatok hangsúlyos szerepe jellemző, amelyek hozzájárulása a területi GDP-hez nem éri ugyan el a fejlettebb dunántúli régiókéét, de így is jóval átlag feletti (26%). Amíg azonban az iparosodott dunántúli térségekben a járműgyártás és a gépipar szerepe a kiemelkedő, addig Észak-Magyarországon a vegyiparnak jut kitüntetett szerep az ipari ágazaton belül.

A regionális üzleti demográfiai mutatószámok azt jelzik, hogy hol jönnek létre új vállalkozások. Az Európai Bizottság két fő mutatót különböztet meg: a vállalatok születési rátáját (a régióban alapított vállalatok száma a régióban működő vállalatok számához viszonyítva) és a vállalatok halálozási rátáját (az előző időszakban működő vállalatok közül megszűnők száma az összes működő vállalkozáshoz viszonyítva). A vállalkozások születési rátája a munkahelyteremtés és a gazdasági fejlődés egyik hajtóereje, míg a vállalkozások halálozási rátái olyan gazdasági tevékenységekre utalnak, amelyek elveszítették a jövedelmezőségüket (*Európai Unió, 2014*).

Az Észak-magyarországi régióban a jelentősebb ágazatok keretein belül működő vállalkozások száma 61 090 volt 2008-ban, míg 2012-ben ennek már csupán a 88%-a, 54 081. Az egyes ágazatokban működő vállalkozások arányának a megoszlása nem mutat szélsőséges kilengéseket 2008 és 2012 között, csekélyebb mértékű csökkenés az építőipar, a kereskedelem és gépjárműjavítás, valamint az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység területén tapasztalható (19. táblázat). Nem számottevő, de némi növekedés figyelhető meg a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység, az oktatás, valamint a humán, egészségügyi és szociális ellátás területein.

19. táblázat: A működő vállalkozások nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása Észak-Magyarországon (2008–2012)

Nemzetgazdasági ág	2008	2009	2010	2011	2012
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	4%	4%	4%	4%	5%
Ipar	9%	8%	8%	8%	9%
Építőipar	11%	10%	10%	10%	9%
Kereskedelem, gépjárműjavítás	22%	22%	21%	21%	22%
Szállítás, raktározás	4%	4%	4%	4%	4%
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	6%	6%	6%	6%	6%
Információ, kommunikáció	3%	3%	3%	3%	3%
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	5%	5%	5%	5%	4%
Ingyanügyletek	2%	3%	3%	2%	3%
Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	12%	12%	12%	12%	13%
Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	6%	5%	5%	5%	5%
Közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás	0%	0%	0%	0%	0%
Oktatás	5%	5%	5%	5%	6%
Humán, egészségügyi, szociális ellátás	5%	5%	5%	5%	6%
Művészet, szórakoztatás, szabad idő	2%	2%	2%	2%	2%
Egyéb szolgáltatás	5%	5%	5%	5%	4%
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%

Forrás: KSH (2014) adatok alapján saját szerkesztés.

Mint ahogyan arra már utaltunk, az Észak-magyarországi régióban – napjainkban is – jelentős szerepe van az iparnak, mind a hozzáadott értékteremtés, mind pedig a foglalkoztatottság területén (20. táblázat). Amennyiben a lokális és strukturális hatásokat a foglalkoztatottság arányain keresztül közelítjük meg, több kutatási eredmény is azt támasztja alá, hogy az Észak-magyarországi régió megyei közül elsődlegesen Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyék esetében a negatív ágazati strukturális és lokális tényezők az országos átlagot meghaladó mértékű foglalkoztatás csökkenést eredményeztek. A visszaesésért az olyan kiterjedt ipari válságtérsegekben, mint Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megye, nagyobb mértékben a lokális tényezők

a felelősek. Ebből arra következtethetünk, hogy a gazdasági visszaesés és elmaradottság az ipar differenciáló hatását erősítette fel (Kiss, 1998).

20. táblázat: A foglalkoztatottak száma gazdasági ágazatok szerint (2014)

Régió	Mezőgazdaság	Ipar	Szolgáltatás	Összesen
Közép-Magyarország	12	283	1 014	1 310
Közép-Dunántúl	22	193	252	468
Nyugat-Dunántúl	19	175	248	443
Dél-Dunántúl	29	107	220	359
Észak-Magyarország	16	152	260	434
Észak-Alföld	41	186	346	577
Dél-Alföld	50	153	306	510

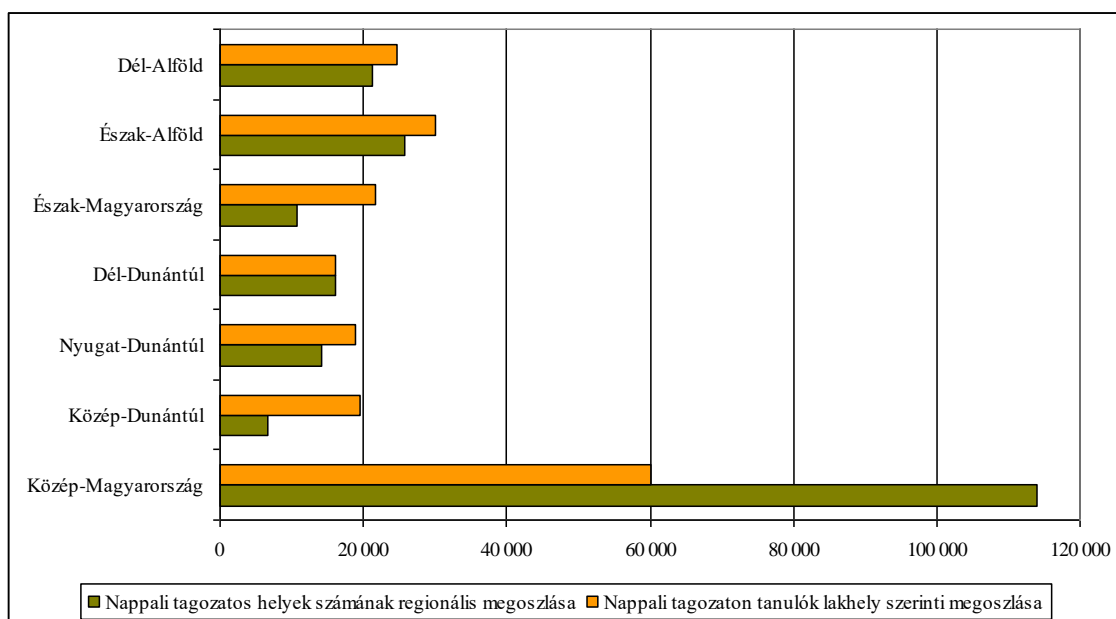
Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2015) adatok alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: adatok ezer fő.

Az Észak-magyarországi régióban az egy főre jutó személyi jövedelemadó mértékét, az egy foglalkoztatottra jutó jövedelem nagyságrendjét is megvizsgáltuk, melyből arra a következtetésre jutottunk, hogy – figyelembe véve a foglalkoztatottság mértékét és a havi bruttó átlagjövedelmeket – *a tercier és a kvaterner szektoron belül, ebben a térségben is magas a közsférában* (közoktatás, felsőoktatás, egészségügy, közigazgatás) *foglalkoztatottak száma.*

4.9. A régió állami fenntartású felsőoktatási intézményei

Az Észak-magyarországi régióban három állami fenntartású felsőoktatási intézmény működik. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a Miskolci Egyetem, Heves megyében az Eszterházy Károly Főiskola és a Károly Róbert Főiskola. A felsőoktatásban részt vevő hallgatók száma jelentősebben mérséklődött (26%-kal), mint országosan (15%) (16. ábra). Nógrádban a hallgatói létszám a 2005 évi felére csökkent. A régióban tanuló 32,4 ezer hallgató döntő többsége (89%) felsőfokú alap és mesterképzésben vett részt, ez utóbbiak 45%-a nappali tagozaton tanult. A 2005/2006-os tanévhez képest alacsonyabb volt a létszám mind a nappali, mind az esti, levelező és távoktatás tagozatokon, valamint az első évfolyamon is. A 2010/2011 tanévben a diákok 73%-a főiskolai, 17%-a egyetemi szintű képzésben vett részt. Továbbra is alacsony volt a felsőfokú szakképzésben és a szakirányú továbbképzésben résztvevők aránya. A doktori képzések hallgatói létszáma négytizeddel kevesebb, mint a 2005/2006 tanévben. Az észak-magyarországi felsőoktatási intézményekben 2010-ben ötezer fő szerzett oklevelet, tudományos fokozatot és címet.

16. ábra: A hallgatói mobilitási áramlat regionális tendenciái Magyarországon (2013)
 Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2014) adatok alapján saját szerkesztés.

4.9.1. A felsőoktatás és az ágazati szerkezet összefüggésének munkaerő-piaci sajátosságai Észak-Magyarországon

A regionális versenyképesség kialakulásában és fenntartásában fontos tényező a munkaerő képzettsége. Napjainkban ezért nagyfokú igény mutatkozik arra, hogy a felsőoktatás munkaerő-piaci kimenete – azaz a végzett hallgatók – és a tényleges munkaerő-piaci igények összehangolásra kerüljenek. Ehhez egyrészt elengedhetetlen az egyes nemzetgazdasági ágazatok szerkezetében bekövetkezett változások, tendenciák vizsgálata, ugyanis ezek befolyásolják a foglalkoztatottság szerkezetét és minőségét. Másrészt a felsőoktatás munkaerő-piaci kimenetének feltérképezéséhez pedig – jelen esetben – szükséges az Észak-magyarországi régió felsőoktatási intézményei képzési kínálatának a vizsgálata és értékelése.

Az Észak-magyarországi régió állami fenntartású felsőoktatási intézményeinek hallgatói létszáma 30 923 fő volt 2011-ben. Ebből 8 458 fő az Eszterházy Károly Főiskolán, 9 480 fő a Károly Róbert Főiskolán és 13 024 fő a Miskolci Egyetemen folytatta tanulmányait (21. táblázat).

21. táblázat: Az Észak-magyarországi régió állami fenntartású felsőoktatási intézményeinek főbb statisztikai létszámadatai (2009–2012)

Eszterházy Károly Főiskola	2009	2010	2011	2012	Változás 2012/2009
Éves átlagos statisztikai létszám	660	668	671	685	104%
Oktatói létszám	157	174	181	182	116%
Hallgatói létszám	8 167	7 903	8 241	7 540	92%
Károly Róbert Főiskola	2009	2010	2011	2012	Változás 2012/2009
Éves átlagos statisztikai létszám	375	381	345	271	72%
Oktatói létszám	105	114	123	95	90%
Hallgatói létszám	11 587	9 956	9 492	8 122	70%
Miskolci Egyetem	2009	2010	2011	2012	Változás 2012/2009
Éves átlagos statisztikai létszám	1 478	1 457	1 411	1 367	92%
Oktatói létszám	593	619	559	606	102%
Hallgatói létszám	13 940	13 546	13 207	12 278	88%
Észak-Magyarország	2009	2010	2011	2012	Változás 2012/2009
Éves átlagos statisztikai létszám	2 513	2 506	2 427	2 323	92%
Oktatói létszám	855	907	863	883	103%
Hallgatói létszám	33 694	31 405	30 940	27 940	83%

Forrás: Állami Számvevőszék (2014) adatok alapján saját szerkesztés.

Megjegyzés: oktatói, hallgatói létszám október 15. állapot szerint, adatok: fő, %.

Az egyes képzési területek regionális megoszlását vizsgálva láthatjuk, hogy kimagaslóan magas, közel 30% a gazdaságtudományok területén tanulók aránya (22. táblázat). A műszaki képzés aránya éppen hogy csak meghaladja a 10%-ot, amely a régióban működő vállalkozások tevékenységéhez és az ipari szektor súlyához képest alacsonynak tekinthető. A középmezőnyben, közel hét és kilenc százalék között található az agrár, a bölcsészettudományi, a jogi és a pedagógusképzés, valamint a felsőoktatási szakképzés. Megközelítőleg 4 és 5% közötti intervallumban található a társadalom és a természettudomány.

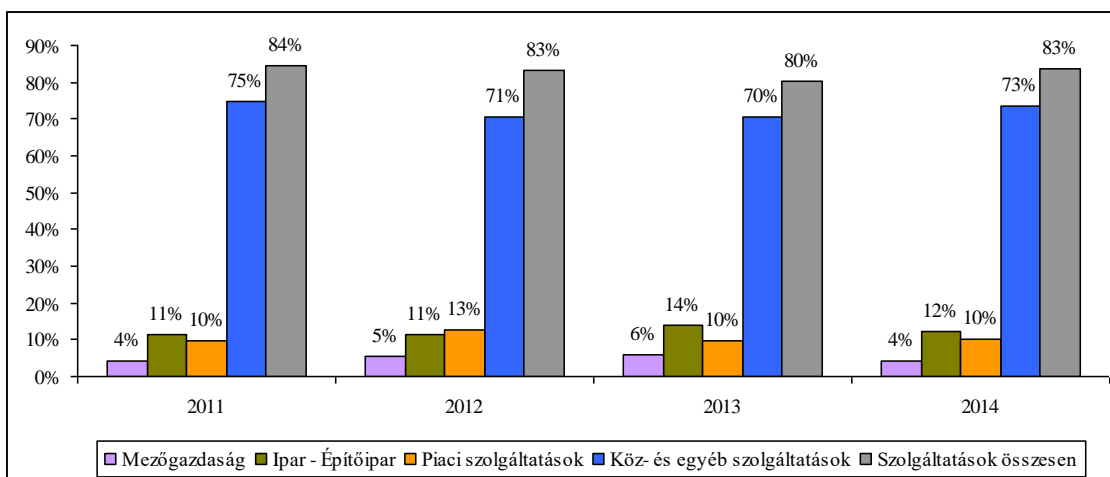
A közigazgatási, rendészeti és katonai, a művészet és művészetközvetítés, az orvos és egészségügyi terület, valamint a sporttudomány aránya nem szignifikáns. A térség társadalmi és gazdasági tendenciáihoz képest alacsony az informatika, valamint az orvos és egészségügyi aránya, figyelembe véve az ipari és szolgáltató szektor szerepét, valamint a lakosság életminőségét, egészségügyi és szociális helyzetét. A mezőgazdaságában – a földrajzi adottságokból kifolyólag –, az országos átlagot is meghaladó mértékű az erdőgazdálkodás szerepe. Az agrárképzés aránya jelentősnek tekinthető abból a szempontból, hogy egyetlen intézményben folyik ilyen jellegű képzés, ugyanakkor a meghirdetett alapszakok és mesterszak profilja nem illeszkedik az ágazat regionális sajátosságaihoz.

22. táblázat: A képzési területek megoszlása az Észak-magyarországi régió állami fenntartású felsőoktatási intézményei között (2011)

Képzési terület	Hallgatói létszám megoszlása (%)			
	EKF	KRF	ME	Észak-Magyarország
Agrár	-	27,9%	-	8,6%
Bölcsészettudomány	15,8%	-	6,2%	6,9%
Gazdaságtudományok	9,7%	58,6%	21,3%	29,6%
Informatika	4,0%	1,2%	7,2%	4,5%
Jogi	-	-	16,1%	6,8%
Közigazgatási-, rendészeti- és katonai	-	0,1%	4,0%	1,7%
Műszaki	-	-	27,1%	11,4%
Művészet	0,3%	-	0,8%	0,4%
Művészetközvetítés	6,5%	-	-	1,8%
Orvos- és egészségtudomány	-	-	4,0%	1,7%
Pedagógus	20,3%	-	4,3%	7,4%
Sporttudomány	6,7%	-	-	1,8%
Társadalomtudomány	11,0%	-	4,6%	4,9%
Természettudomány	12,1%	-	0,9%	3,7%
Felsőoktatási szakképzés	13,4%	12,2%	3,4%	8,8%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: Felsőoktatási Minőségfejlesztési Portál (2012) adatok alapján saját szerkesztés.

Az Észak-magyarországi régió három állami fenntartású intézménye közül a borsodi megyeszékhelyen, Miskolcon folyik egyetemi szintű képzés. A Miskolci Egyetem képzési tevékenységét, továbbá hallgatói létszámát tekintve meghatározóbb szerepet tölt be a munkaerő-piaci kínálat tekintetében is, mint a másik két intézmény. Erre való tekintettel a régió munkaerő-piaci keresletéből a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatok kerültek elemzésre 2011–2014 között. Az éves munkaerő-piaci keresletből számolt havi átlag adatok alapján is megállapítható, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a három alapvető nemzetgazdasági ágazat közül, a szolgáltató szektor súlya kiemelkedő. A 17. ábrán a mezőgazdaság, az ipar és építőipar, a piaci szolgáltatások, a köz- és egyéb szolgáltatások megoszlása kerül bemutatásra, nevezetesen az, hogy az egyes ágazatok milyen arányt képviselnek az éves munkaerő-piaci keresleten belül. A szolgáltatások összegzése pedig azt jelzi, hogy a piaci, illetve a köz- és egyéb szolgáltatások együttesen hány százalékát jelentik az éves munkaerő-piaci keresletnek.

17. ábra: Munkaerő-piaci kereslet a főbb nemzetgazdasági ágak szerinti bontásban, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (2011–2014)

Forrás: B-A-Z Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ (2015) alapján saját szerkesztés.

A kedvezőtlen gazdasági szerkezeti összetételét mutatja számunkra, hogy *a szolgáltatásokon belül a köz- és egyéb szolgáltatások aránya jelentősen magasabb, mint a piaci szolgáltatásoké.* A mezőgazdaság és az ipar, építőipar alacsony arányát némileg torzítja az a tény, hogy ezeket az ágazatokat erőteljes szezonális jellemzi, ennek okán a foglalkoztatottság időtartama általában eseti jellegű és rövid távú. Kísérletet tettünk a megyei munkaerő-piaci kereslet és a Miskolci Egyetem képzési területeinek megoszlása közötti összefüggések értékelésére, amit némileg torzít az a tény, hogy a megyei munkaerő-piaci kereslet nemcsak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők iránti ágazati keresletet foglalja magába. Úgy véljük, hogy ennek ellenére a keresleti és kínálati oldal adatainak az összehasonlításából bizonyos összefüggéseket feltételezhetünk (23. táblázat).

23. táblázat: A Miskolci Egyetem képzési szerkezetének munkaerő-piaci illeszkedése

A Miskolci Egyetem képzési területei	A képzési területek megoszlása	Munkaerő-piaci illeszkedés
Bölcsészettudomány	6,2%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Gazdaságtudományok	21,3%	Köz- és egyéb szolgáltatások, piaci szolgáltatások
Informatika	7,2%	Piaci szolgáltatások, köz- és egyéb szolgáltatások
Jogi	16,1%	Köz- és egyéb szolgáltatások, piaci szolgáltatások
Közigazgatási, rendészeti és katonai	4,0%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Műszaki	27,1%	Ipar
Művészet	0,8%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Orvos- és egészségtudomány	4,0%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Pedagógus	4,3%	Köz- és egyéb szolgáltatások
Társadalomtudomány	4,6%	Köz- és egyéb szolgáltatások, piaci szolgáltatások
Természettudomány	0,9%	Piaci szolgáltatások, ipar

Forrás: saját szerkesztés.

Az egyes képzési területek munkaerő-piaci illeszkedését megvizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a szolgáltatási szektor (köz- és egyéb szolgáltatásokat és piaci szolgáltatásokat összevontan kezelve) aránya 68,5%, az ipari szektor aránya 27,1%. A táblázatból megállapíthatjuk, hogy a Miskolci Egyetem egyes képzési területeinek megoszlása és Borsod-Abaúj-Zemplén megye munkaerő-piaci keresletének ágazati összetétele hasonló tendenciákat mutat. Az ipari szektornak a munkaerő-piaci keresletnél magasabb arányát azzal indokolhatjuk, hogy műszaki képzés csak a Miskolci Egyetemen folyik az Észak-magyarországi régióban, így az egyetem az egész régió munkaerő szükségletét biztosítja ezen a képzési területen.

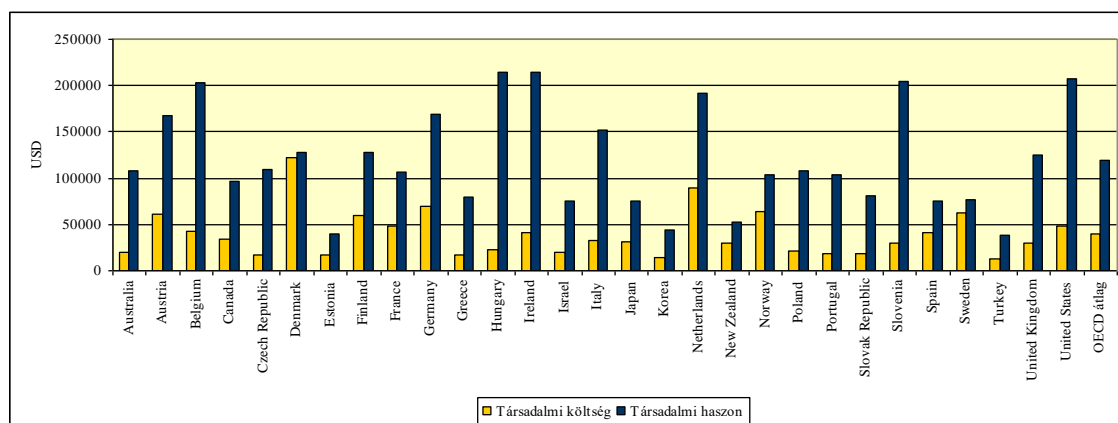
4.10. A képzési kínálat és a kutatás-fejlesztési potenciál regionális politikai vetületei

A rendszerváltozást követő évek gazdasági átmenetének időszakában a felsőoktatási intézmények az oktatási szerepüket helyezték az előtérbe, amely több háttértényező együttes hatásának az eredménye. Az egyéni érdekek, a társadalmi szükségletek és a gazdaság igényei mind a mai napig eltérő elvárásokat támasztanak a felsőoktatással szemben. A kilencvenes években az ágazat finanszírozási rendszere még egyáltalán nem motiválta az egyetemeket a kutatás-fejlesztésre, s még kevésbé ösztönözte az intézményeket arra, hogy új kutatási-fejlesztési együttműködések alakítsanak ki a gazdasági élet szereplőivel. A nehézkes gazdasági szerkezetátalakulás az ország több régiójában is elmélyült területi válság közepette ment végbe, amely nem kedvezett az egyetemek és a gazdasági szféra közötti új együttműködési formák kialakításának.

Az államszocializmusból a piacgazdaságba történő átmenet időszakában olyan – korábban meghatározó jelentőségű – ipari ágazatok omlottak össze, amelyek több térségben mindaddig az egyetemek kutatás-fejlesztési bázisait jelentették. A gazdasági környezet transzformációjával, a felsőoktatás társadalmi funkciói is jelentős változásokon mentek keresztül.

Nemzetközi viszonylatban több kutató érdeklődésének is a fókuszába került, hogy vajon a humán tényezők befolyással vannak-e a GDP növekedésére. Arra a megállapításra jutottak, hogy a tőke és a munkaerő mennyiségi növekedésével önmagában még nem magyarázható a nemzeti jövedelem növekedése. A téma kutatói közül *Schultz* (1983) azonban túllépett a tőke fogalmán és egy elméleti modell felállításával, amelyet gyakorlati számításokkal is alátámasztott, bizonyította a humán

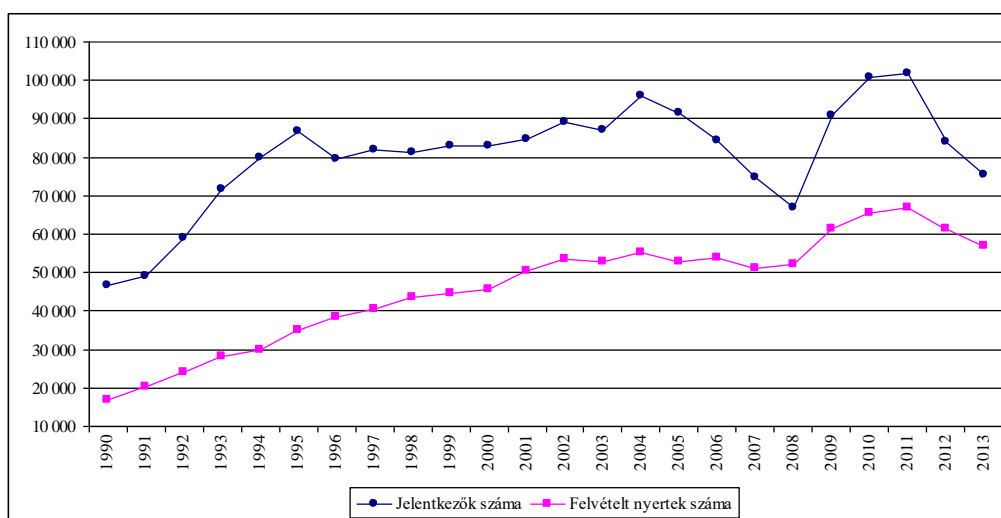
tényezők differenciált aspektusainak a hozzájárulását a GDP-hez. Az emberi tőkébe történő beruházás társadalmi és gazdasági hasznát, több hazai és nemzetközi statisztika is alátámasztja (18. ábra).

18. ábra: A felsőoktatás társadalmi költsége és társadalmi haszna az OECD országokban (2009)

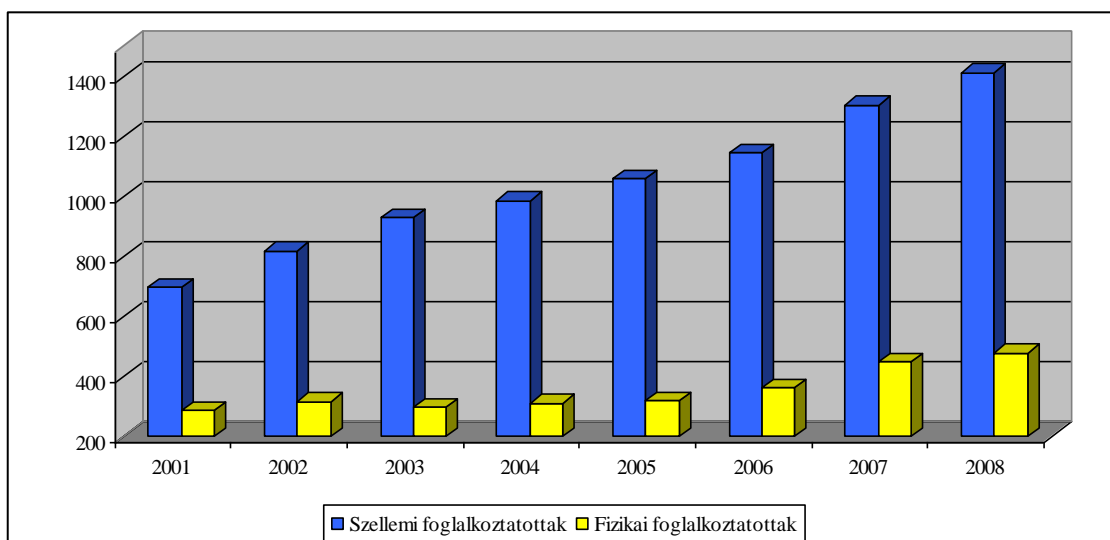
Forrás: OECD, Education at a Glance (2013) indikátorok alapján saját szerkesztés.

A rendszerváltozást követő évtizedben több mint háromszorosára nőtt a felsőoktatásban tanulók száma (19. ábra). A társadalmi és gazdasági folyamatok által generált változások eredményeként, átalakult a társadalom és a munkaerő-piac értékítélete is. Az 1990-es évek közepén már érzékelhető volt a végzettséggel összefüggő kereseti arányok jelentős eltolódása. A munkaerő-piac értékrendje átalakult, a felsőfokú végzettség felértékelődött, a korábban preferált szakmai tapasztalat és a gyakorlatban eltöltött idő pedig leértékelődött. Mindezen folyamatok eredményeként a felsőfokú végzettség egyéni megtérülési rátái rendkívül nagymértékű növekedésnek indultak (20. ábra).

19. ábra: Egyetemek, főiskolák nappali képzésére jelentkezők és felvételt nyertek száma (1990-2013)

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2014) adatok alapján saját szerkesztés.

20. ábra: A szellemi és fizikai foglalkoztatottak éves adó- és járulékbefizetések alakulása (2001-2008)
 Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2009) adatok alapján saját szerkesztés.

Ilyen körülmények között, az intézményeknek sokkal könnyebb volt fenntartani magukat a hallgatói létszám extenzív növelése által. Az oktatási tevékenység hangsúlyosabban jelent meg a felsőoktatási intézmények profiljában, ugyanakkor az egykoron a kutatás-fejlesztési tevékenységek bázisát is jelentő, *hanyagolt ipari ágazatok több képzési terület válságához is vezettek* (pl. öntészet, kohászat, bányászat, szerszámgépezés, nehézipari gépgyártás). A rendszerváltozást követően megindult átalakulási folyamatok negatív hatásai kumuláltan jelentkeztek elsősorban – a regionális fejlődés szempontjából kiemelt fontosságú – műszaki felsőoktatás területein, ami a kilencvenes évek második felére a képzési szerkezet átalakításához vezetett. A strukturálisan gyenge műszaki felsőoktatás és kutatás, illetve ezek hiánya, több magyar régióban (Észak-Alföld, Dél-Alföld, Dél-Dunántúl) akadályozza a gazdasági növekedést (Horváth, 2013c). A képzési szerkezet befolyásolhatja a kutatás-fejlesztési tevékenységet és aktivitást, hiszen egy szélesebb diszciplináris bázison szerveződő oktatási tevékenység magasabb kutatás-fejlesztési aktivitást eredményezhet (Gál, 2014).

4.10.1. A képzési kínálatot befolyásoló tényezők

A felsőoktatás képzési kínálatát befolyásoló lehetséges összetevőket rendszerszemléletű megközelítésben egy kereszthatás mátrixban (24. táblázat) összegeztük. Az egyes tényezők közvetlen vagy közvetett módon hathatnak a képzési kínálatra. E tényezők egy része regionális, többségük pedig jellemzően nemzeti szinten befolyásolható. A globalizáció jelenleg közvetett módon hat a képzési kínálatra, de a felsőoktatás

nemzetköziesítési törekvései nyomán várhatóan egyre nagyobb mértékben fog begyűrűzni a hatása az ágazatba. A társadalom értékítéletének, igényeinek a változását jellemzően több tényező együttesen alakítja. A befolyásoló tényezők egy csoportja között szoros korreláció mutatkozik (pl. ágazati politika és gazdasági szerkezet, munkaerő-piaci kereslet és gazdasági szerkezet). A rendszerszemléletű kereszthatás mátrix azt is jól szemlélteti, hogy a felsőoktatás képzési kínálatát befolyásoló tényezők, összefoglalóan keret-feltételrendszerek *együttesen milyen mértékben decentralizáltak*, mely szinteken vannak a döntési kompetenciák.

24. táblázat: A felsőoktatás képzési kínálatát befolyásoló tényezők kereszthatás mátrixa

A felsőoktatás képzési kínálatát befolyásoló tényezők	Közvetlen hatás	Közvetett hatás	Regionális szinten befolyásolható	Nemzeti szinten, illetve a felett befolyásolható
Gazdasági szerkezet	■			■
Ágazati politikák	■			■
Társadalmi igények		■	□	□
Lokális igények (helyi szereplők)		■	■	■
Társadalmi folyamatok (migráció, demográfia)		■		■
Munkaerő-piaci kereslet		■	■	■
Globális hatások		■	□	□

Forrás: saját szerkesztés.

Jelmagyarázat: ■ – van kimutatható kapcsolat, □ – nincs közvetlenül kimutatható kapcsolat.

A mátrixból láthatjuk, hogy az ország unitárius államberendezkedésének megfelelően, ezeknek *a kompetenciáknak a meghatározó többsége nemzeti szinten van*. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a felsőoktatás és a gazdaság térségi szerveződésének, kohéziójának gyengék a feltételei. A decentralizáció és a szubszidiaritás korlátozott keretek között érvényesül. *A centralizált döntések hatásainak következményei regionális szinten eltérő módon és hatásokkal érvényesülnek*, mivel egy-egy régió társadalmi és gazdasági környezete, történelmi gyökerei és kultúrája jelentős eltéréseket mutat. Ilyen körülmények között némileg korlátozottan értelmezhető a felsőoktatási intézmények tradicionális tevékenységeinek (oktatás és kutatás) a kibővítése, regionális szerepvállalása, valamint a gazdaság igényeihez való rugalmas alkalmazkodás képessége.

4.10.2. A kutatás-fejlesztési potenciált befolyásoló tényezők

A felsőoktatás kutatás-fejlesztési potenciálját befolyásoló lehetséges tényezőket szintén egy rendszerszemléletű keresztthatás mátrixban (25. táblázat) ábrázoltuk. Az egyes tényezők ebben az esetben is közvetlen vagy közvetett módon hatnak a kutatás-fejlesztési tevékenységre, amelyek regionális, illetve többségük nemzeti szinten befolyásolható.

25. táblázat: A felsőoktatás kutatás-fejlesztési potenciálját befolyásoló tényezők keresztthatás mátrixa

A felsőoktatás kutatás-fejlesztési potenciálját befolyásoló tényezők	Közvetlen hatás	Közvetett hatás	Regionális szinten befolyásolható	Nemzeti szinten, illetve a felett befolyásolható
Globális hatások		■	□	□
Nemzeti ágazati politikák	■			■
EU ágazati politikák	■	■	■	■
Gazdasági szerkezet	■			■
Az innovációk befogadására alkalmas gazdasági környezet és feltételrendszer	■			■
Gazdasági szereplők igényei (országos-, helyi-, nemzetközi)	■		□	□
Finanszírozási források rendelkezésre állása és összetétele	■		■	■
Szabályozási környezet		■		■
Erőforrások rendelkezésre állása (humán-, eszköz-, infrastrukturális feltételek)	■		■	■
Együttműködési hajlandóság és kultúra	■		■	■

Forrás: saját szerkesztés.

Jelmagyarázat: ■ – van kimutatható kapcsolat, □ – nincs közvetlenül kimutatható kapcsolat.

A kutatás-fejlesztési potenciált – együttesen és külön-külön is – több tényező alakítja, mint a képzési kínálatot. A globális hatásokat ebben az esetben is közvetett hatásként tüntettük fel, de a felsőoktatás említett nemzetköziesítési célkitűzésének eredményeként ezen a területen feltételezhetően gyorsabban fognak begyűrűzni, mint az oktatás esetében. A befolyásoló tényezők között itt is szoros összefüggés és kölcsönhatás tapasztalható. A gazdasági szereplők igényeit, piaci magatartásukat a táblázatban

feltüntetett tényezők/tényező csoportok befolyásolják. A felsorolt elemek közül, *az innovációk befogadására alkalmas gazdasági környezet és feltételrendszer megteremtésének, illetve az együttműködési hajlandóságnak, valamint a lehetséges együttműködési formák sokszínűségének és kultúrájának* a hangsúlyossága érdemel megkülönböztetett figyelmet. Ez a két elem katalizálhatja leginkább a gazdasági növekedést és fejlődést, a többi tényező pedig, mint eszközrendszer támogathatja ezek ösztönzését és megvalósítását. A felsőoktatás és a gazdaság térségi kohéziójának kedvezőbbek a feltételei, mint az oktatás esetében.

A két kereszthatás mátrixot összehasonlítva, *a gazdasági szerkezet, az ágazati politikák és a globalizáció* azok a tényezők, amelyek mind a képzési kínálatot, mind pedig a kutatás-fejlesztési potenciált befolyásolják. *A gazdasági szerkezet és az ágazati politikák* mindkét esetben közvetlenül hatnak a vizsgált tényezőkre és alapvetően nemzeti szinten befolyásolhatóak. A globalizáció hatásai mindkét mátrixban indirekt módon jelennek meg, azonban az ágazat nemzetköziesítési törekvéseinek megvalósítása során, várhatóan fokozódni fognak.

Az egyetemek a nemzetközi tudásbázisokhoz és hálózatokhoz való fokozottabb kapcsolódásuk révén potenciális tudásbázisként jelennek meg a közelükben elhelyezkedő vállalatok számára (Gál, 2005). A nemzetközi együttműködésekben való fokozottabb aktivitásra való törekvés mellett sem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az egyetemek – a kulcsfontosságú területi intézményrendszer részeként –, közvetlen és közvetett módon fejtenek ki hatást a szűkebb és tágabb környezetükre. *A nemzetközi hálózatokba történő bekapcsolódásuk* nem jelenti azt, hogy veszítenének egy-egy régióban képviselt súlyukból és szerepükből, sőt ennek révén *sokkal aktívabb katalizátoraivá válhatnak egy-egy térségnek.*

A gazdasági szerkezetet befolyásolják az ágazati politikák, a globális hatások, a fogyasztói igények változása, az erőforrások rendelkezésre állása, a gazdasági szereplők reakcióideje és alkalmazkodóképessége. A következőkben egy kérdőíves felmérés alapján vizsgáljuk meg és támasztjuk alá a kutatás-fejlesztési és innovációs potenciált befolyásoló faktorok feltételrendszerét.

4.11. A K+F+I feltételrendszer és a vállalkozások együttműködési hajlandósága közötti kapcsolat vizsgálata – egy kérdőíves igényfelmérés bázisán –

A vállalkozásoknak a változó piaci feltételekhez való alkalmazkodási képességei a gazdaság növekedési feltételeit tükrözik. A kis- és középvállalkozások egyik általános jellemzője az alkalmazott kutatások preferálása annak okán, hogy a piaci feltételekhez és változásokhoz való igazodásuk során az idő és a gyors adaptációs képesség jelentik a szűk keresztmetszetet. Az innovatív, exportorientált kis- és középvállalkozások látszólag a piaci versenytársaik termékeivel és termelési szolgáltatásaival versenyeznek a nemzetközi szinten. Valójában azonban a kutatás-fejlesztési és innovációs készségük és teljesítményük, továbbá a fejlesztési irányvonalak kijelölése jelenti számukra a valódi megmérettetést és kihívást. Ezek a tevékenységek a jövőre irányuló olyan fejlesztési kísérletek, amelyek jelentős kockázatokat hordoznak, hiszen *a piac értékítélete a meghatározó* abban a tekintetben, hogy az azonos területre fókuszáló kutatás-fejlesztési eredmények közül melyiket preferálja (*Európai Unió, 2014*).

Korunk társadalmi és gazdasági folyamataiban az egyetemek, valamint a gazdasági szféra közötti kapcsolati tökerendszer – hasonló és sajátos jellemzőik okán – jelentős hangsúllyal jelenik meg. A tudás-intenzív vállalatok működése nehezen lenne elképzelhető a felsőoktatási intézményekkel kialakított kapcsolatok nélkül és ma már az egyetemek funkciói is elképzelhetetlenek lennének a vállalati szféra ágazati sajátosságainak az ismerete és az egyetemi stratégiákban történő megjelenítése nélkül. Napjainkban már kifejezett elvárásként fogalmazódik meg, hogy az egyetemek tradicionális oktatási és kutatási funkciói a gazdasággal és a társadalommal történő direkt kapcsolatfelvételt jelentő „harmadik misszióval” teljesséjének ki (*Etzkowitz et al, 2000*). Ez a folyamat erős egymásrautaltságot alakíthat ki a vállalati és az egyetemi szféra között, amelyben a felsőoktatási ágazat szerepvállalása egy összetett tudásteremtési kapcsolatrendszer alapját képezheti (*Etzkowitz – Leydesdorff, 2000*).

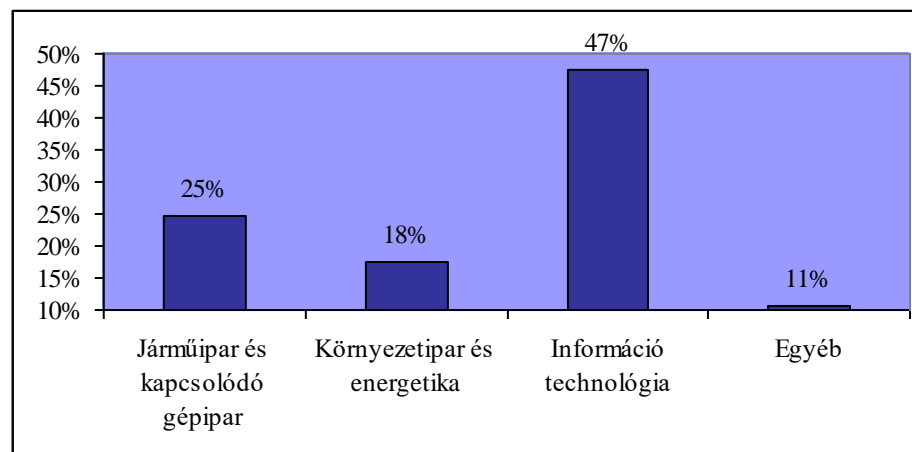
4.11.1. A kérdőíves felmérés célja és fókuszterülete

Minden iparág létrehoz és felhasznál új tudást, ismereteket és technológiákat, de vannak olyan iparágak, melyek tudás vagy technológia-intenzívebbek más ágazatokhoz képest (*OECD, 2001*). A Miskolci Egyetemen igényfelmérést³ készítettünk olyan ágazatilag

---

³ Az igényfelmérés „A Miskolci Egyetem és Miskolc város összehangolt tudástranszfer és innovációs szolgáltatás fejlesztése és fenntartható partnerség kiépítése stratégiai gazdasági szereplők bevonásával” című, TÁMOP-4.2.1.C-14/1/KONV-2015-0012 azonosító számú projekt keretében készült.

behatárolt, ámde többségében tudás-intenzív vállalkozás körében, melyek – innovációs aktivitásuk révén – a tudásalapú gazdaság megkülönböztetett jelentőséggel bíró szereplői, s ily módon az intézmény stratégiai célterületének fókuszába kerültek (21. ábra). Ennek keretében megkíséreltük feltérképezni a megkérdezett vállalkozások K+F+I területekre vonatkozó igényeit és elképzeléseit, továbbá azokat a tényezőket, amelyek a fejlődésük és a növekedésük, valamint az egyetemmel történő együttműködésük szempontjából meghatározóak lehetnek.

21. ábra: A vállalkozások iparági jellege
 Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

A Miskolci Egyetem erős műszaki gyökerekkel és tradíciókkal rendelkezik. Az intézmény hét kara között jelentős különbségek vannak az alapfunkcióikat illetően, így ennek okán elsődlegesen a műszaki karok (Műszaki Földtudományi Kar, Műszaki Anyagtudományi Kar, Gépészmérnöki és Informatikai Kar) jelenítik meg az innovációs potenciált és a kutatás-fejlesztési orientációt. Az Európai Unió kohéziós politikája a 2014–2020 programozási időszakban az intelligens növekedés elősegítésére, az innovációra, a gyorsan növekvő cégekre és a *kis- és középvállalkozások innovációs képességének* támogatására koncentrál (Európai Unió, 2014). A felsőoktatási stratégiában is figyelemre méltó hangsúlyt kap az innováció-orientált ágazati fejlesztés („*Fokozatváltás a felsőoktatásban*”, 2014). A vállalkozások iparági összetételét tekintve így a járműipar és kapcsolódó gépiparra; a környezetiparra és energetikára; valamint az információs technológiára helyeztük a hangsúlyt.

A kérdőív céljának definiálását és az ágazatilag behatárolt célcsoport meghatározását követően állítottuk össze a vállalkozások K+F+I elképzeléseire és igényeire vonatkozó kérdéssort. A megkeresett vállalkozások körét akként határoztuk meg, hogy azok

jellege, nagyságrendje és a képviselt ágazatok illeszkedjenek a felmérés céljaihoz. A kérdőív kitöltésével így olyan társaságokat céloztunk meg, amelyek elsősorban az Észak-magyarországi régióban rendelkeznek székhellyel, illetve olyan innovatív tevékenységet végeznek, amely releváns lehet a kiértékelés során kapott eredmények szempontjából. Ezen túlmenően célunk volt a régió határain túli vállalkozásokat is megszólítani annak érdekében, hogy tájékozódni tudjuk, hogy *a földrajzi helyzetük*, illetve *a földrajzi távolság* milyen módon befolyásolja a tevékenységüket.

A célcsoport, illetőleg a válaszadó vállalkozások átlagos mintanagyságot képeznek. Összesen 54 vállalkozástól kaptunk választ, ebből 51-et a kitöltött kérdőívek, hatot pedig konkrét együttműködési szándéknyilatkozat formájában.

A mintát rögzítettük és elektronikusan feldolgoztuk, az értékeléshez – a kérdőív tartalmával összhangban – többféle statisztikai módszert alkalmaztunk. A konfirmatív adatelemzés segítségével – a statisztikai értelemben vett – hipotéziseinket kívántuk megerősíteni. Az értékelés további folyamatában pedig egyváltozós eloszlások, leíró statisztikai eloszlások százalékos értékeinek bemutatását, átlagértékek megoszlását, ordinális skálatípust, változók és válaszlehetőségek megcímkezését, illetőleg több dimenziós skálázást applikáltunk.

A szakirodalmi adatgyűjtés folyamán, elsősorban a tudás-intenzív vállalatok működési sajátosságait leíró publikációkat, továbbá a téma szempontjából releváns gazdaságpszichológiai és szocioökonómiai irodalmat dolgoztuk fel. Ezek közül kiemelt figyelmet érdemel „A tudás-intenzív vállalkozások működési sajátosságai és formálódásukat befolyásoló tényezők” című tanulmány⁴ (Bajmóczy *et al.*, 2010), melynek értékes tapasztalatai és tanulságai a felmérés értékelésének egyes pontjainak elméleti megalapozásánál segítségül szolgáltak.

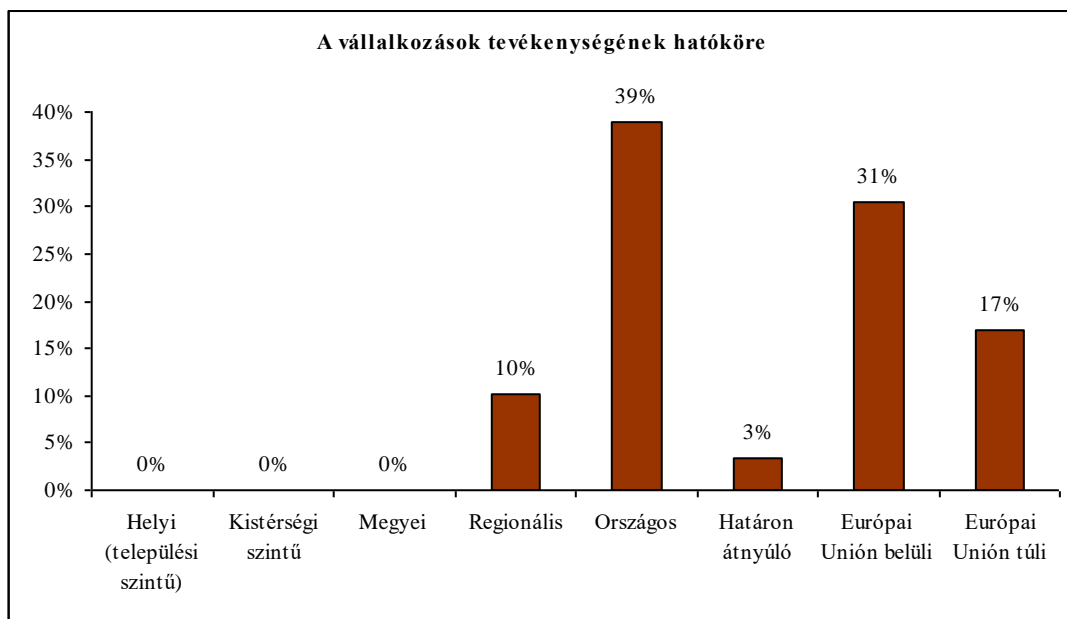
A kutatási eredményeink szintetizálása során nem csupán a Miskolci Egyetem vonatkozásában, hanem – az eredmények jellegének függvényében – általánosságban fogalmaztuk meg következtetéseinket.

---

⁴ Bajmóczy – Imreh – Kosztopulosz – Málóvics – Vas (Szerk.: Bajmóczy): A tudás-intenzív vállalkozások működési sajátosságai és formálódásukat befolyásoló tényezők c. tanulmány, mely a „Tudáshasznosulást, tudástranszfert szolgáló eszköz- és feltételrendszer kialakítása, fejlesztése a Szegedi Tudományegyetemen és a Dél-alföldi régióban” című, TÁMOP-4.2.1-08/1-2008-0002 azonosító számú projekt keretében, a vállalkozásfejlesztési aktivitások megalapozása alprogram keretében készült.

4.11.2. A székhely és tevékenységi kör szerinti beágyazottság differenciáltsága

A székhely szerinti beágyazottságot tekintve, a válaszadó vállalkozások 61%-a az Észak-magyarországi régióban, 31%-a a Közép-magyarországi régióban, 6%-a a Dél-alföldi régióban és 2%-a pedig az Észak-alföldi régióban rendelkezik székhellyel (vagy telephellyel). Közös jellemzőjük, hogy többségük (90%) teljes mértékben magyar tulajdoni szerkezettel rendelkezik. A felmérésben résztvevő vállalkozások 55%-a kis- és középvállalkozás, 41%-a mikrovállalkozás, 4%-a pedig nagyvállalkozás. Gazdasági működésük hatékonysága összességében pozitív irányú eltérést mutat az utolsó év (2014) távlatában. A válaszadók közel 60%-ának növekedett az árbevétele és a nyeresége az előző évhez képest, az export árbevétel és az alkalmazotti létszám alakulása pedig kiegyensúlyozott képet mutat. A tevékenységi hatókörük tekintetében (22. ábra) az országos és az Európai Unión belüli piacok a szignifikánsak.

22. ábra: A vállalkozások tevékenységének hatóköre

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

A társadalom szerkezete, az intézményi feltételek, továbbá a személyes kapcsolatok hálózata tér-specifikus függőséggel rendelkeznek, a feltételrendszerek egy-egy területi egység vonatkozásában sajátos jegyeket viselnek. Ennek okán megkülönböztetjük a gazdasági és társadalmi szereplők *székhely szerinti (regionális) és a tevékenységi – piaci – hatókör közötti beágyazottságát.*

A *KKV-k székhely szerinti (regionális) beágyazottságát* a helyi erőforrások (pl. munkaerő) regionális kínálata befolyásolja, ugyanis nagyobb mértékben támaszkodnak a különböző erőforrástípusok lokális elérhetőségére, mint a nagyvállalatok. A *KKV-k tevékenységi hatókör szerinti beágyazottságát* földrajzilag a piacaik, a beágyazottság mélységét és mértékét tekintve pedig a piaci feltételekhez és változásokhoz való alkalmazkodásuk befolyásolja a leginkább, melynek során az idő és a gyors adaptációs képesség jelenti a szűk keresztmetszetet.

Az innovatív, exportorientált kis- és középvállalkozások látszólag a piaci versenytársaik termékeivel és termelési szolgáltatásaival versenyeznek a nemzetközi szinten. Valójában a kutatás-fejlesztési és innovációs készségük és teljesítményük, továbbá a fejlesztési irányvonalak kijelölése jelenti számukra a valódi megmérettetést és kihívást. Ezek a tevékenységek a jövőre irányuló olyan fejlesztési kísérletek, amelyek jelentős kockázatokat hordoznak, hiszen *a piac értékítélete a meghatározó* abban a tekintetben, hogy az azonos területre fókuszáló kutatás-fejlesztési eredmények közül melyiket preferálja. Az innovatív vállalkozások a gazdaság versenyképességét közvetlenül is képesek növelni azáltal, hogy a versenytársaikat nagyobb hatékonyságra készítetik (*Európai Unió, 2014*). A KKV-k többnyire az alkalmazott kutatásokat részesítik előnyben, mivel ezeknek alacsonyabb a kockázatuk, mérsékeltebb az idő és költségigényük, ugyanakkor gyorsabb a gyakorlatba történő adaptálásuk lehetősége, ami bizonyos körülmények között versenyelőnyhöz juttathatja a vállalkozásokat.

A székhely és a tevékenységi kör szerinti beágyazottság differenciáltságának jellemzői alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy a tevékenységi hatókörük (vagy másképpen fogalmazva a piacaik földrajzi kiterjedése) sajátos jegyei hatással vannak a székhely szerinti beágyazottságukra és a lokális szerepvállalásukra.

Ha a gazdaságpszichológiai értelemben vett beágyazódás fogalmát áttételesen adaptáljuk a Miskolci Egyetemre (vagy egyetemekre), a székhely és a tevékenységi kör szerinti beágyazottság meghatározásánál ezen intézmény(ek) esetében is hasonló jellemzőkkel találkozhatunk. Ennek megfelelően *az egyetemi funkciókat (K+F+I+O, „harmadik misszió”) is el kell különítenünk a szerint, hogy milyen tér-specifikus hatókörrel rendelkeznek*. Az egyetemek közös jellemzőit az alapfunkcióik jelentik, ezek térbeli vetületei azonban már eltéréseket mutatnak. Az oktatási tevékenység általában országos, illetve regionális hatókörű. A K+F+I tevékenység már diverzifikáltabb és földrajzilag kiterjedtebb (illetőleg határok nélküli vagy globális) jelenségként értelmezhető a nemzetközi tudásbázisokhoz és hálózatokhoz való kapcsolódás révén,

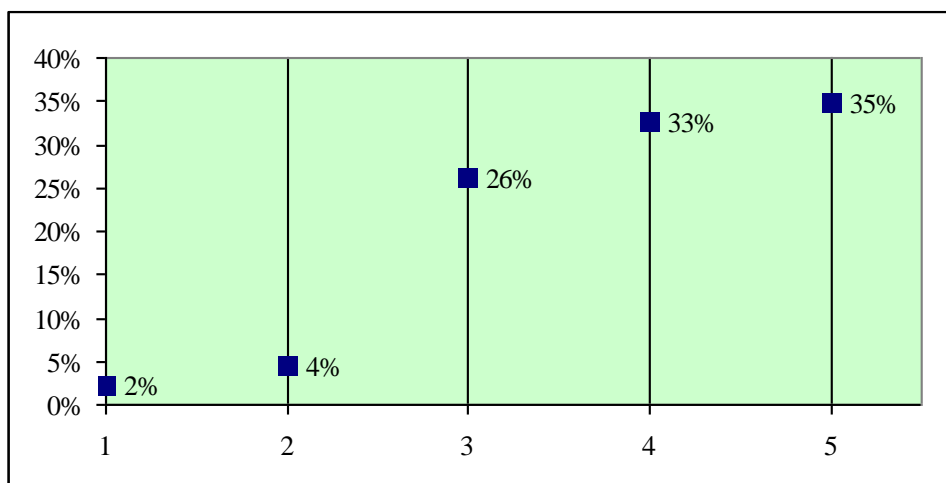
ami szélesebb skálájú lokális szerepvállalásra ad lehetőséget az egyetemeknek a társadalmi és gazdasági folyamatok katalizálásában.

Az egyetemek és a KKV-k székhely és tevékenységi kör szerinti beágyazottsága között párhuzamosságot tapasztalhatunk. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy *a tevékenységi hatókörük – KKV-k esetében piacaik, egyetemek esetében bizonyos funkcióik – földrajzi kiterjedésének a mértéke hatással van a székhely (lokális) szerinti beágyazottságukra*, ami a gazdasági tevékenységek közvetítésében serkentheti a helyi együttműködések, hálózatok kialakulását és a résztvevők lokális szerepvállalását.

4.11.3. A kutatás-fejlesztés és az innovációs környezet vállalati aspektusai

A megkérdezett vállalkozások működésével szorosan összefügg a kutatás-fejlesztés és az innováció. Egy vállalatot innovatívnak tekintünk, ha egy vizsgálati időszakban (jellemzően három év) valamilyen innovációt vezet be. Az innováció egy új, vagy jelentősen módosított termék, szolgáltatás piaci bevezetéseként, továbbá új folyamat, marketing eljárás, szervezeti megoldás, vagy külső kapcsolat üzleti gyakorlatban történő alkalmazásaként értelmezhető (OECD, 2005). A tudás-intenzív társaságok másik sajátossága az aktív innovációra épülő vállalati stratégia, sikerük záloga pedig az alapító(k) szellemi erőforrása (Colombo – Grilli, 2005).

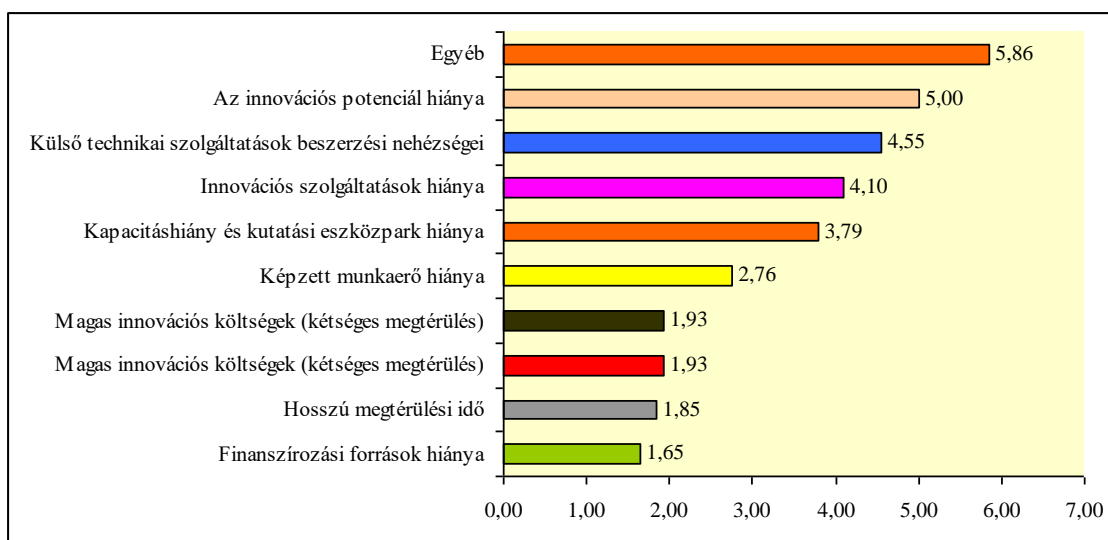
A megkérdezett vállalkozások 68%-a innovatívnak, 26%-a mérsékelten innovatívnak vallja magát (23. ábra). Az innovációs mutatók tekintetében a vállalkozások egynegyede önálló K+F+I tevékenységet végez és a műszaki közép, vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező munkatársak aránya meghaladja a 20%-ot. Az önálló K+F+I tevékenységgel közel azonos súlyú a megvalósított innovációs projektek aránya, melyek túlnyomó többségét Gazdaságfejlesztési Operatív Program keretében valósítottak meg. A cégek 11%-a bejelentett szabadalommal, mintaoltalommal, 10%-a pedig saját kutatólaboratóriummal rendelkezik. Az innovációs mutatók között az export árbevétel aránya képviseli a legkisebb súlyt, melyet azzal magyarázhatunk, hogy a vállalkozások tevékenységi hatókörét tekintve csupán 17% azoknak a cégeknek az aránya, melyek az Európai Unión túli piacokkal rendelkeznek.

23. ábra: Mennyire tartja az Ön által képviselt vállalkozást innovatívnak?

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

Az innovációt akadályozó tényezők alapján felállított rangsorokból átlagértékeket – faktoronként – számoltunk (24. ábra). A legalacsonyabb értékkel rendelkező tényező az, amely a leginkább és a legmagasabb értékkel rendelkező tényező az, amely a legkevésbé akadályozza az innovációt. Az innovációt leginkább korlátozó tényezők között a finanszírozási források hiányát jelölték meg az első helyen, a hosszú megtérülési időt – ami az egyik legjelentősebb kockázatot jelenti számukra – a második helyen, a magas innovációs költségeket és a kétséges megtérülést pedig a harmadik helyen.

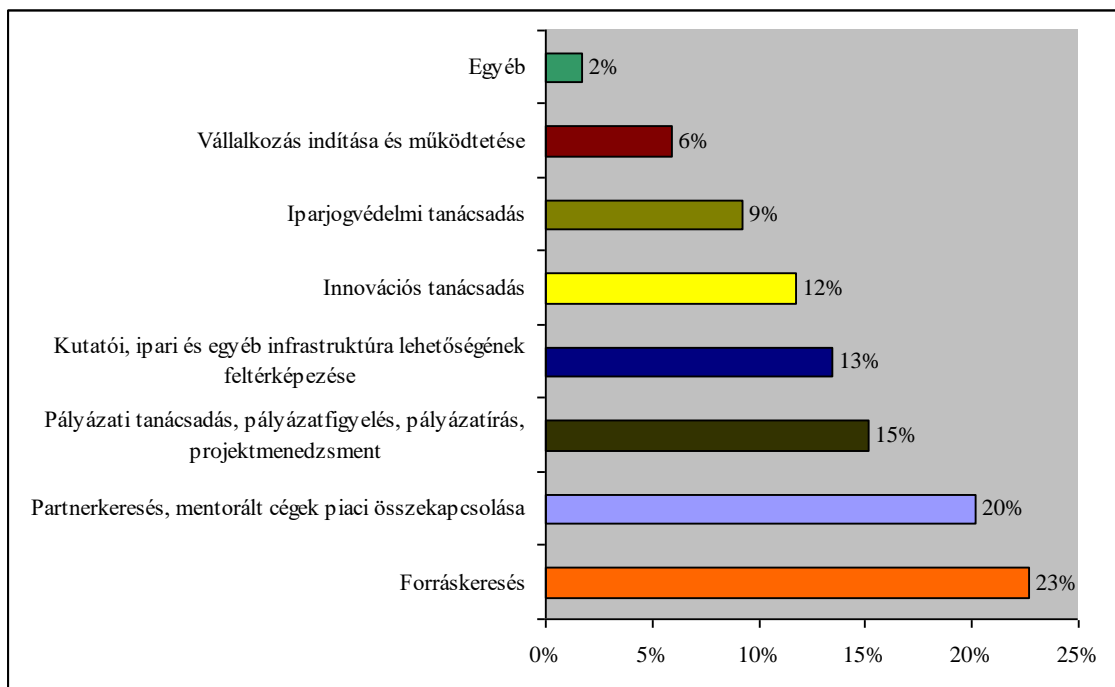

24. ábra: Kérjük, rangsorolja az innovációt akadályozó tényezőket az Ön vállalkozása szempontjából!

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

A gazdasági és ipari szféra szereplőivel élénk kapcsolatot ápoló egyetemek – a társadalmi elvárásoknak megfelelően – egyre diverzifikáltabb szolgáltatási portfóliót kínálnak. Olyan speciális laboratóriumi, kutatási, tanácsadási, képzési szolgáltatásokat ajánlanak a vállalatoknak, amelyek lényegesek az innováció folyamatában. Az innovációs szolgáltatások hiányát a hatodik helyen jelölték meg a válaszadók.

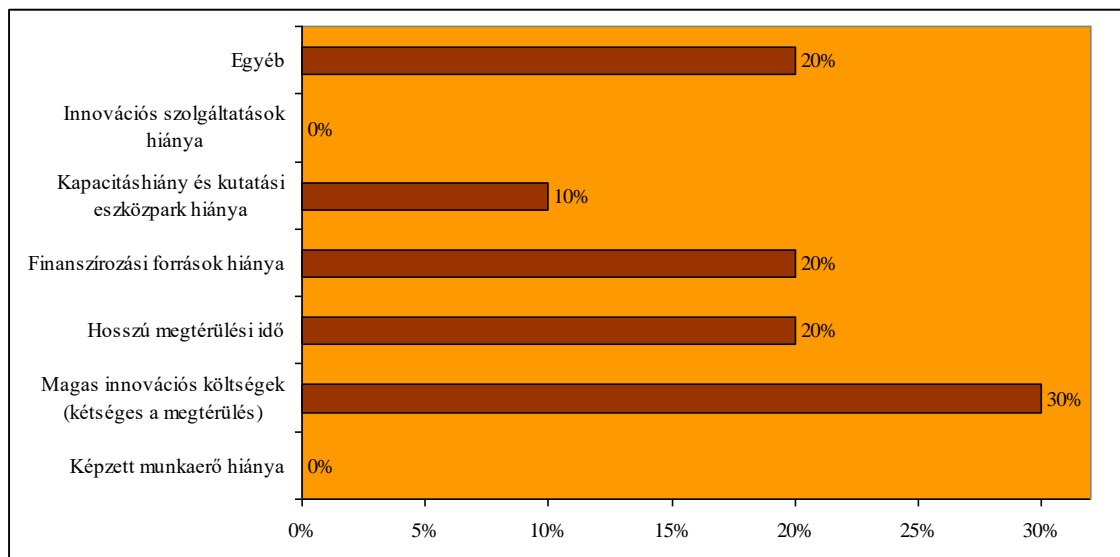
Számba vettük azokat a szolgáltatásokat, amelyekkel az egyetemek – technológiai és transzfer szervezeteiken keresztül – támogatni tudják a vállalkozásokat. Az innovációt akadályozó tényezők rangsorával összhangban, az igényelt szolgáltatások között a forráskeresés képviseli a legmagasabb arányt (25. ábra). Közel azonos súllyal jelenik meg a partnerkeresés és mentorált cégek piaci összekapcsolása. A pályázatokkal összefüggő szolgáltatások arányából arra a következtetésre juthatunk, hogy a fejlesztési elképzelések finanszírozása és az innovációs folyamat kockázatainak mérséklése érdekében az innovatív KKV-k – az Európai Unió kohéziós politikájának célkitűzéseivel összhangban – előtérbe helyezik a fejlesztések pályázati forrásokból történő megvalósítást. Közel azonos súlyt képvisel a kutatói, ipari és egyéb infrastrukturális lehetőségeknek a feltérképezése.

25. ábra: Melyek azok az innovációs szolgáltatások, melyek az Ön vállalkozása szempontjából lényegesek?
 Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

4.11.4. A forrásközvetítés funkciója a kutatás-fejlesztési és innovációs folyamatokban

A vállalkozások innovációs tevékenységét támogató szolgáltatások köre, illetve a cégek által jelzett szolgáltatások iránti igény annak okán is kiemelt figyelmet érdemel, hogy többségükben olyan önmagukat innovatívnak tartó vállalkozásokról van szó, melyek közel egynegyede már részt vett kutatás-fejlesztési projektben és a megkérdezettek 82%-a nyilatkozott úgy, hogy a közeljövőben kutatás-fejlesztési tevékenység megvalósítását tervezi. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy *számontevő mértékben növekszik a megkérdezett vállalkozások kutatás-fejlesztési hajlandósága*. Azoknál a társaságoknál, amelyek a közeljövőben nem terveznek kutatás-fejlesztést (26. ábra), az innovációt akadályozó tényezők rangsorával összezsengő hasonlóságokat tapasztalhatunk.

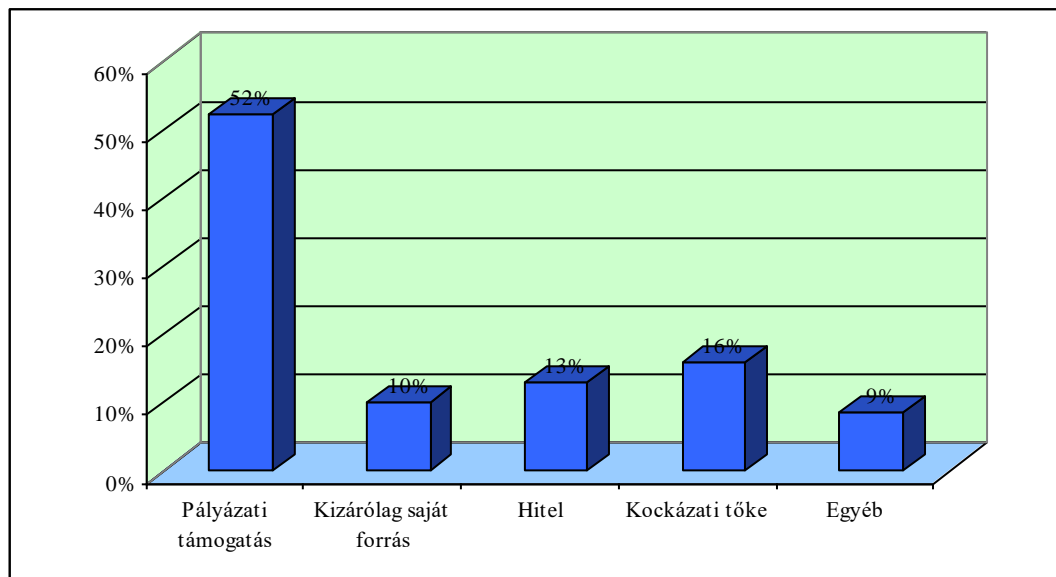

26. ábra: Kérjük jelölje meg, hogy az Ön által képviselt vállalkozás miért nem tervez a jövőben kutatás-fejlesztést!

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

A kutatás-fejlesztés és az innováció olyan mértékű kockázatot jelent a tudás-intenzív vállalatok számára, ami sajátossá teszi finanszírozási forrásaikat és lehetőségeiket. Egy olyan sajátos innovációs környezetben működnek, melynek ágazati, térbeli és időbeli tényezői folyamatosan változnak. Ezek a faktorok meghatározó elemei az innovációs lehetőségeknek, s ezen keresztül áttételesen e vállalkozások sikerességének is. A K+F+I tevékenység jelentette kockázati kitétség mértéke befolyásolja a KKV-k által tervezett fejlesztések nagyságrendjét és forrásösszetételét (27. ábra).

Az innovációt akadályozó tényezőknél azt tapasztalhattuk, hogy a finanszírozási források hiánya jelenti a legjelentősebb akadályt, a vállalkozások innovációs mutatóinak alakulásánál pedig a fejlesztési elképzelések pályázati forrásokból történő megvalósítási szándékának magas arányát figyelhettük meg. *A tudás-intenzív vállalkozások szempontjából tehát a finanszírozási források hiánya és felkutatása jelenti a legjelentősebb problémát*, de legalább ilyen dilemmát okoz a megvalósítani kívánt fejlesztések forrásösszetétele is.

27. ábra: Kérjük jelölje meg, hogy a cég milyen forrás(ok)ból tervezi finanszírozni K+F+I elképzeléseit. (Több válasz is megjelölhető!)
 Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

Az innovatív vállalkozásoknak magas a finanszírozási kockázata, a források közvetítésében részt vevő piacok az innovációban ezt a kockázatot észlelik. A vállalkozások működéséhez és fejlesztéséhez szükséges forrásokat külső és belső finanszírozási csoportokra oszthatjuk. Belső finanszírozás esetén a rendelkezésükre álló erőforrások felhasználásával biztosítják finanszírozási szükségleteiket. A külső finanszírozás esetében piaci és nem piaci alapú forrásokat különböztethetünk meg. A *nem piaci alapú finanszírozás körébe* elsősorban az állami támogatásokat és a pályázati forrásokat sorolhatjuk. A piaci alapú forrásbevonásnál alapvetően a kockázati tőkét és a hitelforrásokból történő finanszírozást különböztethetjük meg. Hitelből történő finanszírozás esetén követelményekhez kötik a folyósítást. A hitelező a vállalkozás hitelképességét vizsgálja és az üzletmenet eredményétől függetlenül igényt tart a tőke és a kamat visszafizetésére, ezzel szemben nincs beleszólási jogosítványa a tulajdonosi

döntésekbe. A finanszírozásnak ez a formája kevésbé hatékony a gyors növekedésű iparágak fejlesztésében és az innováció ösztönzésében (*Bank of England, 2001; Scarpetta et al, 2002*).

A kockázati tőkebefektetések esetében valamely személy, vagy – jellemzően – kockázati tőketársaságok olyan megújulásra, változtatásra, fejlesztésre képes vállalkozásokban szereznek tulajdoni részesedést, amelyektől dinamikus növekedést és a piaci érték jelentős emelkedését várják. A kockázati tőke nem csupán finanszírozási forrást biztosít a vállalkozások számára, hanem saját szakértelmét és kapcsolati tőkéjét is felhasználva, közreműködik a cég irányításában és menedzselésében, maga is érdekelt a vállalkozás minél eredményesebb működésében. A befektető jelentős üzleti kockázatot vállal, ennek fejében a piaci hitelkamatoktól magasabb hozamot vár el (*Osman, 1996*).

A megkérdezett vállalkozások körének 52%-a pályázati támogatásból tervezi megvalósítani K+F+I elképzeléseit. *A fejlesztési elképzelések forrásösszetételét tekintve* a pályázati támogatás mellett a kockázati tőkét jelölték meg a legmagasabb arányban. Azok a vállalkozások, amelyek kizárólagosan saját forrásból szeretnék megvalósítani elképzeléseiket, más finanszírozási forrást általában nem jelöltek meg. A kockázati tőke mellett a pályázati támogatásokat jellemzően egyéb forrásokból szándékoznak kiegészíteni, ami a saját és a megrendelői források kombinációit takarja.

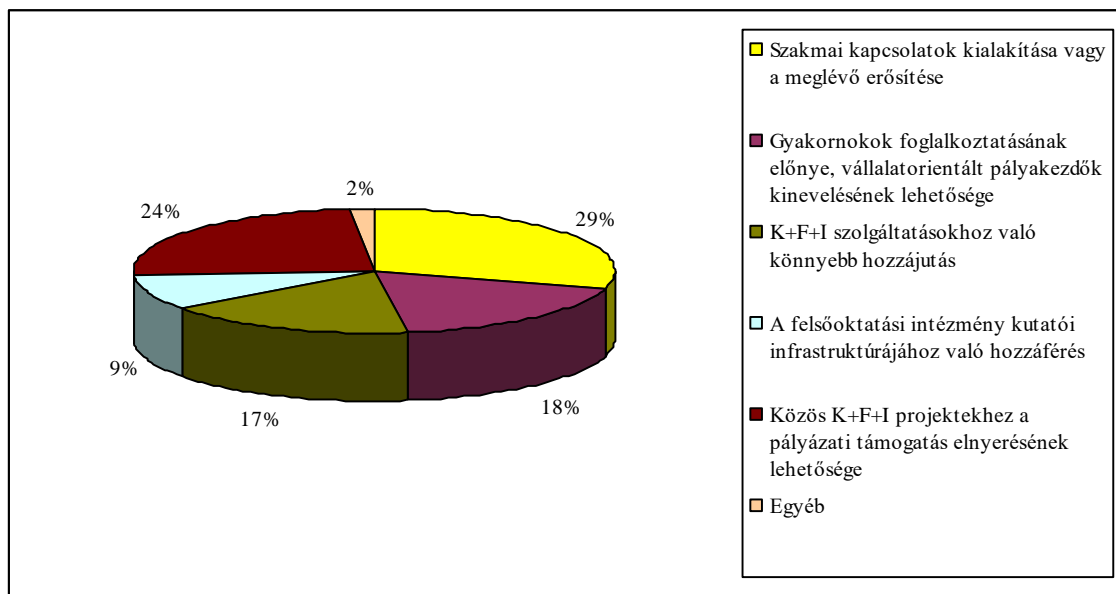
A források közvetítésében részt vevő piacok észlelik az innovációs tevékenység magas kockázatát és ezt a finanszírozás során beárazzák. *Az egyetemek ennek a kockázatnak a mérséklésében vállalhatnak szerepet* azáltal, hogy az innovációs szolgáltatásaik révén átveszik a(z) (erő)forrásközvetítő piacok szerepét az állami és a magánszféra között.

A regionális teljesítmény ugyanis jelentős mértékben függ az innovációra fordított közfinanszírozási támogatás rendszerének fejlettségétől, ami alapját képezheti annak, hogy a vállalatok minél nagyobb arányban részesülhessenek a különböző támogatási formákban. Az innovációs tevékenység ösztönzésében a közfinanszírozás ellensúlyozhatja a magánfinanszírozás hiányát (*Európai Unió, 2014*).

4.11.5. A vállalkozások együttműködési hajlandóságát befolyásoló tényezők

A szakirodalom rendkívül gazdag az olyan motivációk tekintetében, amelyek együttműködésre ösztönözhetik a kis- és középvállalkozásokat. A leggyakoribb motivációs tényezők ezek közül a forrásokhoz való hozzáférés és az erőforrás korlátainak lazítása; költségelőnyök szerzése; a piacokhoz való jobb hozzáférés; elfogadottság és elismertség növelése; valamint valamilyen új tudás, ismeret megszerzése (Johannisson, 1997; Lechner – Dowling, 2003; ADAPT, 2001; OECD, 2004).

A vállalkozások kapacitásigényeinek felmérése során figyelembe vettük egyrészt a szakirodalomban leggyakrabban előforduló motivációs tényezőket, másrészt pedig azokat az erőforrástípusokat, melyek a vállalkozási tevékenység alapjait jelentik (28. ábra). A KKV-k együttműködési hajlandóságának egyik fő mozgatórugóját a finanszírozási problémák áthidalása és a fejlesztési forrásokhoz való hozzáférés jelenti. A másikat a működéshez szükséges infrastrukturális szükségletek és a humánerőforrás rendelkezésre állása.

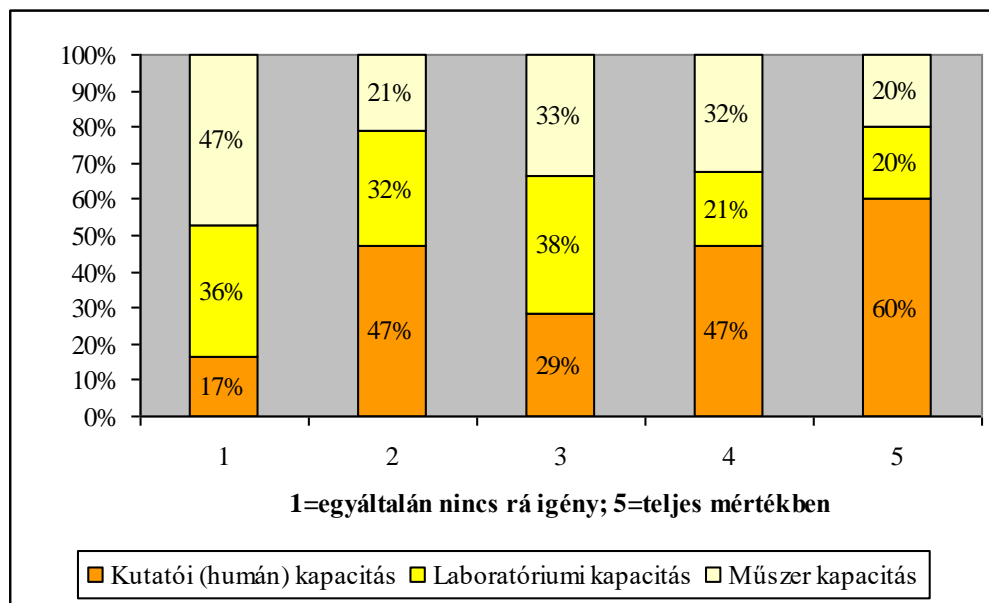

28. ábra: Melyek azok a legfontosabb előnyök, amelyek motiválnák/motiválták Önt a Miskolci Egyetemmel való együttműködésre? (Több válasz is megjelölhető!)

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

A megkérdezett vállalkozások 94%-a nyilatkozott úgy, hogy a jövőben hajlandó lenne együttműködni a Miskolci Egyetemmel valamilyen K+F+I pályázati konstrukció keretein belül. A K+F+I szolgáltatások körében a legnagyobb igény a humánerőforrás –

ezen belül is a kutatói kapacitás – iránt mutatkozik, elsősorban a műszaki és természettudományi területeken (29. ábra). A laboratóriumi és műszer kapacitás iránti igények közel azonos súlyt képviselnek. Mindhárom erőforrástípus iránti kereslet a járműipar és kapcsolódó gépipar, az anyagtechnológia és az információs-technológia ágazatokhoz kapcsolódik.

29. ábra: Az Ön által képviselt társaság a jövőben igénybe venne-e valamilyen K+F+I szolgáltatást, illetve kutatólaboratóriumi kapacitást a Miskolci Egyetemtől? Amennyiben igen, milyen jellegű kapacításra lenne szüksége?

Kérem osztályozza az igény mértékét!

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

A megkérdezett vállalkozások 59%-a működik együtt valamelyik felsőoktatási intézménnyel. Az együttműködések jellegét és az együttműködő felsőoktatási intézmények nevét a 26. táblázatban foglaltuk össze. Az együttműködő felsőoktatási intézmények és a vállalkozások székhely szerinti megoszlásából arra a megállapításra juthatunk, hogy a válaszadó cégek jellemzően a saját régiójuk felsőoktatási intézményeivel alakítottak ki együttműködést. A vállalkozások ágazati jellegével összhangban elsősorban olyan intézményekkel ápolnak kapcsolatokat, amelyeken műszaki képzés és ezzel összefüggő kutatás-fejlesztés folyik. Az együttműködések jellege – a lehetőségekhez és az egyetemek innovációs szolgáltatásaihoz képest – viszonylag szűk körű.

Ennek az okait többek között abban kereshetjük, hogy a hagyományos iparági tevékenységek (pl. gépipar, gépgyártás) a meglévő termékek és eljárások továbbfejlesztésére koncentrálnak, amely alacsonyabb szintű K+F tevékenységet

igényel és jellemzően az alkalmazott kutatásokat preferálják. A tudás-intenzív ágazatok ezzel szemben a tudásbázisokra, az új tudásra és ismeretekre építenek. Ezen vállalatok egy része saját K+F tevékenységet folytat, tevékenységük fókuszában az alap és alkalmazott kutatások, valamint a technológia szisztematikus fejlesztése áll és felhasználják az egyetemek innovatív produktumait is (Cooke *et al*, 2007).

26. táblázat: Az Ön által képviselt cég együttműködik-e valamelyik felsőoktatási intézménnyel? Amennyiben igen, milyen jellegű az együttműködés?

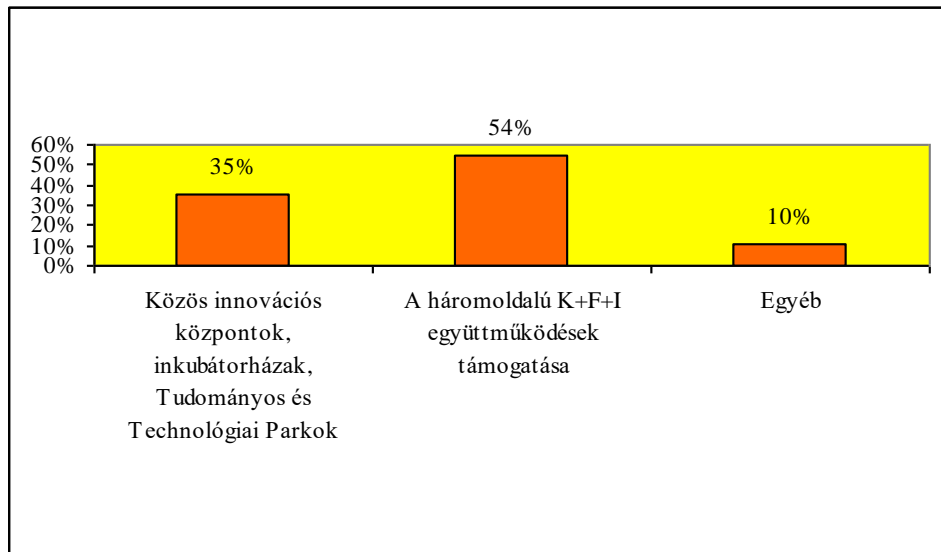
Az együttműködés(ek) jellege	Az intézmény(ek) neve
Hallgatók mentorálása, témavezetése	Debreceni Egyetem, Kecskeméti Főiskola, Miskolci Egyetem, Nyíregyházi Főiskola, Óbudai Egyetem
K+F	Miskolci Egyetem, Semmelweis Egyetem
Beszerzések, klaszterek	-
Kihelyezett labor	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Eseti jellegű	Miskolci Egyetem (Műszaki Anyagtudományi Kar)
-	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Miskolci Egyetem, Óbudai Egyetem, Pannon Egyetem
Szakmai tanácsadás	Miskolci Egyetem
Konzorciumi partner	Miskolci Egyetem
Partneri kapcsolat	Károly Róbert Főiskola
Informális együttműködés	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Anyagkutatás	Miskolci Egyetem
Közös projektek generálása a jövőben	Miskolci Egyetem
Közös projekt (TÁMOP)	Károly Róbert Főiskola
IT Klaszter, duális képzőhely	Miskolci Egyetem
Oktatási és innovációs területeken K+F+I projektek tervezése	Debreceni Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola, Miskolci Egyetem
Beszéd felismerés, nyelvészet	Szegedi Tudományegyetem

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

A kutatás-fejlesztés és az innováció közötti reláció paradoxona, hogy az Európai Unióban a vállalkozások 46%-a oly módon lát el innovációs tevékenységet, hogy közben saját kutatás-fejlesztést nem végez (European Innovation Scoreboard, 2008). Ezt az eredményt több felmérés is megerősítette. Az EU27 innovatív társaságai 50%-ának esetében különül el az innovációs és a kutatás-fejlesztési aktivitás.

A felmérés alapján *a legattraktívabb tényező az együttműködési hajlandóság növelésére a közös K+F+I projektek végrehajtása konzorciumi együttműködés keretében és a szakmai kapcsolatok kialakítása, illetőleg a meglévők ápolása (28. és 30. ábra)*. Az együttműködések jellegét tekintve azt tapasztaltuk, hogy *a vállalkozások nem*

általános és keretjelleű megállapodásra törekednek a Miskolci Egyetemmel, inkább az eseti jelleű, egy konkrét cél megvalósítását célzó együttműködéseket preferálják.

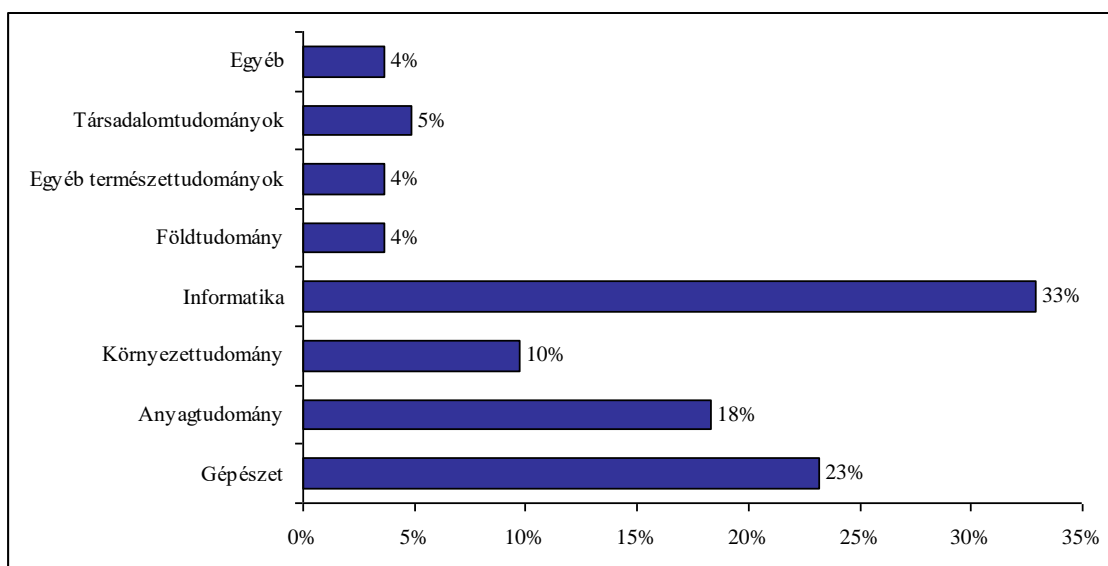
30. ábra: Milyen módon lehetne hatékonyabbá tenni a vállalkozások, a Miskolci Egyetem, valamint a transzfer szervezetek közötti együttműködés intézményesítését?

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

4.11.6. A vállalkozások erőforrás szükségleteinek szerepe az együttműködések kialakulásában

Az innovációs folyamat egyes szakaszainak eltérő az erőforrás igénye, a vállalkozások ágazati behatároltsága, továbbá eltérő életciklusaik más és más szükségleteket indukálnak. Egy-egy társaság működésének, továbbá innovációs folyamatainak az életciklusa és az ágazati jellege nagymértékben befolyásolja azt, hogy az egyetemekkel milyen típusú együttműködést és a kooperáció milyen vertikumait igénylik. Az egyetemeknek a gazdasági és ipari szereplőkkel történő együttműködési formák és az innovációs szolgáltatási portfóliójuk kialakítása során figyelembe kell venniük ezeket a sajátosságokat.

Az egyetemek funkcióit – innovációs üzleti szolgáltatásként – olyan tevékenységekként lehet értelmezni, amelyek más szervezetek és vállalatok számára közvetítenek magas szellemi hozzáadott értéket (Muller – Zenker, 2001). A vállalkozások iparági jellege és ágazati súlya tudományterületileg is differenciálja a K+F+I igényes szakterületeket (31. ábra). A legnagyobb igény az informatika, majd a gépészet és az anyagtudomány területén mutatkozik.

31. ábra: Milyen szakterületeken lenne szükség/lehetőség az Ön cégénél K+F+I tevékenység megvalósítására? (Több válasz is megjelölhető!)
 Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

Egy régióban az ágazati szerkezet összetételét és a helyi gazdaságban képviselt arányát – a gazdaságpolitikai irányvonalakon túlmenően – olyan további tényezők befolyásolják, mint az adott régió endogén adottságai és erőforrásai. Egy-egy regionális erőter szereplőinek a lokális gazdaságba való beágyazottságának és együttműködésének a mértéke, alapvetően befolyásolja az ágazati kapcsolatok preferált területeinek a főbb irányvonalait.

A tervezett kutatás-fejlesztési tevékenységek jellegéből következtethetünk az iparágilag differenciált vállalkozások ágazati kapcsolataira, vagyis arra, hogy egy adott termelési és szolgáltatási tevékenység milyen más munkafolyamatok, ágazatok jelenlétét és egymásra épülését igényli, és hogyan kapcsolódnak össze ennek révén az egyes „munkafázisok” termelési vertikumai (27. táblázat). A felmérés értékelése során arra a következtetésre jutottunk, hogy az információs-technológia, a járműipar és kapcsolódó gépipar, a környezetipar és energetika az ágazatukhoz közvetlenül kapcsolódó tudományterületeken túlmenően, anyagtudományi kutatás-igényes. Azt is megállapíthattuk, hogy a járműipari és az információs-technológiai ágak fejlődésének egyik alapfeltétele az anyagtudományi kutatás-fejlesztés. Egy régió teljesítőképessége függ a lokális gazdaság szerkezetétől (Horváth, 2001a). A helyi ágazati szerkezet strukturális arányainak az elmozdulására pedig – közép- és hosszú távon – hatással lehet a termelési vertikumok összekapcsolódása.

27. táblázat: Milyen szakterületeken lenne szükség/lehetőség az Ön cégénél K+F+I tevékenység megvalósítására? Kérem, röviden fogalmazza meg a tervezett K+F+I tevékenység lényegét is!

Szakterület	K+F+I terület megjelölése
Gépészet	Áramlás- és hőtechnikai modellezés, szimuláció
	Biomechanika
	Egyedi gép (sorjázás, csapágyazás)
	Autóipari innováció
	Okospersely kialakítása, tervezése és gyártása
	Új termék tervezése, előállítása
	Mechanikai elemek tervezése
	Új gyártó gépsor tervezés, előállítás
	Géptervezés
	Finommechanikai optika
	Mechatronika
	Lézertechnika
	Gyártó technológia-fejlesztés
Anyagtudomány	Orvosi eszközfejlesztés
	EU pályázaton közös részvétel
	Recept-fejlesztés
	Kompozit anyagok járműipari felhasználása
	Új öntészeti anyagok, eljárások
	Új típusú anyagalakítási technológiák kialakítása
	Technológiai fejlesztés
	Gyártáshoz használt anyagok, ötvözetek kiválasztása
	Nanotechnológia, anyagok tulajdonságainak a megváltozása
	Új típusú anyagalakítási technológiák kialakítása
Nanotechnológiai anyagkutatás	
Környezettudomány	Hulladékhasznosítás
	Tüzeléstechnikai károsanyag-kibocsátás csökkentése
	Antibanteriális rendszerek természetes anyagokból
	Természetes anyagok környezetvédelmi alkalmazása
Informatika	Mobil alkalmazás fejlesztése (vállalati kommunikáció támogatás, big data elemzésre alapuló alkalmazások)
	Taskfit PRO alkalmazás továbbfejlesztéséhez kapcsolódó kutatási feladatok, melyek a számítógépen/laptopon/tableten/okostelefonon dolgozó ember munkájának hatékonyságnövelésével kapcsolatosak
	Orvosi diagnosztika
	Képzésekhez kötődő szolgáltatások
	Számítógépes nyelvészet, természetes nyelvek feldolgozása, képfeldolgozás, gépi tanulás, innovatív termékfejlesztési projektek megvalósítása a megjelölt területeken
	Termelésirányítás
	Beágyazott szoftver szerv és kliens alkalmazások fejlesztése
	Technikai szoftverek, e-learning, tananyagok digitális fejlesztése
	Közös K+F+I projektek generálása és végrehajtása, az egyetem humán kutatói kapacitás igénybevételével
	Szoftverfejlesztés

	IKT fejlesztések megvalósítása, tesztelése
	Mesterséges intelligencia
	WEB
	Képfeldolgozás, adatkiértékelés
Földtudomány	Geotermikus rendszerek
Egyéb természettudományok	Egészségügyi fejlesztések
	EU pályázaton közös projekt
Társadalomtudományok	Munkaerő-piaci fejlesztések
Egyéb	Energiaipar
	Energiagazdálkodás

Forrás: a kérdőívek alapján saját szerkesztés.

4.11.7. Az együttműködési lehetőségek új alternatívái

A mintában ugyan nem szignifikáns, de mindenképp figyelemre méltónak tartjuk a Közép-magyarországi régióban székhellyel rendelkező egyes társaságok azon felvetéseit, hogy szívesen együttműködnének a Miskolci Egyetemmel – elsősorban közös K+F+I projektek megvalósításában – de nem látják, hogy *egy budapesti székhellyel rendelkező társaság és egy konvergencia régióban lévő egyetem* – a pályázati támogatások kritériumai miatt – hogyan és milyen formában tudna közös K+F+I projektet végrehajtani.

Ez a felvetés arra enged következtetni, hogy a Közép-magyarországi régióban lévő vállalkozások a konvergencia régiókban lévő egyetemekkel keresik az együttműködés lehetőségeit annak érdekében, hogy pályázati (fejlesztési) forrásokhoz juthassanak. *A nemzetgazdasági ágazatok és a felsőoktatás szerkezetének paradoxona*, hogy Budapest centrum szerepe miatt – mint ahogyan a történelem folyamán, úgy jelenleg is – a kooperációk és az integrációk lehetőségei mindig is szélesebben voltak, mint a vidéki régiókban. Az Európai Bizottság hatodik kohéziós jelentése is azt támasztja alá a kelet-közép-európai országok régióinak versenyképességét vizsgálva, hogy a fővárosok többsége rendkívül versenyképes, de nem termelnek semmilyen mérhető áttételes hatást más régiók javára. Ezekben az országokban még a főváros-közelri régióknak sincs érzékelhető nyeresége és előnye a közelségből, miközben számos fejlettebb tagállamban a fővárosok szomszédságában lévő régiók versenyképessége is magas (*Európai Unió*, 2014). A felmérés keretében az Észak-magyarországi régió határain túli vállalkozásokat azzal a céllal szólítottuk meg, hogy képet kapjunk arról, hogy *a földrajzi távolság és a földrajzi helyzet befolyásolja-e az együttműködési hajlandóságukat*.

A vállalkozások dinamikus fejlődéséhez szükséges környezet megteremtése a munkahelyteremtés előfeltétele (Köpeczi-Bócz, 2000). A Közép-magyarországi régióban lévő vállalkozások felvetéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ezek a társaságok fejlődőképeseek és növekedési potenciállal rendelkeznek, de földrajzi helyzetük okán nem jutnak fejlesztési forrásokhoz. *Az együttműködési hajlandóságukat ebben az esetben nem a földrajzi távolság, hanem a földrajzi helyzetük motiválja.* A pályázati támogatások kritériumai által okozott problémák áthidalása, akár új együttműködési formák kialakulását is eredményezheti, már csak annak okán is, hogy a centrumrégióban a domináns ágazatok növekedési dinamikája, fejlődési tendenciája megtorpant. A meglévő együttműködési formák ilyenén fejlesztése *új típusú hálózatosodást és a központi régiók áttételes hatásának* megjelenését eredményezheti. Ugyanakkor itt azt is meg kell jegyeznünk, hogy a központi régió vállalkozásainak felvetése ellentmondásban áll az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájával, ami a centrumrégiókat többnyire nem tekinti beavatkozási területnek.

5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A disszertáció vizsgálatai alapvetően a felsőoktatás funkciói és a gazdasági szerkezet közötti összefüggések feltárására irányultak időben és térben egyaránt. A feltételezett kapcsolatok értékeléséhez nagy hangsúlyt fektettünk az ágazati feltételrendszer és a regionális politika aspektusaira. A vizsgálatok célkitűzéseivel összhangban, következtetéseinket és javaslatainkat az előzetesen felállított négy hipotézis köré csoportosítva összegezzük.

***Hipotézis 1:** Egy homogén funkciókkal rendelkező egyetem nagyobb mértékben függ a homogén regionális gazdasági szerkezet transzformációjától, mint egy szélesebb K+F+I diszciplináris bázison alapuló és diverzifikáltabb funkciókat ellátó intézmény. A szélesebb K+F+I diszciplináris bázison alapuló intézmények aktívabban és magasabb hatásfokkal tudnak szerepet vállalni a lokális gazdaságok fejlesztésében, továbbá erősíthetik a felsőoktatás és a gazdaság térségi szerveződését és kohézióját.*

A történelem folyamán a felsőoktatás fejlődése – olykor kényszerűen – a társadalmi és gazdasági folyamatok változásait követte. Az integrációs korszakok gazdasági folyamatai és a felsőoktatás funkcióinak történeti előzményei megerősítették azt a feltételezésünket, hogy a hosszú távú és tudatos gazdaság és oktatáspolitikai, továbbá az ágazati politikák közötti szinergia és koordináció hiányában a fejlesztési célkitűzések és eszközök önmagukban nem bizonyulnak elegendőnek és hatékonyak.

A dualizmus korában – területileg decentralizáltan – homogén képzési profilú szakintézményeket alapítottak egy területileg is diverzifikált gazdasági szerkezethez. Az autarkia érájában is *homogén képzési profilú szakintézményeket alapítottak, de ebben az esetben egy területileg homogén gazdasági szerkezethez* illesztve. A felsőoktatásnak mindkét korszakban az oktatási funkciója volt a meghatározó, ám eltérő indokok miatt, amelyeket a 17. táblázatban összegeztünk. A dualizmus szakaszában a felsőoktatási intézményekben ugyan folytak kutatások, de maga a gazdaság innovatív volt. Ebben a korban egy-egy találmány, szabadalom éves szinten a GDP 3-4%-os növekedését eredményezte.

Az elméleti és alkalmazott kutatások a negyvenes évek végén az Akadémia hatáskörébe kerültek, emiatt *az 1950-es évek elejétől az egyetemek kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenységei súlytalanná váltak* és a kialakuló akadémiai kutatóhálózattal szemben a háttérbe szorultak. *Az egyetemek funkcióinak a korlátozása és*

behatároltsága gátolta az együttműködések, kooperációk létrejöttét, az egyetemi funkcióknak a gazdaságba történő beintegrálódását és a fokozottabb társadalmi szerepvállalást. Csupán három évtized elteltével, a nyolcvanas évek felsőoktatási fejlesztési koncepciójában kezdett körvonalazódni, hogy növelni kell az egyetemi kutatások részarányát és az intézmények aktívabb szerepvállalását a kutató-fejlesztő hálózaton belül. A homogén gazdasági szerkezetből eredő problémák ekkorra már nyilvánvalóvá váltak és a hetvenes évek végétől a klasszikus ipari válságágazatok dilemmái folyamatosan növekedtek. A mély krízisben lévő, ámde a nemzetgazdasági szerkezeten belül továbbra is domináns ipari ágazatok szakemberigényeihez illeszkedő regionális intézményi struktúra és az egyetemek háttérbe szorított kutatás-fejlesztési tevékenysége – a térségek ágazati jellegének függvényében, területileg eltérő hatással – egyes tudományterületek (elsősorban műszaki) válságához vezetett a kilencvenes évekre.

Ha a nemzetgazdasági ágazatokat területileg decentralizáltan és egyidejűleg differenciáltan, de ágazati kapcsolatok hiányában fejlesztik, továbbá az ágazatok működésének az alapfeltételei nem biztosítottak (iparnál alapanyag és természeti erőforrások, egyetemeknél kutatási tevékenység háttérbe szorítása, a homogén gazdasági szerkezethez illeszkedő szűk képzési profil), *a fejlesztési prioritások közötti szinergia hiánya az adott területi egység diszparitásának konzerválódását és elmélyülését eredményezi.*

A 20. század második felében, a fejlett ipari országok gyakorlata azt mutatta, hogy a hallgatói létszám növelése és a képzési struktúra diverzifikálása jelentős mértékben hozzájárult a társadalmi és gazdasági fejlődés felgyorsulásához, a munkamegosztás magasabb szintje pedig a társadalmi szolgáltatások kiszélesedését eredményezte. A korszerű ipari gazdaságokban az állami felsőoktatási rendszer további sajátos jellemzője a multidiszciplináris egyetemek kialakulása volt.

Magyarországon némileg megkésve, a 20. század második felében és a 21. század elején – részben az akkori intézményi integrációknak is köszönhetően – alakultak ki a multidiszciplináris jellegű universitasok. Az ebből adódó szélesebb K+F+I diszciplináris bázis és az intézmények diverzifikálódó funkciói pedig elősegítették az egyetemek társadalmi és gazdasági szerepvállalásának fokozását.

A kutatási eredményeink azt igazolták, hogy az egyetemek mély kríziséhez vezet, ha az intézmények klasszikus funkcionális tevékenységeit önmagában csak és kizárólag – a többségében kedvezőtlen – regionális gazdasági szerkezet sajátosságaihoz

kényszerülnek igazítani. *Egy szélesebb K+F+I diszciplináris bázis* magasabb kutatás-fejlesztési és innovációs aktivitást indukál, megteremti a lehetőséget a modern kutatás-fejlesztési és innovációs üzleti szolgáltatások kialakításának és adaptálásának, amelyek elősegíthetik a felsőoktatás és a gazdaság térségi szerveződését és kohézióját, serkenthetik és katalizálhatják a helyi gazdaságot és az egyetemek szerepvállalását a társadalmi, gazdasági, kulturális, globális folyamatok és kihívások kezelésében.

Hipotézis 2: *A gazdasági szerkezet és a társadalmi folyamatok területileg differenciálják a tudás-intenzív ágazatok – köztük az egyetemek – szerepét és funkcióit. A hátrányosabb helyzetben lévő régiókban ugyanis a közszolgáltatások körébe tartozó tudás-intenzív ágazatoknak rövid távon jelentősebb a társadalmi haszna az általuk megtermelt áttételes hozzáadott értéknél. Ilyen körülmények között szinergikus párhuzamosság jelentkezik a lokális gazdaság és a felsőoktatási intézmények állapota között.*

A regionális politika számára az egyik leglényegesebb kérdés az, hogy az ágazatok termelékenységének térségi különbségei milyen hatással vannak a területi diszparitások kialakulására és elmélyülésére. A sikeres térségek szolgáltató szektorán belül magas az értékű ágazatok aránya. Amennyiben a foglalkoztatottság szerkezetében a szolgáltatás kerül túlsúlyba, úgy megkülönböztetett figyelmet érdemel, hogy mekkora a magas hozzáadott értéket képviselő ágazatok aránya. Azon szolgáltatások széles köre, amelyek *az alapellátást biztosítják* egy-egy régióban nélkülözhetetlenek, de nem feltétlenül sikertényezők. Ilyenek például a javító szolgáltatások, a kiskereskedelem és a közszolgáltatások köre.

Az Európai Unió hatodik kohéziós jelentése a regionális versenyképesség 11 pillérét különbözteti meg annak megfelelően, hogy milyen fejlettségi szintre utalnak. A jelentés is az alapkategorizációk körébe sorolja azokat az ágazatokat, amelyek az alapellátást biztosítják. Ezek a komponensek a kevésbé fejlett régiók számára fontosak.

A hátrányosabb jellemzőkkel rendelkező régiók szolgáltató szektorának struktúráján belül továbbra is az olyan hagyományos – de többségében tudás-intenzív – ágazatok dominálnak, mint a közigazgatás, egészségügy, közoktatás, közszolgáltatások, kereskedelem. Ezek többsége viszont csak kisebb mértékben járul hozzá a helyi gazdaság jelenlegi vagy jövőbeni jövedelemtermelő képességének fokozásához és rövid távon jelentősebb a társadalmi hasznuk az általuk megtermelt hozzáadott értéknél és ezen felül számottevő állami investíciót is igényelnek.

A kutatási eredményeink azt erősítették meg, hogy a hátrányosabb helyzetű régiók gazdasági szerkezetében, a tudás-intenzív ágazatokon belül magas a köz- és egyéb szolgáltatások aránya, amely az ágazati struktúra megmerevedésére utal. Ezek az eredmények nyilvánvaló összefüggésben állnak a régió társadalmi és gazdasági folyamataival. A lényegesebb tendenciák tekintetében, az országos átlaghoz viszonyítva jelentős elmaradást tapasztalhatunk a lakosság életminősége, iskolázottsági szintje, egészségügyi állapota, átlagéletkora és szociális helyzete vonatkozásában.

A tudás-intenzív közszolgáltatásoknak a köre (közigazgatás, közoktatás, egészségügy, közszolgáltatás) magasan kvalifikált, felsőfokú végzettséggel rendelkező szakembereket igényel. Ezeknek a szolgáltatásoknak azonban elsősorban társadalmi haszna van. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi haszon egy köre is mérhető és számszerűsíthető. Az is nyilvánvaló, hogy a szolgáltatásoknak ezen köre áttételesen, jellemzően közép és hosszú távon realizálódik a GDP-ben is, azonban rövid távon nem termelnek olyan hozzáadott értéket, mely a GDP növekedésére közvetlenül hatással lenne.

Az Észak-magyarországi régióban a közszolgáltatások, továbbá a közszférában foglalkoztatottak magas arányát alátámasztja az a tény is, hogy míg a havi átlagjövedelmek messze elmaradnak az országos átlagtól, addig a személyi jövedelemadó befizetés mértéke magasan meghaladja az országos átlagot. Az ágazati struktúra pedig hatással van, illetőleg átalakíthatja egy-egy térség társadalmi szerkezetét. A kutatási eredményeink alapján az Észak-magyarországi régió esetében azt tapasztalhattuk, hogy a kedvezőtlen társadalmi szerkezet és folyamatok is befolyással vannak az ágazati szerkezetre. Ezt olyan – nagyon aktuális – kérdéskörök is alátámasztják, mint a Kihelyezett Felsőoktatási Központok létrehozása. A térségben két várostól érkezett erre vonatkozó igény a Miskolci Egyetem irányába. Mindkét város az egészségtudományi területhez tartozó képzéseket jelölt meg. Ózd városa védőnők (társadalom szerkezeti problémák), Sátoraljaújhely pedig diplomás ápolók (kedvezőtlen társadalmi folyamatok) képzésére tartana igényt.

A felsőoktatás területi dimenzióit, továbbá egy-egy régió gazdasági szerkezetét vizsgálva azt tapasztalhattuk, hogy a hátrányos vagy egyoldalú ágazati szerkezettel rendelkező térségekben komoly problémát jelenthet a felsőoktatás képzési kínálatának és a gazdasági szféra munkaerő szükségletének az összehangolása. Azon térségek esetében, amelyeknél *a gazdasági potenciál és a vállalati szektor hátrányosabb*

jellemzőket mutat, a felsőoktatási ágazat képzési szerkezetének a helyi gazdaság igényeinek megfelelő átstrukturálása vélhetően nem ugyanarra az eredményre fog vezetni, sőt egyes esetekben akár negatív hatásokat is generálhat.

Ennek alátámasztására kísérletet tettünk Borsod-Abaúj-Zemplén munkaerő-piaci kereslete szerkezetének és a Miskolci Egyetem képzési területeinek a megoszlása közötti összehasonlításra. Az egyes képzési területek munkaerő-piaci illeszkedését megvizsgálva azt tapasztalhattuk, hogy a szolgáltatási szektor (köz- és egyéb szolgáltatásokat és a piaci szolgáltatásokat összevontan kezelve) aránya 68,5%, az ipari szektor aránya pedig 27,1%. Kutatási eredményeink alapján azt is tudjuk, hogy a tercier szektoron belül a köz- és egyéb szolgáltatások aránya a domináns. Táblázat formájában összegeztük az egyes képzési területek munkaerő-piaci illeszkedését, amely azt igazolta számunkra, hogy a munkaerő-piaci kereslet szerkezete és az egyetem képzési szerkezete hasonló jellemzőket és arányokat mutat.

Napjainkban már valamennyi régió ágazati szerkezetében a tercier szektor a domináns. A vizsgálati eredményeink azonban rámutattak arra, hogy ha a strukturális aránytalanságból kifolyólag a tercier szektoron belül magas a közszférában foglalkoztatottak aránya, úgy az előnytelen gazdasági szerkezet területileg differenciálja az egyetemek szerepét és oktatási funkcióit, hiszen a munkaerőpiac kereslete az előnytelen gazdasági szerkezet strukturális aránytalanságait tükrözi vissza. Véleményünk szerint a területfejlesztési politikában és az ágazati stratégiák kialakításában mindenképp külön figyelmet érdemes szentelni a tercier szektoron belüli strukturális arányok elmozdítására.

Hipotézis 3: *A regionális intézményrendszer szereplői tevékenységi hatókörének földrajzi kiterjedése befolyásolja a székhely (regionális) szerinti beágyazottságuk mélységét, ami a gazdasági tevékenységek és a nem piaci alapú források közvetítésében serkentheti a helyi együttműködések, hálózatok kialakulását, az információk áramlását és a résztvevők lokális szerepvállalását.*

Azt a kérdéskört, hogy a regionális intézményrendszer szereplői (pl. felsőoktatási intézmények, a gazdasági és ipari élet szereplői) miképpen ágyazódhatnak be egy területi egységbe és járulhatnak hozzá a fejlődéséhez, a kérdőíves felmérésen túlmenően, a gazdaságszociológiai és szocioökonómiai szakirodalom segítségével közelítettük meg. A gazdaság integrációs mechanizmusai adott társadalm szerkezeti és intézményi feltételekhez kötődnek, azaz a gazdaságintegrációs formák „nem-gazdasági”

viszonyokba, hanem a kultúrába és/vagy a politikába ágyazódnak. A társadalom szerkezete, az intézményi feltételek, továbbá a személyes kapcsolatok hálózata térspecifikus függőséggel is rendelkeznek, a feltételrendszerek egy-egy területi egység vonatkozásában sajátos jegyeket viselnek. Ennek okán különböztetjük meg a gazdasági és társadalmi szereplők székhely szerinti (regionális) és a tevékenységi – piaci – hatókör közötti beágyazottságát.

A kis- és középvállalkozások (KKV) székhely szerinti beágyazottságát a helyi közösséggel való kapcsolatuk alapján jellemezhetjük, ugyanis nagyobb mértékben támaszkodnak a helyi erőforrásokra, mint a nagyvállalatok, így jobban függenek – a különböző erőforrástípusok – regionális kínálatától. A vállalalkozási tevékenységükhöz szükséges erőforrástípusok közül az infrastrukturális feltételek és a humán tényezők közvetlenül a székhely szerinti beágyazódásuk alapján válik elérhetővé. A székhely és a tevékenységi kör szerinti beágyazottságuk differenciáltsága pedig rendszerint azt eredményezi, hogy kevésbé érzékelhetőek a helyi közösség számára. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a tevékenységi hatókörük túlnyomórészt átnyúlik a lokális közösség határain.

A kérdőív kitöltésével olyan vállalkozásokat céloztuk meg, amelyek elsősorban az Észak-magyarországi régióban rendelkeznek székhellyel, illetve olyan innovatív tevékenységet végeznek, amely releváns lehet a kiértékelés során kapott eredmények szempontjából. Ezen túlmenően célunk volt a régió határain túli vállalkozásokat is megszólítani annak érdekében, hogy tájékozódni tudjunk, *a földrajzi távolság, illetőleg a földrajzi helyzetük befolyásolja-e az együttműködési hajlandóságukat.* A kérdőíves felmérés alapján, a székhely szerinti beágyazottságot tekintve, a válaszadó vállalkozások 61%-a az Észak-magyarországi régióban, 31%-a a Közép-magyarországi régióban, 6%-a a Dél-alföldi régióban és 2%-a pedig az Észak-alföldi régióban rendelkezik székhellyel.

A megkérdezett vállalkozások tevékenységi hatóköre tekintetében az országos és az Európai Unió belüli piacok a szignifikánsak. *A KKV-k tevékenységi hatókör szerinti beágyazottságát földrajzilag a piacaik, a beágyazottság mélységét és mértékét tekintve pedig a piaci feltételekhez és változásokhoz való alkalmazkodásuk befolyásolja a leginkább, melynek során az idő és a gyors adaptációs képesség jelenti a szűk keresztmetszetet.* Az innovatív, exportorientált kis- és középvállalkozások látszólag a piaci versenytársaik termékeivel és termelési szolgáltatásaival versenyeznek a nemzetközi szinten. Valójában a kutatás-fejlesztési és innovációs készségük és

teljesítményük, továbbá a fejlesztési irányvonalak kijelölése jelenti számukra a valódi megmértetést és kihívást. Ezek a tevékenységek a jövőre irányuló olyan fejlesztési kísérletek, amelyek jelentős kockázatokat hordoznak, hiszen *a piac értékítélete a meghatározó* abban a tekintetben, hogy az azonos területre fókuszáló kutatás-fejlesztési eredmények közül melyiket preferálja.

A székhely és a tevékenységi kör szerinti beágyazottság differenciáltságának jellemzői alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy a tevékenységi hatókörök (vagy másképpen fogalmazva a piacaik földrajzi kiterjedése) sajátos jegyei hatással vannak a székhely szerinti beágyazottságukra és a lokális szerepvállalásukra.

Gazdaságszociológiai értelemben a Miskolci Egyetem (vagy egyetemek) funkciói is differenciálhatóak a szerint, hogy milyen tér-specifikus jellemzőkkel rendelkeznek. Az egyetemek K+F+I tevékenysége a nemzetközi tudásbázisokhoz és hálózatokhoz történő kapcsolódás révén földrajzilag ma már meglehetősen kiterjedt, sőt határok nélküli (globális) jelenségként értelmezhető. Ez szélesebb skálájú lokális szerepvállalásra ad lehetőséget az egyetemeknek a társadalmi és gazdasági folyamatok katalizálásában. Az egyetemek társadalmi szerepvállalása és az oktatási funkcióik tekintetében viszont inkább a helyi közösségekkel való kapcsolat a meghatározó.

A kérdőíves mintában ugyan nem szignifikáns, de mindenképp figyelemre méltónak tartjuk a Közép-magyarországi régióban székhellyel rendelkező egyes társaságok azon felvetéseit, hogy szívesen együttműködnének a Miskolci Egyetemmel – elsősorban közös K+F+I – projektek megvalósításában – de nem látják, hogy *egy budapesti székhellyel rendelkező társaság és egy konvergencia régióban lévő egyetem* – a pályázati támogatások kritériumai miatt – hogyan és milyen formában tudna közös K+F+I projektet végrehajtani.

Ez a felvetés arra enged következtetni, hogy egyrészt ezek a vállalkozások fejlődőképesek és növekedési potenciállal rendelkeznek és ők is az erőforrásokhoz, nevezetesen a fejlesztési forrásokhoz való hozzáférés lehetőségét keresik. A Közép-magyarországi régió innovatív és növekedési potenciállal rendelkező vállalkozásainak *az együttműködési hajlandóságát nem a földrajzi távolság, hanem a földrajzi helyzetük motiválja*. A központi régió innovatív vállalkozásainak (KKV-k) és a konvergencia régiók egyetemeinek az együttműködése új típusú hálózatosodást és a központi régió áttételes hatásának a megjelenését eredményezheti, ami mérsékelheti a konvergencia régiók területi diszparitását.

A kutatómunka során, a hazai és a nemzetközi szakirodalom feldolgozásának segítségével csoportosítottuk az innovatív vállalkozások működéséhez és fejlesztéséhez szükséges finanszírozási forrásokat. A kérdőíves felmérés eredményei azt igazolták, hogy a felmérésbe bevont vállalkozások számára a forráskeresés és a forrásközvetítés hiánya jelenti a legnagyobb problémát. Mindezek ellenére azonban azt is tapasztalhattuk, hogy számottevő mértékben növekszik a társaságok kutatás-fejlesztési hajlandósága. Az KKV-k a fejlesztési elképzeléseiket döntő többségében pályázati forrásból, kisebb hányadában pedig kockázati tőke bevonásával kívánják megvalósítani. Az innovatív vállalkozásoknak azonban rendkívül magas a finanszírozási kockázata. A kutatási eredmények azt igazolták, hogy a finanszírozásban rejlő kockázataikat a fejlesztések forrásösszetételével kívánják mérsékelni.

Az egyetemek a vállalkozások finanszírozási kockázatainak a mérséklésében vállalhatnak szerepet azáltal, hogy a nem piaci alapú finanszírozás esetében, a komplex innovációs szolgáltatásaik révén átveszik a forrásközvetítő piacok szerepét az állami és a magánszféra között. A regionális teljesítmény ugyanis jelentős mértékben függ az innovációra fordított közfinanszírozási támogatás rendszerének fejlettségétől, ami alapját képezheti annak, hogy a vállalatok minél nagyobb arányban részesülhessenek a különböző támogatási formákból.

Hipotézis 4: *A vállalkozások iparági jellege és az általuk képviselt ágazatok nemzetgazdasági súlya tudományterületenként differenciálja a $K+F+I$ igényes szakterületeket.*

Az egyetemek funkcióit – innovációs üzleti szolgáltatásként – olyan tevékenységekként lehet értelmezni, amelyek más szervezetek és vállalatok számára közvetítenek magas szellemi hozzáadott értéket.

Az innovációs folyamat egyes szakaszainak eltérő az erőforrás igénye, a vállalkozások ágazati behatároltsága, továbbá a működési sajátosságaik eltérő igényeket és eltérő szükségleteket indukálnak. A társaságok működésének és innovációs folyamatainak az életciklusa az egyes erőforrástípusok időbeli felmerülését – és ezzel összefüggésben – az egyetemekkel történő együttműködések jellegét és vertikumait is differenciálja. A vállalkozások tevékenységi alapjából eredő igények és szükségletek közvetlenül befolyásolják azt, hogy mely egyetemekkel, mikor és milyen típusú együttműködések kívánnak kialakítani. Az egyetemeknek a gazdasági és ipari szereplőkkel történő együttműködési formák és az innovációs szolgáltatási portfóliójuk

kialakítása során figyelembe kell venniük *az innovatív KKV-k működésében és innovációs folyamataiban rejlő sajátosságokat.*

A vállalkozások iparági jellege és ágazati súlya tudományterületileg is differenciálja a K+F+I igényes szakterületeket. A felmérésbe bevont vállalkozások részéről a legnagyobb igény az informatika, majd a gépészet és az anyagtudomány területén mutatkozik. *A tervezett kutatás-fejlesztési tevékenységek jellegéből* következtethetünk az iparágilag differenciált vállalkozások ágazati kapcsolataira, vagyis arra, hogy egy adott termelési és szolgáltatási tevékenység milyen más munkafolyamatok, ágazatok jelenlétét és egymásra épülését igényli, és hogyan kapcsolódnak össze ennek révén az egyes munkafázisok termelési vertikumai. A helyi ágazati szerkezet strukturális arányainak az elmozdulására pedig – közép és hosszú távon – hatással lehet a termelési vertikumok közötti kapcsolat jellege.

A felmérés értékelése során arra a következtetésre jutottunk, hogy az információs-technológia, a járműipar és kapcsolódó gépipar, a környezetipar és energetika az ágazatukhoz közvetlenül kapcsolódó tudományterületeken túlmenően, anyagtudományi kutatás-igényes. Azt is megállapíthattuk, hogy *a járműipari és az információs-technológiai ágak fejlődésének egyik alapfeltétele az anyagtudományi kutatás-fejlesztés.*

6. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. A hazai és a nemzetközi szakirodalom multidiszciplináris jellegű feldolgozásával, levéltári és statisztikai adatforrások felhasználásával összehasonlító elemzés alapján meghatároztam, hogy Magyarország 19. és 20. századi gazdasági integrációs periódusaiban a felsőoktatás fejlesztési direktíváinak és a nemzetgazdasági ágak szerkezetének a tér és idő-specifikus jellemzői milyen tényezők hatására differenciálódtak.
2. Megállapítottam, hogy az integrációs periódusok attribútumai szerepet játszottak a területi diszparitások kialakulásában és elmélyülésében.
3. Az európai és a hazai regionális politika aspektusából megvizsgáltam az ágazati feltételrendszert, az ágazati kapcsolatok jellegét és kimutattam az ebből kialakuló munkaerő-piaci diszkrepancia okait.
4. Empirikus vizsgálatok segítségével elvégeztük a K+F+I feltételrendszer egyetemi és vállalati aspektusainak helyzetértékelését. Az eredmények felhasználhatók a felsőoktatási stratégia hatékony megvalósításában.
5. Az empirikus vizsgálatok eredményeire támaszkodva, differenciáltam és definiáltam a székhely szerinti (regionális) beágyazottságot és a tevékenységi hatókör szerinti beágyazottságot.

7. GYAKORLATBAN ALKALMAZHATÓ EREDMÉNYEK

1. Az egyetemek K+F+I diszciplináris bázisa megteremti a lehetőséget a modern kutatás-fejlesztési és innovációs üzleti szolgáltatások kialakításának és adaptálásának, amelyek serkenthetik és katalizálhatják a helyi gazdaságot és az egyetemek szerepvállalását a társadalmi, gazdasági, kulturális, globális folyamatok és kihívások kezelésében.
2. A területfejlesztési politikában és az ágazati stratégiák kialakításában mindenképp külön figyelmet érdemes szentelni a tercier szektoron belüli strukturális arányok elmozdítására az olyan hátrányosabb jellemzőkkel rendelkező régiókban, ahol a szolgáltató szektoron belül jelentős a hangsúlyeltolódás a köz- és egyéb szolgáltatások javára. Ezek a tudás-intenzív ágazatok (pl. egészségügy, szociális ellátás) ugyanis jelentős állami investíciót igényelnek.
3. A Közép-magyarországi régió innovatív és növekedési potenciállal rendelkező vállalkozásainak az együttműködési hajlandóságát a földrajzi helyzetük motiválja. A központi régió innovatív vállalkozásainak (KKV-k) és a konvergencia régiók egyetemeinek az együttműködése új típusú hálózatosodást és a központi régió áttételes hatásának a megjelenését eredményezheti, ami mérsékelheti a konvergencia régiók területi diszparitását.
4. Az egyetemek a vállalkozások finanszírozási kockázatainak a mérséklésében vállalhatnak szerepet azáltal, hogy a nem piaci alapú finanszírozás esetében, a komplex innovációs szolgáltatásaik révén átveszik a forrásközvetítő piacok szerepét az állami és a magánszféra között. A regionális teljesítmény ugyanis jelentős mértékben függ az innovációra fordított közfinanszírozási támogatás rendszerének fejlettségétől, ami alapját képezheti annak, hogy a vállalatok minél nagyobb arányban részesülhessenek a különböző támogatási formákból.
5. Az innovációs folyamat egyes szakaszainak eltérő az erőforrás igénye, a vállalkozások ágazati behatároltsága, továbbá eltérő életciklusaik más és más szükségleteket indukálnak. A társaságok működésének és innovációs folyamatainak az életciklusa az egyes erőforrástípusok időbeli felmerülését differenciálja. Az egyetemeknek a gazdasági és ipari szereplőkkel történő együttműködési formák és az innovációs szolgáltatási portfóliójuk kialakítása során figyelembe kell venniük ezeket a sajátosságokat.

8. ÖSSZEFOGLALÁS

A disszertáció egyik célkitűzése annak bemutatása volt, hogy a gazdasági és regionális versenyképességi tényezők két jelentőségteljes pillére, az ágazati szerkezet és a felsőoktatás fejlesztési direktívái Magyarország 19. és 20. századi gazdasági integrációs korszakaiban miként és milyen tényezők hatására formálódtak. Ennek mentén támasztottuk alá, hogy a prekapitalista, az autarkia, illetőleg a piacgazdaság viszonyai között milyen volt a korreláció jellege a nemzetgazdasági ágak és a felsőoktatás funkciói között, továbbá egy-egy érában hogyan differenciálódtak ezeknek a tényezőknek a tér és idő-specifikus jellemzői.

Célunk volt annak áttekintése és vizsgálata is, hogy az integrációs periódusok attribútumai milyen szerepet játszottak a területi diszparitások kialakulásában és elmélyülésében, hiszen nem hagyhattuk figyelmen kívül azokat a folyamatokat, melyek a jelenkori stádium kialakulásában szerepet játszottak.

A disszertáció célkitűzéseivel összhangban tekintettük át a hazai és a nemzetközi szakirodalmat, melynek elsődleges forrásait a témához kapcsolódó, regionális tudomány körében megjelent könyvek, folyóiratcikkek és tanulmányok képezték. A szakirodalmi kutatás további forrásait levéltári dokumentumok, a közgazdasági, gazdaságtörténeti, felsőoktatás történeti, szociológiai publikációk, az Európai Unió és bizottságainak és egyéb szakmai szervezeteknek a kiadványai és jelentései, a felsőoktatás fejlesztésére irányuló kormányzati koncepciók és a tárgykörhöz kapcsolódó jogforrások jelentették.

A hazai és a nemzetközi szakirodalom multidiszciplináris jellegű feldolgozásával, levéltári és statisztikai adatforrások felhasználásával részletekbe menően összegeztük és összehasonlító elemzést végeztünk arra vonatkozóan, hogy Magyarország 19. és 20. századi gazdasági integrációs periódusaiban a felsőoktatás fejlesztési direktívái és a nemzetgazdasági ágak szerkezete miként és milyen tényezők hatására formálódtak. Megvizsgáltuk és újszerű tudományos megközelítésben elemzéssel értékeltük, hogy a prekapitalista, az autarkia, illetőleg a piacgazdaság viszonyai közepette hogyan változott a korreláció jellege a nemzetgazdasági ágak és a felsőoktatás funkciói között, továbbá egy-egy érában miként differenciálódtak ezeknek a tényezőknek a tér és idő-specifikus jellemzői.

A kiegészítés korától feldolgoztuk az integrációs és dezintegrációs korszakok felsőoktatásra vonatkozó jogforrásait és fejlesztési direktíváit. Bemutattuk, hogy az integrációs periódusok attribútumai milyen szerepet játszottak a területi diszparitások

kialakulásában és elmélyülésében. A magyar felsőoktatás funkcióinak átalakulása és kiszélesedése azt eredményezte, hogy a 21. századi egyetemek széles diszciplináris bázisa már megteremti a lehetőségét az olyan modern kutatás-fejlesztési és innovációs üzleti szolgáltatások kialakításának és adaptálásának, amelyek serkenthetik és katalizálhatják a helyi gazdaságot és az egyetemek szerepvállalását a társadalmi, gazdasági, kulturális, globális folyamatok és kihívások kezelésében.

A szakirodalmi áttekintéssel és feldolgozással párhuzamosan, a kutatás sajátosságaihoz igazodóan, téma-specifikusan gyűjtöttük a hazai és nemzetközi statisztikai adatokat. A területi és ágazati statisztikák adatforrásait elsődlegesen a Központi Statisztikai Hivatal, a Területi Információs Rendszer, a Felsőoktatási Minőségfejlesztési Portál, Észak-Magyarország Statisztikai Évkönyvei, Felsőoktatási Statisztikai Évkönyvek, az Állami Számvevőszék jelentései, a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat, nemzetközi és európai uniós statisztikai adatbázisok és jelentések és az OECD kiadványai alkották. A széleskörű adatgyűjtés során jellemzően idősoros statisztikák feldolgozásával és elemzésével támasztottuk alá kutatási eredményeinket, mutattuk be a térbeli folyamatok tendenciáit, illetve azok ok-okozati összefüggéseit.

Unikális jellegűnek értékeltük az adatgyűjtésnek és az adatfeldolgozásnak azt a folyamatát, melynek eredményeként egy táblázatban összegeztük a dualista államszövetség ipartelegein alapított felsőoktatási intézményeket, továbbá a jelenkori felsőoktatás képzési kínálatát és kutatás-fejlesztési potenciálját befolyásoló faktorok rendszerszemléletű kereszthatás mátrixainak a megalkotását, melyek részben az empirikus kutatásaink eredményeit is megerősítik, részben pedig a magyarországi regionális politika aktuális helyzetére is rávilágítanak.

A disszertáció célkitűzései között szerepelt, hogy az európai és a hazai regionális politika aspektusából megvizsgáljuk az ágazati feltételrendszert, az ágazati kapcsolatok jellegét és preferált irányvonalait és rámutassunk – a szektorális jellegzetességekből kifolyólag kialakult – munkaerő-piaci diszkrépancia okaira.

A disszertáció további célkitűzése volt a nemzetgazdasági ágazatok és a felsőoktatás területi dimenzióinak az áttekintése, a területi leszakadás és a halmozottan hátrányos ismertetőjegyek bemutatása az Észak-magyarországi régió történelmi előzményein, társadalmi és gazdasági folyamatain, továbbá a régió felsőoktatási intézményeinek és a K+F+I feltételrendszer vállalati aspektusainak helyzetértékelésén keresztül.

Az empirikus vizsgálataink céljából, a Miskolci Egyetemen igényfelmérést készítettünk olyan ágazatilag behatárolt, ámde többségében tudás-intenzív vállalkozás

körében, melyek – innovációs aktivitásuk révén – a tudásalapú gazdaság megkülönböztetett jelentőséggel bíró szereplői, s ily módon az intézmény stratégiai célterületének fókuszába kerültek. Ennek keretében megkíséreltük feltérképezni a megkérdezett vállalkozások K+F+I területekre vonatkozó igényeit és elképzeléseit, továbbá azokat a tényezőket, amelyek a fejlődésük és a növekedésük, valamint az egyetemmel történő együttműködésük szempontjából meghatározóak lehetnek.

A kérdőív kitöltésével így olyan társaságokat céloztunk meg, amelyek elsősorban az Észak-magyarországi régióban rendelkeznek székhellyel, illetve olyan innovatív tevékenységet végeznek, amely releváns lehet a kiértékelés során kapott eredmények szempontjából. Ezen túlmenően célunk volt a régió határain túli vállalkozásokat is megszólítani annak érdekében, hogy tájékozódni tudjunk, hogy a földrajzi helyzetük, illetve a földrajzi távolság milyen módon befolyásolja a tevékenységüket és az együttműködési hajlandóságukat.

A felméréshez kapcsolódó szakirodalmi adatgyűjtés folyamán, elsősorban a tudás-intenzív vállalatok működési sajátosságait leíró publikációkat, továbbá a téma szempontjából releváns gazdaságszociológiai és szocioökonómiai irodalmat dolgoztuk fel. A kutatási eredményeink szintetizálása során nem csupán a Miskolci Egyetem vonatkozásában, hanem – az eredmények jellegének függvényében – általánosságban fogalmaztuk meg következtetéseinket.

Részben a regionális beágyazottságra fókuszálva, empirikus vizsgálatok segítségével elvégeztük a K+F+I feltételrendszer egyetemi és vállalati aspektusainak helyzetértékelését. Az empirikus vizsgálatok eredményeire támaszkodva újszerű javaslatokat fogalmaztunk meg.

Az empirikus vizsgálatok alapján, kísérletet tettük a székhely szerinti (regionális) beágyazottság és a tevékenységi hatókör szerinti beágyazottság differenciálására és definiálására. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy területfejlesztési politikában és az ágazati stratégiák kialakításában mindenképp külön figyelmet érdemes szentelni a tercier szektoron belüli strukturális arányok elmozdítására az olyan hátrányosabb jellemzőkkel rendelkező régiókban, ahol a szolgáltató szektoron belül jelentős a hangsúlyeltolódás a köz- és egyéb szolgáltatások javára. Ezek a tudás-intenzív ágazatok (pl. egészségügy, szociális ellátás) ugyanis jelentős állami investíciót igényelnek.

Megfogalmaztuk azon álláspontunkat, hogy Közép-magyarországi régió innovatív és növekedési potenciállal rendelkező vállalkozásainak a támogatása áttételes hatást indukálhat a konvergencia régiók területi diszparitásának mérséklésére.

Az empirikus vizsgálataink alapján azt a javaslatunkat is megfogalmazzuk, hogy az egyetemek a vállalkozások finanszírozási kockázatainak a mérséklésében vállalhatnak szerepet azáltal, hogy a nem piaci alapú finanszírozás esetében, a komplex innovációs szolgáltatásaik révén átvehetik a forrásközvetítő piacok szerepét az állami és a magánszféra között. A regionális teljesítmény ugyanis jelentős mértékben függ az innovációra fordított közfinanszírozási támogatás rendszerének fejlettségétől, ami alapját képezheti annak, hogy a vállalatok minél nagyobb arányban részesülhessenek a különböző támogatási formákban.

Szintén az empirikus vizsgálataink eredményeinek a felhasználásával világítottunk rá arra, hogy az innovációs folyamat egyes szakaszainak eltérő az erőforrás igénye. A vállalkozások ágazati behatároltsága, továbbá eltérő életciklusaik más és más szükségleteket indukálnak. A társaságok működésének és innovációs folyamatainak az életciklusa az egyes erőforrástípusok időbeli felmerülését differenciálja. Az egyetemeknek a gazdasági és ipari szereplőkkel történő együttműködési formák és az innovációs szolgáltatási portfóliójuk kialakítása során figyelembe kell venniük ezeket a sajátosságokat.

A disszertáció célkitűzései alapvetően a felsőoktatás funkciói és a gazdasági szerkezet közötti összefüggések feltárására irányultak időben és térben egyaránt. A feltételezett kapcsolatok értékeléséhez kiemelt hangsúlyt fektettünk az ágazati feltételrendszer és a regionális politika aspektusaira. Végül, de nem utolsósorban az értekezés fókuszterületeivel összhangban igyekeztünk alátámasztani és bizonyítani az előzetesen felállított négy hipotézisünket. Következtetéseinket és javaslatunkat a hipotézisek köré csoportosítva összegeztük.

9. SUMMARY

One of the objectives of this dissertation was to present, how and what factors influenced the development directions of sectorial structure and higher education (two important pillars of economic and regional competitiveness) in different eras of economic integration in the 19th and 20th century Hungary. Along this, we examined the nature of correlation between the sectors of national economy and functions of higher education in precapitalism, autarky and market economy, furthermore, how differentiated the area and age-specific features of these factors in a particular era.

Similarly, we intended to overview what role the attributes of integration periods played in the formation and deepening of regional disparities, since we could not ignore those courses which influenced the development of present stage.

In accordance with our objectives, we reviewed the domestic and international literature; the primary sources were relevant books, articles and studies on regional science. Further sources were archival documents, publications on economy, economic history, sociology, history of higher education, publications and reports of the EU and its committees, governmental concepts on higher education and related sources of law.

By multidisciplinary processing of domestic and international literature, archival and statistical data, we summarised how and what factors influenced the development directives of sectorial structure and higher education in different eras of economic integration in the 19th and 20th century Hungary. We examined and analysed with novel scientific approach how the nature of correlation between the sectors of national economy and functions of higher education changed, and how the area and age-specific features of these factors differentiated in a particular era.

Beginning with the Compromise of 1867 we surveyed the sources of law on tertiary education and its development concepts in the different periods of integration and disaggregation. We also presented what role the attributes of integration periods had in the formation and deepening of regional disparities. As a result of the transformation and broadening of Hungarian tertiary education functions, 21st-century universities have the potential to shape and adapt modern R&D&I service, which stimulate and catalyse local economy and their engagement managing social, economic, cultural and global challenges.

Parallel with surveying and processing we collected the relevant domestic and international statistical data. The primary sources of statistics are the Central Statistical

Office, Regional Information System, Higher Education Quality Improvement Portal, Northern Hungarian Statistical Yearbook, Higher Education Statistical Yearbook, reports of National Audit-Office, National Employment Service, national and Europe Union statistical database and reports and OECD publications. We supported our results by processing and analysing time-series statistics,

We considered this process unique, in which we summarised in one single table the tertiary training institutes founded on the factory grounds in the dualism as well as the systemic cross-impact matrices influencing the modern tertiary training supply and R&D potentials, which, on the other hand, highlight on the current situation of Hungarian regional policy.

Another objective of the dissertation was surveying the sectoral conditionality from the aspect of regional dimensions of European and national regional policy, the character of sectoral links and their preferred trends, as well as the reasons of discrepancy in the labour market due to sectoral characteristics.

A further aim was to survey the sectors of state economy, regional dimensions of tertiary education, and to demonstrate features of regional breakaway and multiple disadvantage through historical antecedent of the Northern Hungarian region, through its social and economic courses and through evaluating the situation of the regional tertiary institutions and their R&D&I conditions from the aspect of enterprises.

For the purpose of empiric research, we carried out a needs assessment at University of Miskolc among such sectorally limited but knowledge-intensive enterprises – through their activity –, which are prominent members of knowledge-based economy, and this way they got into the focal point of the institutions' strategic target area. We tried to map the needs and concepts of these enterprises concerning R&D&I, as well as those factors which can be determinative from the point of view of their development and extension and their cooperation with the university.

We targeted primarily companies with our questionnaire that are based in the Northern Hungarian region, and their activity is innovative, which can be relevant for the results of the evaluation. Furthermore, we addressed transregional enterprises, too, in order to find out how their geographical situation and distance influences their activity and cooperation willingness.

In the course of literature collection we primarily processed publications which describe operation characteristics of knowledge-intensive enterprises, as well as relevant economic, sociological and socioeconomic literature. Synthetizing our results –

depending on their character – we drew the conclusion not only about University of Miskolc, but also generally.

Focusing partly on regional embeddedness, we empirically investigated the aspects of the R&D&I conditions of universities and companies. Based on these results we drafted some novel proposals.

We made an attempt to differentiate and define embeddedness according to regional embeddedness and scope of activities. We drew the attention to the fact that in regional development policy and formation of sectoral strategy it is worth focusing on moving structural ratios within tertiary sector in disadvantaged regions, where there is considerable shifting for public and other services within service sector. These knowledge-intensive sectors (e. g. Hygiene, social care) need considerable state investment.

We concluded, that even innovative enterprises with growth potential in the Central Hungarian region should have an access to application sources. The support and development of small- and medium-sized enterprises in the central region can have an indirect effect on moderation of regional disparities.

We also outlined, that universities can have a role in moderating the financial risks of enterprises by acting as source intermediary market between state and private sector with the help of their complex innovation service. Regional performance largely depends on the development of public innovation finance structure, which can be a basic condition for the enterprises to receive a higher proportion of different forms of support.

Another result of our empiric survey is, that the resource demand of a particular stage of innovation course is different. Sector-boundedness and life-cycle of enterprises induces different needs. This life-cycle differentiates resource types in time. Universities have to consider these peculiarities when they shape their innovation service portfolio and cooperation with economic and industrial actors.

Basically, the aim of this dissertation was focusing on the interdependence between higher education functions and economic structure in space and time alike. To evaluate this hypothetical link, we emphasized the aspects of sectoral conditionality and regional policy. Last but not least, in accordance with the focal point of this dissertation we made an attempt to support and prove our four hypotheses set up in advance. We summarized our conclusion and recommendation around these hypotheses.

10. IRODALOM

- ADAPT (2001): *Learning Networks, Small firms co-operating to compete*, ADAPT, Brussels.
- Állami Számvevőszék (2009): *Jelentés a felsőoktatási törvény végrehajtásának ellenőrzéséről*.
- Állami Számvevőszék (2014): *Jelentés az Eszterházy Károly Főiskola ellenőrzéséről – az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodásának, működésének ellenőrzése*. <http://www.asz.hu/jelentes/14204/jelentes-az-eszterhazy-karoly-foiskola-ellenorzeserol-az-allami-felsooktatasi-intezmenyek-gazdalkodasanak-mukodesenek-ellenorzese/14204j000.pdf> Letöltés időpontja: 2014. november 02.
- Állami Számvevőszék (2014): *Jelentés a Károly Róbert Főiskola ellenőrzéséről – az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodásának, működésének ellenőrzése*. <http://www.asz.hu/jelentes/14198/jelentes-a-karoly-robert-foiskola-ellenorzeserol-az-allami-felsooktatasi-intezmenyek-gazdalkodasanak-mukodesenek-ellenorzese/14198j000.pdf> Letöltés időpontja: 2014. november 02.
- Állami Számvevőszék (2014): *Jelentés a Miskolci Egyetem ellenőrzéséről – az állami felsőoktatási intézmények gazdálkodásának, működésének ellenőrzése*. <http://www.asz.hu/jelentes/14200/jelentes-a-miskolci-egyetem-ellenorzeserol-az-allami-felsooktatasi-intezmenyek-gazdalkodasanak-mukodesenek-ellenorzese/14200j000.pdf> Letöltés időpontja: 2014. november 02.
- Bairoch, P. (1976): Europe's Gross National Product 1800-1975. *Journal of European History*. 5.2: 273–340.
- Bank of England (2001): *Financing of technology-based small firms*. <http://www.bankofengland.co.uk/archive/Documents/historicpubs/qb/2001/qb010102.pdf> Letöltés időpontja: 2015. szeptember 29.
- Bajmóczy Z. – Imreh Sz. – Kosztópulosz A. – Málovics Gy. – Vas Zsófia (2010): *A tudás-intenzív vállalkozások működési sajátosságai és formálódásukat befolyásoló tényezők*. [In: Bajmóczy Z. (szerk.) *Tudáshasznosulást, tudástranszfert szolgáló eszköz- és feltételrendszer kialakítása, fejlesztése a Szegedi Tudományegyetemen és a Dél-alföldi régióban*.] Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 5–96. <https://www.u-szeged.hu/download.php?docID=11192> Letöltés időpontja: 2015. november 17.
- Baranyi B. (1999): A „periféria perifériáján” – a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. *Tér és Társadalom*. 13.4: 17–44.
- Baranyi B. (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. *Tér és Társadalom*. 18.2: 1–21.
- Baranyi B. (2013): *Integrált területfejlesztés*. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Barta Gy. (1994): Gondolatok a szocialista telephelyelmélet megfogalmazásához *Tér és Társadalom*. 8.3-4: 79–90.
- Bartke I. (1994): A területi (gazdasági) fejlődés hajtóerői és állami szabályozása. *Tér és Társadalom*. 8.3–4: 1–22.
- Berend T. I. – Ránki Gy. (1966): *Magyarország gazdasága az I. világháború után 1919-1929*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kormányhivatal Munkaügyi Központ (2015): *A nyilvántartásba bekerülő üres álláshelyek száma a munkaadó gazdasági főtevékenysége szerint Borsod-Abaúj Zemplén megyében.* http://borsod-abauj-zemplen.munka.hu/engine.aspx?page=borsod_stat_idosor Letöltés időpontja: 2015. március 02.
- Brito, C. M. (2001): Towards an institutional theory of the dynamics of industrial networks. *Journal of Business & Industrial Marketing*. 16.3: 150–166.
- Buday L. (1923): *Magyarország küzdelmes évei. A megcsonkított Magyarország.* Pantheon Irodalmi Intézet Rt., Budapest.
- Chatterton P. – Goddard, J. (1999): *The response of HEIs to regional needs.* [In: Rutten, R., Boekema, F., Kuijpers, E. (eds.) *Economic Geography of Higher Education – Knowledge infrastructure and learning regions.*] Taylor & Francis Group e-Library, London, 19–41.
- Colombo, M. G. – Grilli, L. (2005): Founders' human capital and the growth of new technology-based firms: a competence-based view. *Research Policy*. 34: 795–816.
- Cooke, P. – Laurentis, C. – Tödtling, F. – Tripl, M. (2007): *Regional Knowledge Economies, Markets, Clusters and Innovation.* MA, USA: Edward Elgar, New York.
- Deloitte (2016): *Vállalati K+F jelentés 2015.* <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/hu/Documents/tax/hu-R&D-survey-2015-Hungary-hun.pdf> Letöltés időpontja: 2016. február 12.
- Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. *Tér és társadalom*. 11.4: 1–7.
- Enyedi Gy. (2000): Globalizáció és magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom*. 14.1: 1–10.
- Enyedi Gy. (2004): Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. *Magyar Tudomány*. 2004/9: 935–941.
- Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (2011): *Az európai felsőoktatási rendszerek által az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés terén tett hozzájárulás növeléséről.* Brüsszel.
- Európai Unió (2014): *Hatodik jelentés a gazdasági, társadalmi és területi kohézióról.* Az Európai Unió Kiadóhivatala, Luxembourg.
- European Innovation Scoreboard 2007 (2008): *Comparative analysis of innovation performance.* http://ec.europa.eu/danmark/documents/alle_emner/konkurrenca/080214_innovation-scoreboard2007.pdf Letöltés időpontja: 2015. július 12.
- Etzkowitz, H. – Leydesdorff, L. (2000): The Dynamics of Innovation: from National System and „Mode 2” to a Triple Helix of University-Industry-Government Relations. *Research Policy*. 29: 109–123.
- Etzkowitz, H. – Webster, A. – Gebhardt, C. – Terra, B. R. C. (2000): The Future of the University, the University of the Future: Evolution of Ivory Tower to Entrepreneurial Paradigm. *Research Policy*. 29: 313–330.
- Felsőoktatás-fejlesztési Tárcaközi Vegyes Bizottság (1992): *A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig.* Művelődési Minisztérium, Budapest.

- Felsőoktatási Minőségfejlesztési Portál (2012): *Intézményfejlesztési Tervek adattáblái*. <http://regi.femip.hu/web/guest/ift-adattablak> Letöltés időpontja: 2013. május 27.
- Felsőoktatási Minőségfejlesztési Portál (2012): *Magyarország régióinak kutatás-fejlesztési jellemzői (2011)*. <http://regi.femip.hu/web/guest/ift> Letöltés időpontja: 2013. május 27.
- Fishlow, A. (1965): *American railroads and the transformation of the antebellum economy*. Harvard University Press, Cambridge.
- Fogel, R. W. (1970): *Railroads and American economic growth: essays in econometric history*. Johns Hopkins Press, Baltimore.
- Fokozatváltás a felsőoktatásban (2014): *A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányelvei*. Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest.
- Ford, D. (2003): *Business Marketing*. KJK-KERSZÖV, Budapest.
- Fuller, T. – Tian, Y. (2006): Social and Symbolic Capital and Responsible Entrepreneurship: An Empirical Investigation of SME Narratives. *Journal of Business Ethics*. 67: 287–304.
- Galasi P. – Varga J. (2006): *Hallgatói létszám és munkaerőpiac*. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- Gál Z. (2005): *Az egyetemek szerepe a regionális innovációs hálózatokban*. [In: Buzás N. (szerk.): *Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés*.] Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged. 269–292.
- Gál Z. (2014): A felsőoktatás területi szerkezetének változásai. *Educatio*. 23.1: 108–120.
- Germuska P. (2002): A szocialista városok létrehozása. *Századvég*. 2: 49–73.
- Gerschenkron, A. (1984): *A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- G. Karácsony G. (2014): *Állami szerepek a felsőoktatásban*. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Győr.
- Goddard J. – Vallance P. (2013): *The University and the City*. Routledge, London.
- Granovetter, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 91: 481–510.
- Granovetter, M. (1990): *The old and the New Economic Sociology: A History and an Agenda*. [In: Friedland, R. – Robertson, A. F. (eds.) *Beyond the marketplace*.] Aldine de Gruyter, New York, 89–112.
- Granovetter M. (1992): *Problems of Explanation in Economic Sociology*. [In: Nohria, N. – Eccles, R. G. (eds.) *Networks and Organizations: Structure, Form and Action*.] Harvard Business School Press, Boston, 25–56.
- Granovetter, M. (2006): *A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája*. [In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.) *Gazdaságpszichológia*.] Aula Kiadó, Budapest, 33–45.
- Gulyás L. (2006): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest.

- Honvári J. (2001a): *A gazdaság a két világháború között*. [In: Honvári J. (szerk.) Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig.] Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Aula Kiadó Kft., Budapest, 315–406.
- Honvári J. (2001b): *Magyarország gazdasági fejlődése a II. világháború után (1945-1958)*. [In: Honvári J. (szerk.) Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig.] Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Aula Kiadó Kft., Budapest, 427–577.
- Horváth Gy. (1994): A Dél-Dunántúl nemzetközi versenyképességének előfeltétele, a technológiai megújulás. *Tér és Társadalom*. 8.1–2: 37–58.
- Horváth Gy. (2001a): *Európai regionális politika*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest.
- Horváth Gy. (2001b): *Regionális támogatások az Európai Unióban*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Horváth Gy. (2003): *Egyetem és regionális átalakulás*. [In: Nagy Fné. – Vonyó J. (szerk.) Város és egyeteme.] Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 65–79.
- Horváth Gy. (2004): A strukturális politika és a kelet-közép-európai régiók. *Területi Statisztika*. 3: 236–251.
- Horváth Gy. (2010): Regionális versenyképesség és a tudomány decentralizálása. *MTA Regionális Kutatások Központja. Előadás*.
- Horváth Gy. (2013a): A területi kutatásoktól a regionális tudományig Kelet- és közép-európai tudománytörténeti vázlat. *Tér és Társadalom*. 27.4: 30–51.
- Horváth Gy. (2013b): *Regionális szerkezetátalakítás, újraiparosítás és felsőoktatás-fejlesztés*. [In: Buday-Sántha A. – Danka S. – Komlósi E. (szerk.) Régiók fejlesztése I. kötet.] Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 126–136.
- Horváth Gy. (2013c): Relationships between economic restructuring and higher education in the Drava-Tisa Transnational Development Arc. *Romanian Review of Regional Studies*. 9.2: 9–22.
- Illés I. (2009): *Területfejlesztés Magyarországon a 20. században*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc – Egyetemváros.
- Jánossy F. (1975): *A gazdasági fejlődés trendvonaláról*. Magvető, Budapest.
- Johannisson, B. (1997): *The Dynamics of Entrepreneurial Networks*. [In: Reynolds, P. – Bygrave, W. – Birley, S. – Butler, J. – Davidsson, P. – Gartner, W. – McDougall, P. (eds.) Frontiers of Entrepreneurship Research.] Babson College, Wellesley, 253–267.
- Katonáné Kovács J. (2006): *Agrárgazdaságtan*. Debreceni Egyetem. Előadás.
- Kelemen E. (2009): A magyar felsőoktatás története a dualizmus korában. *Scientica Pannonica*. 2.2: 1246–1260.
- Kiss J. (1998): Az ágazati gazdaságszerkezet szerepe a regionális differenciálódásban Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 12.1–2: 138–162.
- Kocsis É. (2000): *Új szervezeti formák a modern kapitalizmusban*. [In: Bara Z. – Szabó K. (szerk.) Gazdasági rendszerek, országok, intézmények: bevezetés az összehasonlító gazdaságtanba.] Aula Kiadó, Budapest, 467–515.

- Komlos, J. (1990): *Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint közös piac*. Maecenas Kiadó, Budapest.
- Kovács Zs. (2012): *Munkaerőpiac és felsőoktatás az észak-dunántúli térség példáján*. Doktori Értekezés. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Köpeczi-Bócz T. (2000): *A szakképzés fejlesztése a foglalkoztathatóság szemszögéből*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. <https://repozitorium.omikk.bme.hu/bitstream/handle/10890/118/ertekezes.PDF?sequence=1&isAllowed=y> Letöltés időpontja: 2015. november 21.
- Kövér Gy. (2001): *A reformkortól az I. világháborúig*. [In: Honvári J. (szerk.) Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig.] Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Aula Kiadó Kft., Budapest, 243–307.
- KSH (2009): *A szellemi és fizikai foglalkoztatottak éves adó- és járulékbefizetéseinek alakulása (2001–2008.)*.
- KSH (2012): *A GDP nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása, területi bontásban*.
- KSH (2012): *Észak-Magyarország megyéinek gazdasági-társadalmi helyzete 2010*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2013): *A bruttó hozzáadott termék (GDP) területi megoszlása (2011)*.
- KSH (2013): *A gazdasági folyamatok regionális különbségei 2012*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH (2013): *A hallgatói létszám alakulása az ISCED képzési területek szerinti bontásban, (1990–)*.
- KSH (2013): *A hallgatók száma az egyetemi, főiskolai szintű, valamint alap-, mester- és osztatlan képzésben részt vevők ISCED képzési területek szerint*.
- KSH (2014): *A bruttó hozzáadott érték értéke és megoszlása nemzetgazdasági áganként (1995–) ESA2010*.
- KSH (2014): *A GDP alakulása (1960–)*.
- KSH (2014): *A GDP termelésében foglalkoztatottak ágazati megoszlása (2013)*.
- KSH (2014): *A működő vállalkozások száma nemzetgazdasági ág szerint (2008–) Észak-Magyarország*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qvd007.html Letöltés időpontja: 2015. február 13.
- KSH (2014): *Az export és az import alakulása (1960–)*.
- KSH (2014): *Egyetemek, főiskolák nappali képzésére jelentkezők és felvették (1990–)*.
- KSH (2014): *Felsőfokú alap- és mesterképzésben részt vevő, nappali képzésben tanulók száma képzési hely és lakhely szerint (2005–)*.
- KSH (2015): *A bruttó hozzáadott érték ágazati megoszlása (1995–)*.
- KSH (2015): *A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ágak szerint (2014)*.
- KSH (2015): *A főbb nemzetgazdasági mutatók alakulása (1960–)*.
- KSH (2015): *A gazdasági folyamatok regionális különbségei (2013)*.
- KSH (2015): *A munkanélküliek számának alakulása (1992–)*.

- KSH (2015): *Felsőoktatási statisztika (1960–)*.
- Lechner, C.– Dowling, M. (2003): Firm networks: external relationships as sources for the growth and competitiveness of entrepreneurial firms. *Entrepreneurship and Regional Development*. 15: 1–26.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. – Fenyővári Zs. (2010): Az Észak-magyarországi és a Dél-alföldi régiók versenyképességének főbb mutatói. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*. 7: 3–17.
- Lewis, W. A. (1978): *Growth and Fluctuations 1870-1913*. Routledge, London.
- Lukovics M. – Zuti B. (2014): Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek? *Tér és Társadalom*. 28.4: 77–96.
- Lux G. – Mezei C. (2012): A gazdaságfejlődés szerkezeti és területi problémái a Nyugat-Balkánon. *Magyar Tudomány*. 2012/4: 407–416.
- Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (2002): *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények a kezdetektől 1945-ig (1947/48)*. www.mflsz.hu/mflsz/kiadvanyok/karpatmedencei_osszesdoc.doc, Letöltés időpontja: 2015. augusztus 11.
- Magyar Statisztikai Évkönyv (1913): *Új Folyam XXI*.
- Magyar Universitas Program (1994): *A magyar felsőoktatás nemzetközi versenyképességének programja*. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Muller, E. – Zenker, A. (2001): Business services as actors of knowledge transformation: the role of KIBS in regional and national innovation systems. *Research Policy*. 30.9: 1501–1516.
- Nemes Nagy J. (1987): *A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nemes Nagy J. (1997): *Radikális változások a magyar ipar térszerkezetében*. Magyar Földrajzi Társaság Jubileumi Konferencia. Előadás.
- Nemes Nagy J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- NORDA (2006): *Helyzetértékelés, Észak-magyarországi régió*. NORDA, Miskolc.
- OECD (2001): *Science, Technology and Industry Scoreboard: Towards a Knowledge-based Economy*. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/9201041e.pdf?expires=1448440675&id=id&accname=guest&checksum=FE4EC1C7ED06E79ACB7D29C9D8215F51> Letöltés időpontja: 2015. október 30.
- OECD (2004): *Networks, Partnerships, Clusters and Intellectual Property Rights: Opportunities and Challenges for Innovative SMEs in a Global Economy*. <http://www.oecd.org/cfe/smes/31919244.pdf> Letöltés időpontja: 2015. november 7.
- OECD (2005): *Oslo Manual: Guidelines for collecting and interpreting innovation data, Third edition*. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/9205111e.pdf?expires=1448441178&id=id&accname=guest&checksum=FE4EC1C7ED06E79ACB7D29C9D8215F51>

időpontja: 2015. október 12.

OECD (2013): *Education at a Glance* – OECD indicators.

Oktatási Hivatal (2014): *A hallgatói létszám változása 1990-2012. között (ISCED képzési területek szerint)*.

http://www.oktatas.hu/felsooktatas/felsooktatasi_statisztikak, Letöltés időpontja: 2015. augusztus 04.

Országos Levéltár (1985): *Előterjesztés az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottság számára a felsőoktatási intézményhálózat korszerűsítéséről*. http://library.hungaricana.hu/hu/view/MOLMSZMPKB_APB_1985/?pg=769&layout=s, időpontja: 2015. augusztus 24.

Osman, P. (1996): *Kockázati tőke a vállalkozás finanszírozásában*. CO-NEX, Budapest.

Polányi K. (1976): *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

Pollard, S. (1981): *Peaceful conquest: the industrialisation of Europe 1760-1970*. Oxford University Press, Oxford.

Rechnitzer J. (2008): *A regionális fejlődés erőforrásainak átrendeződése, új súlypont: a tudás*. [In: Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.) *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*.] JATEPress, Szeged, 13–25.

Rechnitzer J. (2009): A felsőoktatás térszerkezetének változása és kapcsolata a regionális szerkezettel. *Educatio*. 18.1: 50–63.

Rechnitzer J. (2010): *A felsőoktatás regionalitása, a régiók és a felsőoktatás*. [In: Töröcsik M. – Kuráth G. (szerk.) *Egyetemi marketing, marketing a felsőoktatásban*.] Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 35–49.

Rostow, W. W. (1960): *The stages of economic growth: a non-Communist manifesto*. Cambridge University Press, Cambridge.

Scarpetta, S. – Hemming, P. – Tresser, T. – Woo, J. (2002): The role of policy and institutions for productivity and firm dynamics: evidence from micro and industry data. *Economics Department Working Paper*. 329: 1–63.

Schmitz, H. (1995): Collective efficiency: Growth path for small-scale industry. *Journal of Development Studies*. 31: 529–566.

Schultz, T. W. (1983): *Beruházás az emberi tőkébe*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Schumpeter, J. A. (2003): *Capitalism, Socialism and Democracy*. Harper & Row, New York.

Social Science Research Council (1954): Acculturation: An Exploratory Formulation. *American Anthropologist*. 56.6: 973–1000.

Stark A. (2004): *A magyar államháztartás rendszere, működése, a nemzetgazdasággal való összefüggése*. Debreceni Egyetem, Budapest – Debrecen.

Stone I. (2000): Universities at the heart of the regional economic development. *Northern Economic Review*. 30.1: 69–93.

- Sucháček J. (2008): *Territorial Development Reconsidered*. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/15009/1/JSUCHACEK_TERRITORIAL_DEVELOPMENT_RECONSIDERED.PDF, Letöltés időpontja: 2015. július 30.
- Supino, S. – Proto, M. (2008): *The CSR: a Big Challenge for Small Business*. http://www.researchgate.net/publication/242750152_The_CSR_a_big_challenge_for_small_business Letöltés időpontja: 2015. november 4.
- Szántó Z. (1994): A gazdaság társadalmi beágyazottsága – Megjegyzések a gazdaságszociológia és a szocioökonómia újabb irodalmáról. *Szociológiai Szemle*. 3: 141–145.
- Szerb L. (2003): The Changing Role of Entrepreneur and Entrepreneurship of Network Organisation. [In: Lengyel I. (ed.) Knowledge Transfer, Small and Medium-sized Enterprises and Regional Development in Hungary.] JATEPress, Szeged, 81–95.
- Tamándl L. (2011): *A felsőoktatási intézmények versenyképességi tényezői, különös tekintettel a diplomás pályakövetésre*. Doktori értekezés. Széchenyi István Egyetem, Győr.
- Területi Információs Rendszer (2015): *A kedvezményezett települések száma Magyarországon (2015)*.
- Thirring G. (1911): Városaink népességének alakulása 1787-1910. *Városi Szemle*. 1: 484–485.
- Török Á. (2007): A versenyképesség egyes jogi és szabályozási feltételei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*. 54.12: 1066–1084.
- VÁTI (2009): *Változó területi struktúrák a jelenlegi kihívások tükrében*. Nemzeti jelentés, Budapest.
1867. évi XII. törvénycikk *a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fennforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról*.
1868. év XLIV. törvénycikk *a nemzeti egyenjogúság tárgyában*.
1949. évi XXV. törvény *a Magyar Népköztársaság első ötéves népgazdasági tervéről, az 1950. január 1-től az 1954. december 31-ig terjedő időszakra*.
1949. évi XXXII. törvény *a budapesti Műszaki Egyetem szervezetének módosításáról*.
1949. évi XXXIII. törvény *a Nehézipari Műszaki Egyetem létesítéséről*.
1949. évi XXVII. törvény *a Magyar Tudományos Akadémiáról*.
1961. évi III. törvény *a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről*.
1962. évi 22. törvényerejű rendelet *a felsőoktatási intézményekről*.
- 35/1962. (IX.16.) kormányrendelet *a felsőoktatási intézmények egyes kérdéseiről*.
- 2008/1984. (V.28.) MT határozat *a közoktatás és a felsőoktatás fejlesztési programjáról*.
1985. évi I. törvény *az oktatásról*.
- 1047/1988. (VI.21.) MT határozat *a felsőoktatás fejlesztésének cselekvési programjáról*.
- 105/2015 (IV.23.) kormányrendelet *a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről*.

1993. évi LXXX. törvény *a felsőoktatásról.*

2005. évi CXXXIX. törvény *a felsőoktatásról.*

2011. évi CCIV. törvény *a nemzeti felsőoktatásról.*

11. A PhD ÉRTEKEZÉS ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ KÖZLEMÉNYEK

DEBRECENI EGYETEM
EGYETEMI ÉS NEMZETI KÖNYVTÁR

Nyilvántartási szám: DEENK/45/2016.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Lőrincz Mónika
Neptun kód: HF3YOW
Doktori Iskola: Kerpely Kálmán Doktori Iskola

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű tudományos közlemény(ek) hazai folyóiratban (5)

1. **Lőrincz M.**, Kópeczi-Bócz T.: A vállalkozások székhely és tevékenységi kör szerinti differenciálása.
Agrártud. Közl. 67, 55-59, 2016. ISSN: 1587-1282.
2. **Lőrincz M.**, Kópeczi-Bócz T.: A felsőoktatás képzési szerkezetét és kutatási potenciálját befolyásoló tényezők időben és térben.
Agrártud. Közl. 67, 49-53, 2016. ISSN: 1587-1282.
3. **Lőrincz M.**: A felsőoktatás helyzete és szerepe az Észak-magyarországi régióban.
Agrártud. Közl. 63, 91-96, 2015. ISSN: 1587-1282.
4. **Lőrincz M.**: Az önszabályozás és a piaci mechanizmus szerepe a felsőoktatásban.
Agrártud. Közl. 61, 91-97, 2014. ISSN: 1587-1282.
5. **Lőrincz M.**: Az államháztartási reformok és a felsőoktatás átalakításának új kihívásai Magyarországon regionális megközelítésben.
Gradus. 1 (2), 203-207, 2014. ISSN: 2064-8014.

Cím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1. ☐ Postacím: 4010 Debrecen, Pf. 39. ☐ Tel.: (52) 410-443
E-mail: publikaciok@lib.unideb.hu ☐ Honlap: www.lib.unideb.hu

Magyar nyelvű konferencia közlemény(ek) (2)

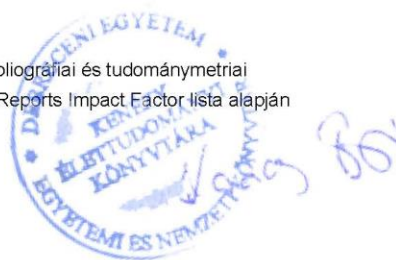
6. **Lőrincz M.**: Új kihívások a nemzetgazdasági ágak és a felsőoktatás kapcsolatában Észak-Magyarországon.
In: Tavasz Szél Konferencia = Spring wind 2015 : Konferenciakötet. Szerk.: Keresztes Gábor, Líceum, Eger, 249-262, 2015. ISBN: 9786155509971
7. **Lőrincz M.**: Új kihívások a nemzetgazdasági ágak és a felsőoktatás kapcsolatában Észak-Magyarországon.
In: Tavasz Szél Konferencia, Eger 2015. április 10-12. : Absztraktkötet 2015. Publio Kiadó, Budapest, 437, 2015. ISBN: 9789633977026

Idegen nyelvű konferencia közlemény(ek) (2)

8. **Lőrincz, M.**: The effect of economic structural transformation following the Hungarian change of regime in higher education.
In: Value changes in a transforming economy : Challenges in the Carpathian Basin : 12th Annual International Conference on Economics and Business 5-6th of June, 2015 Csíkszereda, Seklerburg, Miercurea Ciuc. Ed.: Andrea Csata, Gergely Fejér-Király, Otília György, János Kassay, Benedek Nagy, Levente-József Tánczos, Risoprint, Cluj-Napoca, 63-74, 2015. ISBN: 9789735315665
9. **Lőrincz, M.**: The effect of economic structural transformation following the Hungarian change of regime in higher education.
In: Value changes in a transforming economy : Challenges in the Carpathian Basin : 12th Annual International Conference on Economics and Business 5-6th of June, 2015 Csíkszereda, Seklerburg, Miercurea Ciuc. Ed.: Andrea Csata, Gergely Fejér-Király, Otília György, János Kassay, Benedek Nagy, Levente-József Tánczos, Risoprint, Cluj-Napoca, 386-387, 2015. ISBN: 9789735315665

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2016.02.23.

12. NYILATKOZAT

NYILATKOZAT

Ezen értekezést a Debreceni Egyetem Kerpely Kálmán Doktori Iskola keretében készítettem, a Debreceni Egyetem doktori (Ph.D.) fokozatának elnyerése céljából.

Debrecen, 2016. ....

.....
a jelölt aláírása

NYILATKOZAT

Tanúsítom, hogy Lőrincz Mónika doktorjelölt 2014–2016 között a fent megnevezett Doktori Iskola keretében irányításommal végezte munkáját. Az értekezésben foglalt eredményekhez a jelölt önálló alkotó tevékenységével meghatározóan hozzájárult, az értekezés a jelölt önálló munkája. Az értekezés elfogadását javaslom.

Debrecen, 2016. ....

.....
a témavezető aláírása

13. MELLÉKLETEK

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra	A magyar export szerkezeti megoszlása (%), (1949–1985).....	48
2. ábra	A magyar import szerkezeti megoszlása (%), (1949–1985).....	49
3. ábra	Az autark gazdaság tipikus mutatóinak alakulása Magyarországon (1960–1989).....	50
4. ábra	A GDP és a végső fogyasztás alakulása Magyarországon (1960–1988).....	51
5. ábra	Az autark gazdaság nyitottságának alakulása Magyarországon (1960–1989).....	52
6. ábra	A felsőoktatásban oklevelet szerzett hallgatók aránya (1960–1989).	59
7. ábra	A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a teljes és a gazdaságilag aktív népességben belül.....	59
8. ábra	A GDP termelésében foglalkoztatottak ágazati megoszlása (2013)...	65
9. ábra	A GDP és a végső fogyasztás alakulása Magyarországon (1989–2013).....	66
10. ábra	A munkanélküliek számának alakulása Magyarországon (1992–2014).....	67
11. ábra	A bruttó hozzáadott érték ágazati megoszlása (%), (1995–2013).....	68
12. ábra	Belső megtérülési ráta a felsőoktatásban, OECD országok (2009)...	71
13. ábra	A hallgatói létszám változásának tendenciái az ISCED képzési területek szerinti bontásban.....	72
14. ábra	A bruttó hozzáadott érték ágazati megoszlása (2013).....	85
15. ábra	GDP arányos K+F kiadások Európában (1994 és 2013 közötti átlag).....	86
16. ábra	A hallgatói mobilitási áramlat regionális tendenciái Magyarországon (2013).....	90
17. ábra	Munkaerő-piaci kereslet a főbb nemzetgazdasági ágak szerinti bontásban, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (2011–2014).....	93
18. ábra	A felsőoktatás társadalmi költsége és társadalmi haszna az OECD országokban (2009)	95
19. ábra	Egyetemek, főiskolák nappali képzésére jelentkezők és felvételt nyertek száma (1990–2013).....	95
20. ábra	A szellemi és fizikai foglalkoztatottak éves adó és járulékbefizetéseinek alakulása (2001–2008).....	96
	<i>Empirikus vizsgálatok ábrái</i>	101
21. ábra	A vállalkozások iparági jellege.....	101
22. ábra	A vállalkozások tevékenységének hatóköre.....	103
23. ábra	Mennyire tartja az Ön által képviselt vállalkozást innovatívnak?.....	106
24. ábra	Kérjük, rangsorolja az innovációt akadályozó tényezőket az Ön vállalkozása szempontjából!.....	106

25. ábra	Melyek azok az innovációs szolgáltatások, melyek az Ön vállalkozása szempontjából lényegesek?.....	107
26. ábra	Kérjük jelölje meg, hogy az Ön által képviselt vállalkozás miért nem tervez a jövőben kutatás-fejlesztést!.....	108
27. ábra	Kérjük jelölje meg, hogy a cég milyen forrás(ok)ból tervezi finanszírozni K+F+I elképzeléseit. (Több válasz is megjelölhető!)...	109
28. ábra	Melyek azok a legfontosabb előnyök, amelyek motiválnák/motiválták Önt a Miskolci Egyetemmel való együttműködésre? (Több válasz is megjelölhető!).....	111
29. ábra	Az Ön által képviselt társaság a jövőben igénybe venne-e valamilyen K+F+I szolgáltatást, illetve kutatólaboratóriumi kapacitást a Miskolci Egyetemtől? Amennyiben igen, milyen jellegű kapacitásra lenne szüksége? Kérem osztályozza az igény mértékét!.....	112
30. ábra	Milyen módon lehetne hatékonyabbá tenni a vállalkozások, a Miskolci Egyetem, valamint a transzfer szervezetek közötti együttműködés intézményesítését?.....	114
31. ábra	Milyen szakterületeken lenne szükség/lehetőség az Ön cégénél K+F+I tevékenység megvalósítására? (Több válasz is megjelölhető!).....	115

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat	A magyar városok népessége a dualista államszövetségben (1896–1910).....	32
2. táblázat	A külföldi tőke aránya a magyar ipari részvénytársaságokban az I. világháború előtt.....	33
3. táblázat	Az ipartelepek és a felsőoktatási intézmények térszerkezete Magyarországon (1913).....	36
4. táblázat	A vasútépítés, a szénbányászat és a nyersvas termelés növekedési üteme Magyarországon (%), (1867–1913).....	40
5. táblázat	Az Osztrák-Magyar Monarchia és Európa bruttó nemzeti termékének alakulása (1870–1910).....	41
6. táblázat	A felső tanintézetek száma Magyarországon (1867–1917).....	43
7. táblázat	A hallgatói létszám alakulása (1867–1917).....	44
8. táblázat	A trianoni békeszerződés hatása Magyarország térszerkezetére...	45
9. táblázat	A népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlása (%), (1919)....	45
10. táblázat	A felsőoktatás intézményhálózatának és oktatási szerkezetének az átalakulása az autarkia korában (1945–1986).....	56
11. táblázat	10.000 lakosra jutó felsőoktatási hallgatók létszámának alakulása az autarikus országokban (1960–1980).....	58
12. táblázat	A hallgatói létszám területi és ágazati megoszlása (1973, 1984)..	60
13. táblázat	Felsőoktatási képzőhelyek Magyarországon (1973).....	60

14. táblázat	A felsőoktatási intézmények száma Magyarországon (1950–1980).....	62
15. táblázat	Kedvezményezett települések száma Magyarországon (2015)....	69
16. táblázat	A felsőoktatási intézmények számának alakulása Magyarországon (1993–2011).....	74
17. táblázat	A gazdaság és a felsőoktatás sajátos jegyei az integrációs periódusokban.....	82
18. táblázat	Magyarország régióinak kutatás-fejlesztési jellemzői (2011).....	87
19. táblázat	A működő vállalkozások nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása Észak-Magyarországon (2008–2012).....	88
20. táblázat	A foglalkoztatottak száma gazdasági ágazatok szerint (2014)....	89
21. táblázat	Az Észak-magyarországi régió állami fenntartású felsőoktatási intézményeinek főbb statisztikai létszámadatai (2009–2012).....	91
22. táblázat	A képzési területek megoszlása az Észak-magyarországi régió állami fenntartású felsőoktatási intézményei között (2011).....	92
23. táblázat	A Miskolci Egyetem képzési szerkezetének munkaerő-piaci illeszkedése.....	93
24. táblázat	A felsőoktatás képzési kínálatát befolyásoló tényezők kereszthatás mátrixa.....	97
25. táblázat	A felsőoktatás kutatás-fejlesztési potenciálját befolyásoló tényezők kereszthatás mátrixa.....	98
	<i>Empirikus vizsgálatok táblázatai</i>	113
26. táblázat	Az Ön által képviselt cég együttműködik-e valamelyik felsőoktatási intézménnyel? Amennyiben igen, milyen jellegű az együttműködés?.....	113
27. táblázat	Milyen szakterületeken lenne szükség/lehetőség az Ön cégénél K+F+I tevékenység megvalósítására? Kérem, röviden fogalmazza meg a tervezett K+F+I tevékenység lényegét is!.....	116

MELLÉKLET JEGYZÉKE

1. melléklet: „Igényfelmérés a vállalkozások K+F+I elképzeléseihez kapcsolódóan” tárgyú kérdőív	152. oldal
---	------------

1. melléklet

A Miskolci Egyetem és Miskolc város összehangolt tudástranszfer és innovációs szolgáltatás fejlesztése és fenntartható partnerség kiépítése
stratégiai gazdasági szereplők bevonásával

TÁMOP-4.2.1.C-14/1/KONV-2015-0012

**Igényfelmérés a vállalkozások K+F+I elképzeléseihez
kapcsolódóan**

2015

Az alábbi kérdőív célja, hogy megismerjük az Ön vállalkozásának kutatás-fejlesztéshez, innovációhoz és képzéshez kapcsolódó igényeit. Kérjük, válaszaival segítse munkánkat!

A kérdőív kitöltése során megadott adatokat a Miskolci Egyetem szolgáltatási portfóliójának fejlesztése céljából gyűjtjük.

A válaszadás önkéntes. Az Ön által megadott adatokat az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény szerint kezeljük, azok az Ön előzetes hozzájárulása nélkül nem kerülnek harmadik fél számára átadásra.

I. A vállalkozás adatai

Név:.....

Cím:.....

A válaszadó neve: .....

A válaszadó beosztása: .....

A cég adószáma: .....

Cégjegyzékszám: .....

Cégalapítás éve: .....

Fontosabb tevékenységek TEÁOR'08 számai: .....

Fő termékek, szolgáltatások: .....

1. Vállalkozási forma:

Egyéni vállalkozó

Nyilvánosan működő részvénytársaság

Betéti társaság

Zártkörűen működő részvénytársaság

Korlátolt felelősségű társaság

Egyéb:

.....

2. A vállalkozás típusa:

Mikrovállalkozás (foglalkoztatottak száma < 10 fő, éves nettó árbevétel és/vagy mérlegfőösszeg < 2 millió euró)

Kisvállalkozás (foglalkoztatottak száma < 50 fő, éves nettó árbevétel és/vagy mérlegfőösszeg < 10 millió euró)

Középvállalkozás (foglalkoztatottak száma < 250 fő, éves nettó árbevétel < 50 millió euró, vagy mérlegfőösszeg < 43 millió euró)

Nagyvállalkozás (foglalkoztatottak száma > 250 fő, éves nettó árbevétel > 50 millió euró, vagy mérlegfőösszeg > 43 millió euró)

3. A vállalat tulajdoni szerkezete:

- Teljes mértékben magyar tulajdonú Többségi külföldi tulajdon
 Többségi magyar tulajdon Teljes mértékben külföldi tulajdonú

4. 2014-ben a megelőző évhez képest hogyan változott a cég:

	Növekedett	Nem változott	Csökkenet
Árbevétele	☐	☐	☐
Ebből export árbevétel	☐	☐	☐
Nyeresége	☐	☐	☐
Alkalmazottainak száma	☐	☐	☐

5. A vállalkozás tevékenységének hatóköre:

- Helyi (települési szintű) Országos
 Kistérségi szintű Határon átnyúló
 Megyei Európai Unión belüli
 Regionális Európai Unión túli

6. Mely kiemelt iparági terület(ek)hez kapcsolódik az Ön cégének tevékenysége?

- árműipar és kapcsolódó gépipar örnyezetipar és energetika nformáció-technológia

7. Innovációs mutatók az Ön által képviselt vállalkozásnál:

- Export árbevétel aránya több mint 20 %
 A vállalkozásnál a műszaki közép- vagy felsőfokú végzettségű munkatársak aránya több mint 20 %
 Önálló K+F+I tevékenységet végez
 Saját kutatólaboratóriummal rendelkezik
 Megvalósított innovációs projektet (GOP-1, KTIA, EU kutatási keretprogram, stb.)
 Bejelentett szabadalommal, használati mintaoltalommal rendelkezik

II. A gazdasági környezet a vállalati K+F+I szempontjából

8. Mennyire tartja az Ön által képviselt vállalkozást innovatívnak? Kérem, jelölje a skálán (1= egyáltalán nem; 5= teljes mértékben)

1	2	3	4	5
☐	☐	☐	☐	☐

9. Kérjük, rangsorolja az innovációt akadályozó tényezőket az Ön vállalata szempontjából!

- Az innovációs potenciál hiánya
- Képzett munkaerő hiánya
- Magas innovációs költségek (kétséges a megtérülés)
- Hosszú megtérülési idő
- Külső technikai szolgáltatások beszerzési nehézségei
- Finanszírozási források hiánya
- Kapacitáshiány és kutatási eszközpark hiánya
- Innovációs szolgáltatások hiánya
- Egyéb:

10. Melyek azok az innovációs szolgáltatások, amelyek az Ön által képviselt vállalat szempontjából lényegesek?

- Vállalkozás indítás és működtetés segítése
- Pályázati tanácsadás, pályázatfigyelés, pályázatírás, projektmenedzsment
- Kutatói, ipari és egyéb infrastruktúra lehetőségének feltérképezése
- Partnerkeresés, mentorált cégek piaci összekapcsolása
- Forráskeresés
- Innovációs tanácsadás
- Iparjogvédelmi tanácsadás
- Egyéb.....

III. A vállalkozás fejlesztési elképzelései

11. Tervez-e a közeljövőben megvalósítani valamilyen kutatás-fejlesztési tevékenységet?

igen

nem

12. Amennyiben igen, a megvalósítandó fejlesztés nagyságrendje:

5 millió Ft alatt

5 – 50 millió Ft között

50 – 200 millió Ft között

200 millió Ft felett

13. Kérjük, jelölje meg, hogy a cég milyen forrás(ok)ból tervezi finanszírozni K+F+I elképzeléseit. Több válasz is megjelölhető.

Pályázati támogatás

Kizárólag saját forrás

Hitel

Kockázati tőke

Egyéb: .....

14. Amennyiben a 11. kérdésre adott válasza „nem” volt, kérjük, jelölje be ennek okait.

Képzett munkaerő hiánya

Magas innovációs költségek (kétséges a megtérülés)

Hosszú megtérülési idő

Finanszírozási források hiánya

Kapacitáshiány és kutatási eszközpark hiánya

Innovációs szolgáltatások hiánya

Egyéb: .....

IV. Együttműködési lehetőségek a Miskolci Egyetemmel

15. Az Ön által képviselt cég együttműködik-e valamelyik felsőoktatási intézménnyel? Amennyiben igen, milyen jellegű az együttműködés?

Igen, az együttműködés jellege:

.....
Az intézmény(ek) neve:
.....

Nem

16. Melyek azok a legfontosabb előnyök, amelyek motiválnák/motiválták Önt a Miskolci Egyetemmel való együttműködésre? (több válasz is megjelölhető)

- Szakmai kapcsolat kialakítása vagy a meglévő erősítése
- Gyakornokok foglalkoztatásának előnye, vállalatorientált pályakezdeők kinevelésének lehetősége
- K+F+I szolgáltatásokhoz való könnyebb hozzájutás
- A felsőoktatási intézmény kutatói infrastruktúrájához való hozzáférés
- Közös K+F+I projektekhez a pályázati támogatás elnyerésének lehetősége
- Egyéb: .....

17. Milyen szakterületeken lenne szükség/lehetőség az Ön cégénél K+F+I tevékenység megvalósítására? Több válasz is megjelölhető. Kérem, röviden fogalmazza meg a tervezett K+F+I tevékenység lényegét is!

gépészet:
.....
.....
.....

anyagtudomány:
.....
.....
.....

környezettudomány:
.....
.....
.....

informatika:
.....

.....
 .....

földtudomány:
 .....
 .....

egyéb természettudományok:
 .....
 .....

társadalomtudományok:
 .....
 .....

egyéb:
 .....
 .....

18. Az Ön cége milyen keretek között vállalna a Miskolci Egyetemmel egy együttműködést?

- Közös K+F+I projektek végrehajtása konzorciumi együttműködés keretében
- K+F+I projektek végrehajtásához a Miskolci Egyetem bevonása alvállalkozói konstrukcióban
- Kutatói kapacitás üzleti alapon történő igénybevétele
- Laboratóriumi kapacitás üzleti alapon történő igénybevétele
- Műszer kapacitás üzleti alapon történő igénybevétele
- Egyéb:.....

19. Az Ön által képviselt társaság a jövőben igénybe venne-e valamilyen K+F+I szolgáltatást, illetve kutatólaboratóriumi kapacitást a Miskolci Egyetemtől? Amennyiben igen, milyen jellegű kapacitásra lenne szüksége? Kérem, osztályozza az igény mértékét! (1= azon a területen egyáltalán nincs rá igény; 5= teljes mértékben)

	1	2	3	4	5
Kutatói (humán) kapacitás:	○	○	○	○	○
Laboratóriumi kapacitás:	○	○	○	○	○
Műszer kapacitás:	○	○	○	○	○

20. Amennyiben igénybe venne, kérjük, nevesítse, hogy milyen kapacításra lenne igény (az igényelt kapacitás konkrét leírása, várható volumene):

Kutatói (humán) kapacitás: .....

.....

.....

Laboratóriumi kapacitás: .....

.....

.....

Műszer kapacitás: .....

.....

.....

21. Milyen módon lehetne hatékonyabbá tenni a vállalkozások, a Miskolci Egyetem, valamint a transzfer szervezetek közötti együttműködés intézményesítését?

Közös innovációs központok, inkubátorházak, Tudományos és Technológiai parkok működtetése

A háromoldalú K+F+I együttműködések támogatása

Egyéb:
.....
.....

22. Fontosnak tartja Ön, hogy a vállalkozások szaktudásbeli igényei beépüljenek a felsőoktatásba?

Igen

Nem

23. Az Ön által képviselt cég szívesen fogadna szakmai gyakorlatot teljesítő hallgatókat a Miskolci Egyetemen kötött együttműködési megállapodás keretében?

Igen, most is rendszeresen fogadunk hallgatókat

Igen, de még nem rendelkezünk megállapodással

Nem, de amennyiben lenne ilyen szükségletünk, szívesen fogadnánk hallgatókat

Nem, és a jövőben sem lesz erre igény

24. Az Ön által képviselt cégnél van-e, vagy a közeljövőben várható-e igény a Miskolci Egyetem által nyújtott felnőttképzésre? Ha igen akkor milyenre?

1.
.....
.....
2.
.....
.....
3.
.....
.....

25. Egyetért-e Ön azzal, hogy a jövőbeni munkavállalók a legfontosabb K+F+I központú ismereteket a vállalkozásoknál szerezhetik meg? Kérem, választát jelölje a skálán (1= egyáltalán nem; 5= teljes mértékben)

1	2	3	4	5
☐	☐	☐	☐	☐

26. Ön milyen akadályokat lát a vállalkozások új know-how-jának az oktatási rendszerbe való beépítése előtt? Több válasz is megjelölhető.

- Elzárkózó intézmények
- Nem megfelelő jogszabályi környezet
- Magas szintű bürokrácia
- Szellemi termékek ellopásától való félelem
- Rugalmatlan oktatási rendszer
- Egyéb: .....

27. Vett már részt az Ön által képviselt társaság kutatás-fejlesztési projektben?

- Igen, hazai/EU támogatású projektben. Konstrukció(k): .....
- Igen, de nem támogatott projektben
- Nem, de tervezzük a közeljövőben
- Nem, és nem is tervezzük

28. Amennyiben felsőoktatási intézménnyel, kutatóintézettel, tudásközponttal közösen hajtottak végre kutatás-fejlesztést, az milyen tapasztalatokkal járt az Ön által képviselt cég vonatkozásában?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

29. Az Ön cége hajlandó lenne a Miskolci Egyetemmel együttműködni valamely K+F+I pályázati konstrukció keretein belül (pl. GINOP, NKFIA, H2020)?

Igen

Nem

Együttműködését, segítő válaszait köszönjük!

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném a köszönetemet kifejezni *Dr. Nagy János* professzor úrnak, a Kerpely Kálmán Doktori Iskola vezetőjének azért az önzetlen segítségért és támogatásért, mellyel lehetőséget biztosított részemre a kutatásaimhoz és a disszertáció elkészítéséhez. Példaértékűek számomra azok az értékek és értékrend, melyet Professzor úr – a Doktori Iskola vezetőjeként is – képvisel.

Őszintén sajnálom, hogy korábbi témavezetőm, *Dr. Horváth Gyula* professzor úr ma már nem lehet velünk és nem tudott végig kísérni azon az úton, melyet közösen kezdtünk el. Professzor úr több évtizedes kimagasló szakmai tevékenysége, a teljes életútja, a közös munka során Tőle kapott iránymutatások és észrevételek, továbbá rendkívüli szemléletformáló személyisége és emberi habitusa nagyon sok segítséget jelentett a számomra a kutatómunka folyamán. Életpályáját és munkásságát a jövőbeli kutatómunkáim során is mértékadónak tekintem.

Módfelett hálás vagyok és külön szeretnék köszönetet mondani *Dr. habil. Köpeczi-Bócz Tamás* államtitkár úrnak, aki ebben a rendkívüli helyzetben a segítségemre volt, mellém állt és *témavezetőmként* szakmai iránymutatásaival, észrevételeivel és a kutatási téma területén felhalmozott értékes tapasztalataival segítette és támogatta a kutatómunkámat és a disszertáció elkészítését.

Ezúton szeretném megköszönni az értekezés bírálóinak, *Dr. Filep Gyulának* és *Dr. Szabó Gyulának*, hogy észrevételeikkel és javaslataikkal támogatták a munkámat.

Az empirikus kutatásokhoz nyújtott pártfogásáért és támogatásáért szeretném a köszönetemet kinyilvánítani *Dr. Deák Csaba* kancellár úrnak, akinek fölöttébb hálás vagyok a kutatómunkámhoz és a disszertáció elkészítéséhez biztosított segítőkészségéért, s aki mindvégig emberileg is mellettem állt és támogatott ebben a folyamatban.

Nagyon köszönöm a *Kerpely Kálmán Doktori Iskola munkatársainak* a segítőkészségüket és a támogatásukat.

Végül, de nem utolsó sorban szeretnék köszönetet mondani *Dr. Tamási László* főorvos úrnak és *Dr. Molnár László* kollégámnak, akik mindvégig mellettem álltak, biztattak és segítettek a kutatómunkámat és a *Családtagjaimnak*, akik mindig mindenben feltétel nélkül támogatnak.